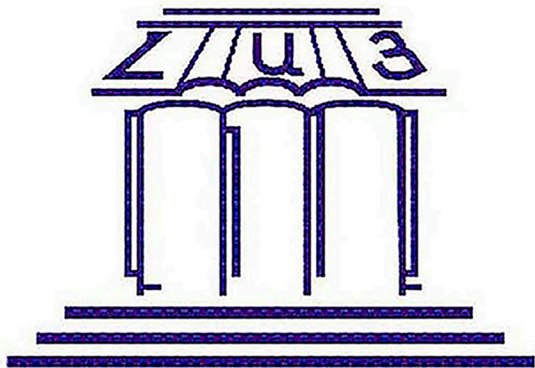




Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1931

July

19 NOV 2011

Գ. ՄԵՍՅԱՆ

W.

891.99

Մ-64

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

891.99

Մ-64

ՍՍ.ԽԵԼԳՍՏԻ

1931

28.06.2013

19128

12587



6928-53

Ն. Մյասնիկյանի անվան արվ. հրատ. «Զարյա Վարդանանյան»-ի.

Գառավեր 427.

Գլավիտ № 697

Բանալի 1500.



ԳԵՎՈՐԳ ՄԵՍՅԱՆ.

891. 99

Մ-64

ԽԱՎԱՐԻ ՄԵՋ

I

Ո՛վ գիտե յերբ եր շինված Մարիամ աքոր սրահը և քանիսին եր մաշել նա: Կտրի ճակատին շարած քարերը, վոր մի ժամանակ զարդարում էյին նրան, իբրև նորահարսի գլխի սարք՝ այժմ թափթփվել էյին մեջընդմեջ ու մնացածները տեղահան յեղել տակից բսած խոտերից: Սեպցած ոճորքն ավելի եր կռացել ու կոթնել տակի հսկա սյունին, վորի ճակատից ժամանակն ու ծուխը աշխատել էյին ջնջել շինող վարպետի շնորհքը: Գրագետ չեւ յեղել նա, վոր իր անունը թողներ սյունի վրա—նախշեր եր արել կեն ու մեռ, համաշափ շրջանների մեջ:

Կլոր քարերից շարված նրա պատերի արանքներում՝ իրիկունները հաճույքով ճըտովտում էյին ծղրիտները, ու ճրագի մրոտ լույսի հետ մի խորհրդավոր տիրություն փռում նրա անկյունների կիսախավարում:

Միակ բնակիչ Մարիամ աքերը նույնպես մոռանում եր այդ պահին իր շուրջը, ու ծղրիտների նման տարվում իր կեն ուրախ, կես տխուր յերգով, վոր յերգում եր անվերջ, կրկնում՝ անձանձիր.

Զանխդ մատաղ, քու Զանխդ,

Անոււխդ մատաղ, անոււմիդ...



Յերեկները՝ ճախարակի տակ դռնդռնում եր նա բարակ ձայնով նույն սրահի խարխուլ տախտին, վորի շինողը, լուսահողին, պակաս հիշողություններ չեր խառնում իրա յերգին: Բայց նրա հիմնական վիշտն ու ուրախությունը իր մինուճարն եր—Սերգոն: Հնամաշ խսիրը չեր ծածկում ամբողջ տախտը, ենքան վոր՝ ինքը նստած եր վրան, ճախարակն ել հետը, մնացած տեղերը բաց եյին դանազան մեծությամբ:

Նա նստած եր հիմա, աչքը ձախ ձեռքի մալանչի բերանին ու ճախարակի միալար ճըռինչն ապանջումը: Տեսնում եր, թե ինչպե՞ս իր պտղունցից դուրս ե սողում բարակ թելը, մալանչը հալվում բռնի մեջ կամաց-կամաց, կուռը յետ եր տանում, վոստովը տալիս թելը, ու նորից սկսում մանել: Պառնված ճախարակը ճըռնչում եր որորվելով, իլկի ծայրը բռնում եր միապաղաղ. նորից եր սկսում հալվել մալանչը, նորից եր դուրս սողում նրա յերեք մատների արանքից թելը ու նորից նրա հետ բորձրանում Մարիամ աքոր յերգը:

Ջանիդ մատաղ, քու ջանիդ,

Արեխ մատաղ, արեխ...

— Ես ե, ես ամիսը վոր դուրս գա, ես մեկել ամիսն ել դա ու գնա՝ ամառը կանցնի, աշունքը Սերգոս կդա...

Հաշվում եր եսպես նա ամեն որ, որական մի քանի անգամ, բայց չեր ձանձրանում դրանից, ինչպես վոր չեր ձանձրանում իր յերգից:

Սերգոն Մարիամ աքոր վորդին եր՝ հեռու աշխարհքում, ինքն ել չգիտեր տեղը: Նրա գնալուց հետո մի անմեղ բանով հիվանդացել, մեռել եր մյուս

վորդին, Գրիգորը, վորի մասին դեռ չեյին ել գրել Սերգոյին: Դիակի վրա տանուտերն ու գյուղի իշխանները խոստացան, սիրտ տվին Մարիամ աքորը, վոր գեղովի թուղթ կշինեն, կուղարկեն թագավորին, թե ել ուրիշ պահող չունի Սերգոյից բացի, ու նրան կադատեն դուլլուղից: Բոլորին հավանական թվաց այս միտքը, դրական կարծիք հայտնեցին բոլորը, Մարիամ աքիրն ել հավատաց, մխիթարվեց իրան-իրան: Բայց թաղելուց հետո, յեկան քելեխը կերան, ցրվեցին ամենքն իրենց տները. ել վոչ վոքի միտը չընկավ վոչ Մարիամ աքիրը, վոչ ել նրա Սերգոն:

Ես ու ես, շատերը խորհուրդ տվին Մարիամ աքորը, թե «արդա գրել տու», «պիսերին տես»: Բայց դե, ինչո՞վ տեսներ: Մի անգամ իր յերկու հավերից միսն եր մորթել, տարել. մի ուրիշ անգամ ել՝ մի ըստիլ^{*)} թագա հարած կարագ, վոր մանածի հախումն եյին բերել: Հաջն ու կարագը տնտղելիս ասել եր՝ «լավ կլի, վոր բանն ինձ հասնի՝ ենպիսի մի թուղթ գրեմ, վոր քարը ճղի, լանց կենա». բայց թե սա ել իր կողմից եր խորհուրդ տվել՝ «ըստաբշինին տեսնել, վոր գործը շարժի»:

Որհնել եր Մարիամ աքիրն ել նրան. հանգստացած յեկել նստել տանը, աչքը գցել, թե հրեա Սերգոն մի որ պիտի ազատվի ու գա իրա դուռը բաց անի:

Ուրիշ անգամ ել, մի բան չեր ճարել, վոր յերեսին կալնի, գնա հարցնի, թե ի՞նչ դառավ Սերգոյի բանը:

Ուրիշներն ել եյին խորհուրդ տվել ստաբշինի մասին, վոր առանց տեսնել բան չի գուրս գալ...

*) Գրվաճառ:

բայց թե Մարիամ աքիբը ինչ պտեր ասիլ նրան: Գոթիկա Սահակը իրենց սանհերն եր, հին, պապական. իրա հալը չգիտեր, ինչ ունեւր, վոր ինչ տար: Մի անգամ ասել եր. «Սանհեր Սահի, դու Սերգոյիս ա- զատիւր, թող գա մի տարի դռանդ դուլլուդ անի»:

Սրանից գեներ ինչ կարող եր անել, կամ ինչ խոստանալ Մարիամ աքիբը:

Բելեխն ուտելուց հետո շատ ժամանակ անցաւ: Գրիգորի մահի տարին համարյա լրանում եր, բայց դեռ Սերգոյիցը մի խարար չկար: Հիմա Մարիամ աքի- բը ել նրա ազատվելու մասին չեր մտածում. գիտեր, վոր անտեր անտիրական ազատվել չի լինում, հաշվում եր միայն նրա ծառայութեան մնացած ժամանակը:

Ճախարակի ձայնը նորից բարձրացաւ: Առաջին դրած խախալի միջից մին-մին բաժանվում ու հատ- նում ելին նրա ձեռքում ճերմակ ու քնքուշ մալանչ- ները: Ճախարակի յետեր, մի ուրիշ խախալի մեջ յեր- կու կծիկ ու վոստեր կային: Բանի ամիս ե հա, նա մանում ե, մանում գործից ազատ ժամանակը, առանց շտապելու, խնամքով ու հոգատար: Դառան բուրդը՝ գրվանքա-գրվանքա ինքն եր բերանի պատառից կտրելով՝ առել: Նա ինքը գզում եր, ինքը մանում ու ինքն ել պետք ե գործեր: Թեւն ասես արբեշում լինի — բարձիկ, փափճէկ:

— Մատաղ սրտ տիրոջը, ամեն թելը վոստովը տալիս մտածում եր Մարիամ աքիբը ու, ասես թե, իր մի մասն ել խառնում եր միշտ թելի հետ ու մա- նում, փաթաթում վոստին:

Շուտ-շուտ կանգնեցնում եր ճախարակը, առաջ քաշում վոստերի խախալը, մին-մին ձեռքն առնում

վոստերն ու կծիկները, ծանր ու թեթեւ անում, իրար տալիս, համեմատում, վոր տեսնի, թե վորքան կլինի մանածը, վորքան կլինի պակասը:

Հետո, նորից խնամքով դարսում եր նույն խա- խալում, ինչպես վոր առաջ, նորից դնում ճախարակի քամակին ու մանում:

Ես անգամն ել վոր կշուեց ձեռքով, հետո նայեց իլկի վրայի կիսատ վոստին, առաջին մալանչին ու մտքով ել հիշեց, թե վորքան բուրդ ե մնացել գզելու՝ դգաց, վոր բաժակաւն ե, կլրացնի ամբողջ չուխացուն:

— Յերեք ըստիլ ու կես կլինի մանածը. մնում ե կես ըստիլը, ես ել կպրծնեմ մինչև հունձը: Ոչովի չեմ տալ ըրեխուս չուխան, վոր մանելիս չանիծեն: Վոնց վոր մանել եմ յես, ենպես ել կմանեմ մնացածը: Կարմիր արևի տակ մանում եմ, վոր կարմիր արևի տակ մաշի: Հնձից հետո ել կհինեմ, վոր արևով գոր- ծեմ, կտրեմ: Կծալեմ, դնեմ բոխշումը, մինչև վոր կգա դուլլուդից, կձեւեմ, կարեմ ես մատներովս ու հագցնեմ:

Նրա աչքի առաջով անց կացաւ ամբողջ ամառն այդ մի քանի խոսքերն լսելիս: Նա տեսնում եր, թե վոնց ե հինում նրա չուխան Շամամ աքոր հետ, վորը վողջ գյուղում ամենալավ հինողն ու գործողն եր և խոսք եր տվել ոգնել երեխու չուխան հինելիս: Նա գործելն ել տեսաւ, նրա կտրելն ել: Յերեք վոր ասաց «կձեւեմ», թվաց, թե իրա առաջին կանգնած ե Սեր- գոն ու ինքը շալը բռնած՝ վերցնում ե նրա հասակի չափաւ...

— Ո՛հ, բոյիդ մեռնի քու մերը, Սերգո ջան, — հանկարծ խոսեց մտածմունքների միջից ինքը, — ես դանդաղ եմ չի մտնիլ:

Ճախարակն ելի շարժվեց. Մարիամ աքիրն ելի աչքը ձախ ձեռքի մատներին՝ բաց արավ կուռը, մի մեծ աղեղ գծեց ողի մեջ իր գլխի վրա ու նորից սկսեց որորվել ճախարակի հետ, ու նրա ճանչոցին խառնեց իր անվերջ ու աննման յերգը.

Ջանիդ մատաղ, քո ջանիդ,

Անումիդ մատաղ, անումիդ...

II

Այն տարին, վորի աշունքը պետք է Սերգոն գաթ՝ ամառը գյուղի գլխավոր յեղած տղաներին ել հավաքեցին, տարան:

Վոնց վոր մի անգամից մի թալան քնկնի Գյուղում աղմուկ, իրարանցում իրար խառնվեց, ու, հընձատեղից, գութանից, տանից ու չոլից հավաքեցին, ճանապարհ դրին դեպի քաղաք:

Դեռ վոչ վոքի հավատ չեր գալիս: Բայց նշանակած ուրը, վոր պաշարը մեջքներին կապած ջահելների խումբը գյուղից բաժանվեց՝ նոր գյուղն իրան զգաց, վոր հա, սա հանաք չի: Վոնց վոր մի ջաղացի ջուր կտրես վերևից, ենպես ել գյուղի թշնմը կտրեց:

— Ես ի՞նչ խաբար եր, — հարցնում եյին իրար:

— Ասում են խառնվածքություն ե, վալլահ...

— Ես ի՞նչ խաբար ա, — հարցնում եյին գլորին:

— Ե՛լի անգամումը քնած էք. գուռնա յեն փըշում, նոր եք հարցնում ինչ խաբար ե — պախոտ ա, պախոտ:

— Պախոտ...

Յերկարացնում եյին նրա յետևից, գլխները շարժում... հասկանում:

Գատումում եյին իրար, բացատրում, յենթադրում, թե՛ հնչից կլինի պատահած եդ «պախոտը», բայց դարձյալ մի պաղ անտարբերություն նստած եր դեռ նրանց ներքը. ասես թե չեյին հավատում դեռևս իրենց ասածներին, ու նոր գալիք պատերազմի պատկերը նրանք ձեռնում եյին իրենց տեսած ու լսած պատերազմների վրա:

— Հացը կթանգանա, գարին կթանգանա...

— Մի խոսքով՝ ապրանքը կթանգանա:

— Ունեցողի աչքը լուս, առուտուրականի աչքը լուս:

— Թող Ջաղարանց Ոսեփն ուրախանա, վոր հինը նորին կոխած ա. ամբարները լիքը:

— Տեսնաա քյասիբի ու մշակի համար վհնց կլի. գործ կբացվի, թե...

— Ե՛հ, ելի վայր տարել ա քյասիբին ու աշխատավորին, վոր վոչ տանն ունի, վոչ չոլումը. ինչ պտի բացվի, ելած աշխատանքն ել կկտրվի, հացը ձիավոր կդառնա առաջներին, կարալ չենք յետևիցը հասնենք:

— Կուռն ու բեգառը չի կտրվիլ...

— Ջահելներին կքչեն, տանեն գյուղի բերանն անեն — մեծն ու յերեխան կմնան տանը, դուռը յերեսներին փակ:

— Դե հնա ասացեք կոթվը մեր մեջքով ա ելի:

— Բա վհնց ես գիտում, թագավորն ինքը պտի գնա կովի, թե՛ իրան տղան:

— Մալադեց Սիմոն, — հեգնեց միկլտան Ասատուրը, գյուղի վաշխառուներից մեկը, — թագավորը յանդիշա, վոր առանց քու կամքի կռիվ ա սկսել. ել

չի գիտում վոր քամակիցը յետ կդառնաք դու ու Ստեփանը՝ կռիվը կխափանվի:

— Ինչի՞ չես մասխարա գցիլ, վեգդ ալչու յա—
վոչ տղադ են կռիվ տարել իմի պես, վոչ ել թե եզուց
երեխադ սոված ա մնալու...

— Բա նոր ես գիտում, վոր կռիվը մեր մեջքոյն ա
անձամ խեղճ ու նաչարի՞,— խառնվեց Ստեփանն ել,—
քեզ ի՞նչ կա, արադիդ կեսը ջուր պտի դառնա, 12
կապեկանոց արիցետկան ել մին մանեթ: պլուի, քա-
նի կարաս...

Բայց ուրիշների հետաքրքրություններն ել այլ
ուղղությամբ եր, սրա համար ել սկսված վեճը չխո-
քացավ միկիտանի հետ:

— Տեսնաս մեր կողմի վրա յա վեր կենում կռիվը:

— Ո՞վ կիմանա թագավորի միտքը:

— Դու ասա Յապոնի վրա չըլի՞...

Կասկածներ տարան, յենթադրություններ արին,
թե ում վրա կլինի ես կռիվը, բայց մի շարթից հետո,
վոր քաղաքից վերադարձողները պատմեցին ավելի
շատ բաներ՝ այն ժամանակ ել հարցնում էին իրար.

— Ախպեր, մյազյամ ավստրի աղդ ել կա՞. սերբի
յեկ կա՞...

— Իմացած չեմ, վալլահ: Ելի լեմսը իմացած եմ,
ինգլիզն ու ֆռանգսուզն իմացած եմ, Յապոնը իմա-
ցած եմ, ամմա ավստրին՝ ըսկի, իրան որումը, ո՞վ ա
իմացած:

Մի քանի շաբաթ ել վոր անցկացավ, արդեն
ամբողջ գյուղը, կանայք ու յերեխաներն ել գետեյին
դաշնակից ու հակառակորդ կռվողների անունները
Տարորինակ չեյին հնչում այլևս զրմնք:

Գյուղը մնաց դատարկ—կանայք, յերեխայք ու
ձերերը միջին նստած:

Շնահաջոցը կտրվել եր: Գյուղի կենդանության
նշանը գոլի ու քոխվի յերբեմնակի ձայնն եր, վոր
բեզյառի յեր հանում սրա ու նրա սայլը, սրա ու նրա
ձին ու լծկանը:

III

Գյուղն ահանջը ձենի յեր պահում հիմա, թե
վոր թաղումը, ում տղիցն եր մի գիր գալիս, վոր հա-
վաքվեն գլխին, կարդացնել տան, նորից կարդացնել
տան, մի ճիշտ, մի հաստատ տեղեկություն իմանալու
կռվիցը, թե յերբ ա վերջանալու: Այդպիսի հաս ու
կենտ ուշացած նամակները շաբաթներով թարմու-
թյուն էյին պահպանում՝ պտտվելով թաղեթաղ:

Ամեն գլխավորի տեր խնդրում եր, տանում, կար-
դացնել տալիս, մեջն իմանում ու նորից սուրբ-սուրբ
բերում հանձնում տիրոջը, մինչև վոր մի ուրիշին մի
նոր նամակ գար:

Նամակներ չստացողների համար շուկաներ էյին
ծնվում գյուղի հակառակ ծայրերում, խորհրդավոր
պատմում էյին իրար այդ շուկաներն ու զգուշացնում
ուրիշներին չպատմելու:

Այդ զգուշացումներն ավելի արագ էյին պտտվում
ամբողջ գյուղի բերաններով, թեև մի պահված տաղ-
նապով, սակայն՝ անդապելի կանացի մի ներքին հա-
ճույքով:

Առաջին դժբախտությունը գյուղին պատահելուց
հետո՝ ամբողջ գյուղը նոր զգաց մոտեցող սարսափի

մեծութիւնը, վորը բոլորից ել միևնույն հեռավորութեան վրա եր գտնվում:

Յեկող նամակներից մեկում ընկերները գրել էին, թե Ջաքունց Ստեփանը սպանվեց: Եղ լուրը չպահվեց գտնուի ու Ստեփանի ակտոր ծնողներն ամենից առաջ սգովորներ դառան գյուղումը:

Այդ լուրը կանգնեցրեց բոլորին տագնապի դռանը և սարսափով նայում էին, թե յերբ պետք է բացվի իրենց առաջ ել:

Առաջ գյուղում միշտ վախենում էին նամակի ուշանալուց, նամակ չգալուց իսկ հիմա յեկող նամակներից ավելի էին վախենում: Մի քանի ամիս եր ընդամենը, ինչ Ստեփանը գնացել եր, և հիմա լուրը յեկավ:

Այդ լուրը կտորեց Մարիամ աքոր ծնկները, ել չեր կարողանում տալից դուրս գա նա: Ստեփանի մոր մոտ ամենից շուտ նա լաց յեղավ: Իր մեծ վիշտը հիշելով՝ լաց եր լինում նրա համար ու ինքն իր սև մտքերից վախում, սարսափում:

— Ելի ջուրը տարած Ստեփանի մերը տեղը մինն ել ունի, վոր անունը տալիս ա, բա վոր...

Ու խեղդվում եր դրանից հետո և վերջացնում.

— ... Իմ լեզուս պապանձվի, Սերգո ջան, իմ լեզուս պապանձվի...

Ամեն ձեգի, ամեն ժամաժանքի, մի-մի դույզ մեղրամոմ ձեռքին՝ մոտենում եր, կպցնում սեացած թարեքին ու չոքում նրա մոտ դեպի բաց լուսամուտը: Աչքերն արցունքը լիքը՝ բարձրանում էին հայացքի հետ նրա կոները, ու քնում քարացած: Սոված պոռոշները դողում էին ջղաձգորեն ու լսվում եր նրա շշուշըն ընդհատ, ընդհատ.

— Աստված ջան, աստված ջան, անումիդ մեռնեմ, աստված ջան...

Ել դենը շարունակել չեր կարողանում, ել վոչինչ լրացնել չեր ուզում. «ամենակարողը» պետք է հասկանար նրան, թե ինչ է հայցում իրենից, ում համար է աղոթում:

Սակայն ասես թե, այն, ինչ վոր նրա շրթունքները չէին կարողանում շարունակել, այն, ինչի մասին մտածելիս ինքը ցանկանում եր, վոր պապանձվի ու իր լեզուն չկարողանա ասել՝ նրա միտքը չեր պապանձվում ու դիտմամբ առաջ եր գնում, բայց Մարիամ աքիրը սարսափած՝ խառնում եր այդ սոսկալի մտքերն իր անզոր աղոթքով.

— Դու աշխարհս խաղաղութիւն գցես, դու թագավորների սիրտը վողորմ գցես, ով յերկնային թագավոր...

Ու խեղձ Մարիամ աքիրը, վորի հույսը գյուղում պիսերն ու քոխվան էին, գյուղից դուրս՝ աստծուն եր ուղղում իր աղոթքները այն միամիտ մաքով, թե կամ՝ աստված կա, վոր կարող է խաղաղութիւն գցել աշխարհս, կամ թե՛ կարող է վողորմ ընկնել թագավորի սիրտը, յեթե միլիոնավոր Մարիամ աքիրների արցունքներն ու աղոթքները նրան հասնեն: Բայց նա իր մտքի խավար տանջարանից յեկնելու մի հնար պետք է գտներ: Նա չգիտեր, թե ինքն անտեղյակ է աշխարհիս ու բնութեան որենքներին. նա չգիտեր, վոր մարդիկ են «ամենակարողներն» ու նրանց ստեղծած պայմանները: Սրա համար ել բռնում եր նա իր համար միակ ճամբան — ցանկանում իր անզոր աղոթքով շարժել մի չեղած զորութիւն... և այս անորոշու-

Թշուհը թմրեցնում եր նրան, և իր լուռ հոսող մաք-
րի հետ նորից լսվում եր առաջվա կերկրվող ու գո-
րովալի շշուռը։

— Աստված ջան, աստված ջան, քու անուժիդ
մեռնեմ, աստված ջան...

IV

Հարվածը Մարիամ աքորը հասավ այն րոպեյից,
յերբ քոնվան իրան են խոսքն ասեց։

Վոնց վոր ոճից խայթված, ինչ վոր հին թագըն-
ված կասկածներ ուներ ու վատ մտքեր Սերգոյի մա-
սին, վորոնցից վախենում եր՝ այժմ վոտքի եյին կանգ-
նել զինված նրա դեմ. ել ով եր կարում ցրիլ նրանց։

— Պատահական խոսք եր, աքոր, զնամիշ եյին
անում, թաղ ու թառակ վրա յեկած, բայց ով եր կո-
րողանում համոզել։ Ուրախ կլինեիր ինքն ել, յեթե
համոզեյին. բայց չեիր լինում։ Միշտ քրքրում եր նրա
նեղսը այն միտքը, թե նա մի բան գիտեր, վոր ասեց։

— Թե չե ինչո՞ւ պետք է եղպես աներ։ Թագա-
վորն ել անպարտք չի լինում. ի՞նչ անենք, վոր ինքն
եղ եր պարտ։ Թող ուրիշ բան տաներ, թող հագի շորերը
հաներ, բերանի պատառը խեր, տար. սաղ գեղը գի-
տեր, ինքը չեիր գիտում, վոր են Սերգոյինն եր, ինչո՞ւ
եղպես դանակով տվալ սիրտը պատռեց ու մեջը աղով
լցրեց։

Մղկտում եր, մղկտում եսպես խեղճ պառավը որ
ու գիշեր ու հովուի շուրջ չեիր գտնում։ Չեյին կարողա-
նում հանգստացնել հարեանները նրան, չեյին կարո-
նում հավատացնել, վոր Սերգոյին բան չի պատահել,
վոր ոչով վոչինչ չգիտե նրա մասին։

— Տանում եր, թող ելի տաներ, աչքը կոխեր,
ամա են խոսքը նա ինչո՞ւ ասեց. թե մի բան չկա,
մի բան չգիտեր՝ են խոսքը նա վոնց ասեց...

Հալիս եր, լալիս, լալիս. աչքերն աղբյուրներ եյին
դառել, արտասուքը չեիր կանգնում— հոսում եր միալար։

V

— Ձենդ աստված կտրի. ելի ձենը վեր արավ,
— ասացին, ինչպես ամեն անգամ, դռներին նստոտած
կանայք, ու տեղներից վեր կացան, յերբ հնչեց գզիր
Ալեքի ծանոթ ձայնը։ Նա մի թաղից մյուս թաղն եր
անցնում, մի տնից՝ մյուսը. վորի կտրից, վորի դռ-
նից, վորի լուսամուտից, որվա վոր ժամն ել լիներ,
ծղրտում եր, վեր կացնում տեղից՝ ու հայտնում, ում
ինչ պետք եր։ Ել վոչ վոք չեիր հիշում, թե նրանից
առաջ ուրիշ գզիր է յեղիլ են գյուղումը։ Յեթե նրա
հոր հասակակից ծերերին ել հարցնեյիր, թե՝ «Ալեքը
քանի՞ տարի յե, գզիր ե»։ կասեր. — «Աչքս բաց եմ ա-
րել, Ալեքը գզիր»։

Նրա հրամանի ամեն մի խոսքը բարձր եր, գիլ
պարզ, այնպես վոր մյուս թաղերումն ել լսվում եր
նույնությամբ, բայց ելի նա կրկնում եր յերկրորդ,
յերրորդ անգամը ամեն մեկին ու մտրակը ձոճելով,
չների հետ վիճելով անցնում մյուսներին։

— Իրեկք շամբիի օրը քանդաք պիտի գնալ...
Քանի կենում, մոտենում եր նրա սաստկացող ձայնը,
վորի մեջ մի սպառնալիք կար, մի ան, վոր համակում
եր փոքրին ել, մեծին ել...

— ... Ո՛ւմ վրան վո՛ր նեղախի՛մկա կամ, ում
վրան վոր բեգյանի թո՛վջի կամ, մանրածուխ կամ,

վորտեղից վոր ա հազիր արեք, եգոնց... Արտասանում
եր մի շնչում, մի քիչ արանք տալիս ու նորից նույն
վորոտացող տոնով, ինչպես սկսել եր՝ վերջացնում...

— ... Վոր իրեքշաբթի ուրը անպատճառ քաղաք
պիտի գնալ... գուրեհունատի հրաման ա, թե չե կաշի-
ներդ կմաշկեմ...

— Մեռած Ալեքի ձենը ամմա գյուղ ա համ, —
կատակում եյին հասակավորները:

— Գյուղ ասես թողաս, Պարսեղի եղբ վոր նրա
տեղը խոտանչի, հավատա ձենը մեզ հասնի, ամմա եդ
փուշը վոր սկսում ա՝ ըստեղ իրար խոսք կարում
չենք հասկանա:

— Հենց ել ղուլլուղին հաստատ ե. մին տես
թե՝ ամեն խոսքը քանի անգամ ե ասում:

— Վոր հաստատ չըլի եսքան տարի իրա տեղը
կմնա: — Այսպես գյուղի ամեն մասում, վորտեղ լսվում
եր նրա ձայնը՝ հասակավորների զրուցն ել եր իրե-
նով դրադեցնում մի պահ:

Քանի մոտենում եր նրա ձայնը, ենքան եդ մասի
յերեխաների խմբերը նոսրանում, անհետանում եյին,
խակ շների խմբերն ու հաջոցն ենքան խտանում եյին
Ալեքի շուրջը: Կանայք կռները կծկած մոտենում եյին
դեպի նա.

— Ա աղա, Ալեք, եդ ինչ հրաման ա...

— Քաշվեցեք կորեք, վրա եր պրծնում պատաս-
խանի տեղակ ու շարունակում:

— Գուրեհունատի հրաման ա, ով վոր եգուց...
Աչքներից ծածկվելուն պես՝ ձեռքները չուում եյին Ա-
լեքի թիկունքի յետևից.

— Ը՛րհ, առ ե, հոդեմ գլուխդ...

Ալեքի ձայնը բարձրացավ մոտիկ հարևանների
դռներին, հետո յեւ նրանից դենը, հետո ավելի դենը,
քանի դնաց նվազեց ու բոլորովին կտրվեց գյուղի
հեռավոր ծայրում...

Հետևյալ ուրը կրկնվեց նույնը, ինչ վոր շատ ան-
գամ եր յեղեւլ—ինչ վոր լավ ծանոթ եր գյուղին:

Պղինձ, կուժ, բաժինքի կարպետ ու խալի յեր,
վոր Ալեքի ուսն եր բարձրանում ու հավաքվում գյու-
ղի կանցելյարում: Գուլթանի շղթա, խոփ, կացին,
կանանց գլխի սարք. մի խոսքով, ում տանն ինչ կա-
րելի յեր գտնել ավելի արժեքավոր տիրոջ համար՝
բերվում եյին:

VI

— Քովխա Սհակ, բա իմ հալը քեզ այան չի:

— Պրծի, ա պառավ, ինչ անում ես արա, դրա
վախտը չի, եսոր հազար մի բան ունենք:

Մարիամ աքիրը մին ել կրկնեց իր ասածը,
մին ել ասեց, ինչ վոր ասել եր:

— Հեքիաթ լսելու ժամանակ չունեմ, ա պառավ,
պրծի, ասեցի քեզ, — բարձրացրեց ձայնի շեշտը քոխ-
վան:

— Տես քեզ երեզ չասեցի՞ հազիր արա ոխտը
մանեթ իրեք շահին:

— Ասացիր, քե մատաղ, ասեցիր, շանիդ մատաղ,
Ալեք ջան, դե վոր...

— «Դե վորը» են ա, վոր յա ձեզ համար իմ ա-
սելը, յա մին շուն են չուումը հաչած:

— Ինչի, քե մատաղ, ինչի:

— Դե պրծի, տեսնում ես, վոր սրանք հայելար հասկարողը չեն,— դարձավ քոխվան այս անգամ արդեն գզրին ու յերկուսով մտան տուն, նրանց յետևից ել Մարիամ աքիրը՝ ձեռները կծկած։

— Ի՞նչ անեմ, թող ինչ վոր ճարեն, տանեն, հալբաթ մեր տերն ել աստված կլնի, մտածեց ու մնաց կանգնած իր տան շեմքում։

Թարեքի պղնձե ամանները զըրնգոցով հավաքվեցին. Ալեքը պղնձե փարչն ել վերջրեց տախտից, կուժը հողե յեր, տախտի քեչան՝ հին։

— Ել ուրիշ ի՞նչ ունես, բեր, սա թամամիլ չի։

— Վոսկով լիքը սանդուղներ, — պատասխանեց Մարիամ աքիրը դառնացած, — հրեդ տունս, հրեդ՝ դուք, տարեք, ինչ վոր ունեմ։

Ալեքը վարժ ձեռքով ու հմուտ աչքով պրպտեց քունջ ու պուճախը. արժեք ունեցող մի բան չգտավ։ Մին ել աչքերը չոնց պառավի ծալքին։

Ալեքը վոր դիմեց դեպի ծալքը՝ Մարիամ աքորը վոնց վոր թե կայծակը շանթի։ Նոր հիշեց ու սիրտը լըբլբաց։ Առաջ ընկավ, բայց ծնկները թուլացան ու ընկավ ծալքի ու Ալեքի վոտների արանքը։

— Զանիդ մատաղ, արևիդ մատաղ, Ալեք ջան, սանահեր Մհակ, թողիլ մի, քու շանըդ մատաղ, քու դառնըդ մատաղ, թողիլ մի...

— Ա պառավ, դրադ կաց, ասում եմ...

— Զե, չե, թողիլ չեմ, Ալեք ջան, թողիլ չեմ, մագերս կոխ տու, երեսս կոխ տու...

— Իմ փայ խաթաս գտել եմ յես համ, — մոռաց Ալեքը ու յերեսին խաչակնքեց։

Վոր կողմով նա ձեռքը մեկնում եր դեպի ծալք՝ ծնկների վրա ընկած պառավը վրա յեր ընկնում, խտտում ջուխտ ձեռքով, փաթաթվում նրա կռանը, վոր չլթողնի։

Ալեքը մի րոպե մնացել եր անգործ դրուձյան մեջ, թեև ուրախացած, վոր կարողացավ գլխի ընկնել։ Գոխվան դեռ պարզ չգիտեր, թե եդ ի՞նչ բան եր, ինչո՞ւ եյին Մարիամ աքիրն ու գզիրը իրար հրհրում։ Յեմ մինչ Մարիամ աքիրն աղերսանքը դեմքին՝ մին քոխվա Մհակին եր դիմում, վոր չլթողնի, մին Ալեքին, վոր չանի՝ քոխվի ու գզրի հայացքները հանդիպեցին իրար։ Նա զգաց, վոր ինքն անգործ ե մնացել, մի բան պետք ե անի, զգաց, վոր ինքն իշխանավոր ե, իբավունքի տեր, և այս գիտակցությունը հարկադրեց նրան միջամտել իրեն վայել ձեռով — քոխվայավարի. և նա ինքն իրեն հաշիվ չտալով, արդյոք կատարվող պատկերի հասկանալուց, թե՞ չհասկանալուց՝ գոռաց Ալեքի վրա։

— Տո հայվան, հայվան ողի լիքեդ ել ասեմ, պրծի՛ր։

... Ել աչք չհասավ. Ալեքը վոտքով մի կողմ շըպրտեց իր առաջ սողացող պառավին, շրջեց ծալքը, ու դեռ ու դեռ անելով պատահառտած տեղաշրջերը՝ տակից դուրս քաշեց մի թոփ գետնագործ շալ։

Պառավը ծըվվաց ու նորից վեր թռավ տեղից գլուխն ու կուրծքը քանդած, ծարս կացավ դեպի Ալեքի ձեռքի շալը, վոր խլի, բայց մտրակի կոթի ծայրը ավելի շուտ դիպավ Մարիամ աքոր բաց կրծքին, քան թե նրա ձեռքը իր գործած շալին։ Հարվածից քամակի վրա փռվեց պառավը, իսկ գզիրը արագ ձեռքը փոխ տվավ ու շալի կապած թոփը դրավ մյուս

կոան տակին: Սհակի աչքերը չովեցին, ու նրանց սկզբի արտահայտող զարմանքը՝ դայրութի փոխվեց:

— Տո ախմախ հարամզադա, — ձեաց նա գզրի վրա. — ինձ ել ես արածացնում դո՛ւ. եդ շալի տեղը առաջ չեյիր գիտում, վոր կոտրատած աման չաման ես հավաքում ինձ համար. հօ՛ր՛ը:

— Միտս եր, ղիմիշ չի անհամ. իմ տեղակ վոր են սե շունն ըլի՛ պոչը կկորցնի, վիճց անեմ:

— Քարն ու քացախը ջանդ անես, յես քեզ «ղիմիշ» շանց կտամ, հալա կաց դու: Ըռեխըդ վոսկոռ եր քցել:

— Տանիլ միք, ձեք ջանին մատաղ, ձեք վոտի հողին մատաղ. երեխունս ա, Սերգոյինը. առաջ ինձ սպանեցեք, մեյիդըս տարեք, հետո եդ. յես սաղ գլխով թողիլ չեմ ըրեխունս չուխան ես տանից դուս տանեք, — նվվում եր պառավը լացակումած:

— Քու խաթրու յել ըստարշինիս անքիցն եմ ընկնում, ըռադ ըլի գլխիցս, ասում եմ, ա պառավ, մեծ կնիկ ես, թե չե, ասոված վկա յա, յես ինձ խաբար եմ հա:

— Ըստարշինի վոտին ել մատաղ, քունին ել. հավաքեցեք տունս, տեղս, տարեք, ինչ ունեմ. մեռակ եդ մինը տանիլ միք, ըրեխունս ա, ձեզ մատաղ...

Սանհեր Սհակ, եհե սանհեր Սհակ, քու ջանին մատաղ, երեսս կոխ տու, ծծերս կոխ տու՝ եդ բանն անիլ մի, քո վորդուն մատաղ... Ա տղա, մի փեշքը մեռոն ենք բերել ձեք տուն, բա նրան ել խաթր չկա. բա եդ բան ա, վոր դու անում ես:

— Ա կնիկ, ինչ ա անում Սհակը, մինն ել իմանա են դոլիցը, կասի՝ «ես ինչ ա անում Սհակը»: Քու անտեր խարջը տալ չեմ:

— Կտամ, քե մատաղ, կտամ, ընչի չեմ տալ...

— Դե բեր, հեր ա, դուն տվիր, Սհակն առավ վիճ. տեր մեղա քեզ ասոված...

— Դու տուր, սանհեր ջան, դու տուր իմ տեղակ, ձեռքիս շահի չունեմ, ձեռք բռնի, հենց կսիրես են կանանչ մեռոնը, վորդկերանցդ արեք: Յես ինձ վրա թողողը չեմ, մինն երկուսով կհասցնեմ, լավություն շատ ես արել, ես մինն ել արա:

Սհակը գիտեր, վոր «լավություն շատ ես արել» և ստացել ե մինին յերկու յել ու չորս ել. հիմա յել գուցե դեմ չլիներ Մարիամ աքոր բաժին խարջը անցկացնել ընդհանուրի արանքում (քիչ եր գոյանում ավել գցած կոպեկներից) ու հետո հանել նրանից կըրկնապատիկն ու յեռապատիկը, բայց թե նման հարմար առիթ մեկ ել յերբ պետք ե պատահեր: Շալը լալի եր. աչքը տեսավ՝ խելքը գնաց: Վողջ գյուղը վոտքի տանն եր տալիս նա ամեն որ. ուրիշների տըններից քիչ թոփեր չեր դուրս տվել ու ծախսխել իր ուզած մարդկերանցը, իր ուզած գներով: Բայց սա ուրիշ տեսակ շալ եր, ասես մատներ չեյին գործել, այլ մաշինա: Ափը մատների արանքն առավ, տընտղեց, «յուֆ» արավ մտքումը, իրան պահեց, վոր գլուխը չջարժի հիացմունքից՝ գետնագործ եր, բարձիկ, խառասան թե թուղթ լիներ:

— ... Դու տուր, դու տուր իմ տեղակ, սանհեր Սհակ, վախիլ մի...

— Եդա, ելի՛. թագավորի խազնան Սհակինն ա, վոր ումը պակասի՝ Սհակը տա: Տվածներս ել վըզ են գնում, մին եմ տվել ու տասսը... վեր ածա եդ աման չամանը, — դարձավ նա Ալեքին: Ես ինչ ա, վոր սրա

համար կրակդ վեր ես ածում գլխներինս. վոր ծախեմ, անտեր տալացականիդ կեսն ել չի բռնիր... Ախպեր, զարմանալի յա ես շան խալխիս բանը, կասես թե Սհակը իրան համար ա հավաքում, իրան տալացուկն ա ուզում, թագավորի խարջն ել չեք տալ...

— Ասիլ մի, քեզ մատաղ, դա ըրելուենա ա, ծախու չեմ արել, վոր քսան մանեթ ել տան՝ ծախու չի:

— Հա, «վոր քսան մանեթ ել տան», — կրկնեց հեղձանքով քովխան, — մեծ-մեծ բրթում ես. բռնի քսան մանեթը, թաթիդ են դնում: Իրան մտիկ, իրան խոսքերին. են ել մթամ աղաչանք անելու տեղակ ա, թե ա քոխվա, ա շուն, ա գել, վեր կալ, մի քանի մանեթ հաշիվ արա, յուր տար — եստեղ գլխիս հարսանիք ա սարքել... Հարսմա ձեր միջին ըստարշինա կենալն ել ու մատաղ ուտիլն ել...

— Չե, չե, քոխվա ջան, ասիլ մի, բա յես իմ ըրելուս չուխան վոնց ծախեմ, մի տարի յա, գիշեր ցի-րեկ եմ արել՝ անջաղ. գլուխ բերել. տասն անգամ գրումը գրել եմ, ղրկել իրան. վոր գա, ինչ նսեմ:

— Ա կնիկ, դե գոռով ասիլ մի տալ ե... բա ըսկի շղխարքիս հալը տեսնում չես դժւ, վոր արինը գալիս ա, թե մարդ խեղդի. ուր ա տղադ, ուր. թող մին տեսնանք հլա նա ընտելից յետ ա գալիս, վոր նոր նրա չուխի մասին մտածես, թխր դե... տեր վորորմած աստված...

— Վճւյ, վճւյ, ա տղա Սհակ, եդ ինչ ասիր... վճւյ, ա տղա, եդ ինչ ասիր...

Դողդողաց Մարիամ աքոր պուռներն ու աչքերը լճացան:

— ... Լեզուդ վոնց գորեց ա տղա, բա դու վորու տեր չեմ, եդ ինչ ասիր ինձ, եհե Սհակ...

Մարեց, ընկավ:

Բոխվա Սհակն ու գգիրը ժամանակ չունեյին, չեք տվին ընկած պառավի վրայով ու դուրս յեկան:

Հարևանները Մարիամ աքորը յետ բերին, բայց հանգստացնել չկարողացան: Նրան թվաց, թե իր վորդու դիակն են դուրս տարել իր տանից. — «հալբաթ մի բան գիտեր, հալբաթ մի խաբար ա յեկել իրան վրա, վոր ասեց», — լալիս եր Մարիամ աքիրը:

Չուր անցան հարևանների գնալ գալն ել, միջնորդութունն ել. վոչ քոխվա Սհակին կարացին կոտրեն, վոր չուխացուն յետ տար, վոչ ել թե Մարիամ աքորը համոզեն, վոր Սերգոյին բան չի պատահել ու հանգստացնեն: Շալը ներկել տվավ Սհակը իրան համար, կարել տվավ ու հագավ:

— Ամեքդ ձեզ համար կացեք հաճ... դուռումս սողեր, խոսացնել միք տալ ինձ, թե չե աստված վկա յա, գիտում չեմ, թե ինչ կանեմ, — վրա յեր պրծնում քոխվան, պառավի մասին ամեն մի ակնարկ անողի:

— Սրտներդ ցավում եր, շուն ու շան... դեհ բերանս ինչ ա գալիս... են վախալը ջիւրներեցդ կհանեյիք մինը նրա տեղը մին շահի տայիք, վոր ասեյի հա, ցավում ա. թե չե Սհակը տալուց յետո՝ մի լոխդ ել լավ մարդ եք դառնում:

Հենց այդ եր պատճառներից միինն ել, վոր Սհակի մոտ քաշվում եյին խոսել պառավի մասին:

Մինչև հիմա յիւ Մարիամ աքիբը ապրում է են գյուղումը, վորտեղ քոխա յեր վայիսանց Սհակը: Ամբողջ գյուղը—մեծից մինչև փոքրը—ճանաչում է նրան: Մազերը խճճած, ցնցոտիների մի խուրձ հագած, ծիծաղը միշտ դեմքին՝ հանդիպում է նա ամենքին, մտնում է ամեն մի տուն ու հրավիրում իր Սերգոյի հարսանիքին, վորը ճանապարհին է, դալիս է:

Կողքից կախած տոպրակում ամեն ինչ կգտնեք: Հափաքում է ու լցնում թել ու փալաս, չթի կտորտանք, ու ցույց տալիս ամենքին Սերգոյի հարսանիքի շորացուն: Նա ամեն որ, ամենի մոտ թիզ անելով չափում է ու ձևում Սերգոյի չուխան, վոր ինքն եր գործել: Թեև ուզեցին խել իրանից, պատմում եր նա, բայց ինքը գնաց խեղդեց եղ մարդուն (անունը չեր տալիս) ու խեց յետ բերավ:

Ամբողջ գյուղը սիրալիր ու կարեկցանքով ընդունում եր ու կերակրում նրան:

Սմեն անգամ, գյուղամիջում նրա յերեացած րոպեներին՝ զրույցը նրա շուրջն եր դառնում ու նրա պատճառի:

— Սհակի վիճը մինն էս ասում,—վերջացնում էյին զրույցը,—հալալ հորը տղան ա:

— Բա դուր են վայիսանց ասում,—ավելացնում էյին մյուսները,—քանի՜ Մարիամ աքոր տուն ա քանդել. հաշիվ կա:

ՎԱՍԻԼ ԱՂԱՆ

Սայլերի քարվանի ծայրը դուրս յեկավ գյուղից ու ձգվեց թրխկոցով ու ճուղոցով: Ասես վագոններ լինեյին իրար կպած—իրենց լծկաններով, գոմեշներով:

Սայլերի միջին՝ որորվում էյին նրանց լնգնգոյի հետ, կանգնոտած սայլապանները, ճիպտները ձեռքներին, սոխն ու հաց բերաններում:

Չվարթ աղմուկն ու աշխույժ շարժումը ընդհանուր ուրախությունն էյին հայտնում:

Պատահորդները չեյին ել հարցնում, գիտեյին, ուր են գնում. սայլապանների փոխարեն՝ կանաչ թարմ ճյուղերով մինչև ճագերի ծայրերը հյուսած սայլերն էյին պատասխանում:

— Եղ ա դուք ել գնացիք, տեսնանք մենք յեր ենք կարոտ դուրս գանք:

— Այ տղա, բոստանները վերջանալու յեն, դեռ մեր երեխեքը կանաչ քչև չեն տեսել:

Գյուղից հեռու՝ սայլերի շարանն սկսեց կարճանալ, փոքրանալ դաշտերի տարածության մեջ: Ծամբան յերկար եր, մի բանով պետք է կարճացնեյին: Զրույցը, հանաքն ու սրախոսությունը թեժացան: Հասակավորները թողին իրենց սայլերը փոքրերին ու իրենք հավաքվեցին Առուշանի սայլը: Ուշացորդները

սայլի կողքովն եյին գնում, ուղքները լարած պատմողի բերանին: Ինչ մտքներն եր ընկնում, նրանից եյին պատմում, ինչ աչքներովն եր ընկնում՝ նրանից եյին խոսում:

— Տղեք, են ի՞նչ ա,—ասաց մեկը, ցույց տալով հեռուն:

— Վորը,—հարցրին իրար հետ մի քանիսը, յերեսները դարձրին այն կողմը, աչքներին հուպ տվին, ձեռքները դրին ճակատներին:

— Հրեն Կ, են կանաչը...

Հեռվում, դաշտի խորութեան մեջ կասես թե մի կանաչ փափախ եր ցած դրած, վոր հազիվ եր նշմարվում նստած կապույտ մուժի մեջ:

Սոսքը Վասիլ աղի տան ու բաղի մասին եր, վոր ուռած՝ կանաչին եր տալիս շրջապատի ծղնոտացած ամայութեան մեջ: Սոսակցութիւնն ել դարձավ այդ կողմը:

— Հեյ զիդի Վասիլ աղա, մի զլուխը բարձրացնի հիմա:

— Բարձրացնում ա ի՞նչ անի, անջաղ կտրվեց ծուխը, նրա են...

— Ամմա հախ դատաստան եր, համ...

— Հախ չեք, ասում են...

— Վհնց չեք հախ...

— Նհենց չեք հախ, վոր նա, ասում են, մեկել թավադների թայը չեք: Խղճմտանքով եր, աշխատավոր ու հալալ...

— Հալալ ե՞ր...

— Վոր հալալ եր, Գեվն, ենքան կարողութիւնը վորտեղից եր նրան:

— Աշխատել եր:

— Հալալութիւնով, յանի:

— Բա հարամութիւնով:

— Հալալութիւնով հարստութիւն կլի՞, արա:

— Բա հարամութիւնով կլի՞:

— Նոր են գիտում ե՞դ: Վոր հալալութիւնով ադաթ ըլի՝ քեզանից ել հալալ. ինչի՞ չես հարուստանում. կարում չես թե մի լուծդ թամամ պահես—մի պլուխ թայը պակաս, թայը պակաս: Հրեդ, Սուրբը. հալալ չի: Իրանից ել հալալ ու աշխատավորն ո՞վ ա: Տեսել եմ, վոր դրա չուխան ու շալվարն իրար ըռաստ գան: Մինչև մինն իրար ա զցում, հագնում, են մեկելը հալից ընգնում ա. մեկել մինչև են ա իրար անում են մեկելն ա մաշվում: Ներկել տալն ել հոլ երազ ա—ո՞վ ա տվել դրան երկու մանեթ: Իսկ Վասիլ աղան. հեռու չեք հո, մտներդ ա: Իովլաթը չոյերովն եր անցել—«Հարուն—Ղարունի» տեր եր, շան տղան...

— Յովաշ, բա մեզ տանում են նրան թայ ա—նո՞ւմ: Մեր տակոին կերած ա. են ինչ նա յա՝ հիմքը հաստատ ա ըլել. դաջ ու կրի պատն ու սև ցիխի պատը մին կլի: Մենք ցիխապատն ենք, հա թե կուզես, անցեխ, չոր պատը, են ինչ նա յա՝ դաջ ու կիրը, հերը հարուստ ա ըլել, պապը՝ հարուստ: Ինքը ուսում առած, խելքը՝ շատ:

— Ուսում առած, խելքը շամտ: Ուսումն ու խելքը պետք չի, թող նրա հողերի կեսը իմն ու քունն ըլեր՝ ուսումներս ել կշատանար ու խելքներս ել:

Տեսնում եմ հիմա տղան, Բագրատ աղան: Ուսումը շատ չե՞ր, վոր հոր գովրին շներ եր խաղացնում, ըսլուժի անում, են ինչ հիմա յա, ասում են, ա.

«այլի կողքովն եյին գնում, ուղքները լարած պատմողի բերանին: Ինչ մտքներն եր ընկնում, նրանից եյին պատմում, ինչ աչքներովն եր ընկնում՝ նրանից եյին խոսում:

— Տղեք, են ինչ ա,—ասաց մեկը, ցույց տալով հեռուն:

— Վհրը,—հարցրին իրար հետ մի քանիսը, յերեսները դարձրին այն կողմը, աչքներին հուպ տվին, ձեռքները դրին ճակատներին:

— Հրեն ե, են կանաչը...

Հեռվում, դաշտի խորութեան մեջ կասես թե մի կանաչ փափախ եր ցած դրած, վոր հազիվ եր նշմարվում նստած կապույտ մուժի մեջ:

Սոսքը Վասիլ աղի տան ու բաղի մասին եր, վոր ուռած՝ կանաչին եր տալիս շրջապատի ծղոտացած ամայութեան մեջ: Սոսակցութիւնն ել դարձավ այդ կողմը:

— Հեյ գիդի Վասիլ աղա, մի գլուխը բարձրացնի հիմա:

— Բարձրացնում ա ինչ անի, անջաղ կտրվեց ծուխը, նրա են...

— Ամմա հախ դատաստան եր, հաճ...

— Հախ չեք, ասում են...

— Վհնց չեք հախ...

— Նհնց չեք հախ, վոր նա, ասում են, մեկել թավադների թայը չեք. խղճմտանքով եր, աշխատավոր ու հալալ...

— Հալալ եր...

— Վոր հալալ եր, Գեվհ, ենքան կարողութիւնը վորտեղից եր նրան:

— Աշխատել եր:

— Հալալութիւնով, յանի:

— Բա հարամութիւնով:

— Հալալութիւնով հարստութիւն կլի, արա:

— Բա հարամութիւնով կլի:

— Նոր ես գիտում եմ: Վոր հալալութիւնով ադաթ ըլի՝ քեզանից ել հալալ. ինչի՞ չես հարուստանում. կարում չես թե մի լուծդ թամամ պահեօ—մի պուխ թայը պակաս, թայը պակաս: Հրեդ, Առաքելը. հալալ չի: Դրանից ել հալալ ու աշխատավորն ո՞վ ա: Տեսել եմ, վոր դրա չուխան ու շալվարն իրար ըռաստ գան: Մինչև մինն իրար ա գցում, հագնում, են մեկելը հալից ընգնում ա. մեկել մինչև եմ ա իրար անում՝ են մեկելն ա մաշկում: Ներկել տալն ել հոլ երազ ա—ո՞վ ա տվել դրան երկու մանեթ: Իսկ Վասիլ աղան. հեռու չեք հո, մտներդ ա: Դովլաթը չոյերովն եր անցել—«Հարուն—Ղարուն» տեր եր, շան տղան...

— Յավաշ, բա մեզ տանում ես նրան թայ առնում: Մեր տակոին կերած ա. են ինչ նա յա՛ հիմքը հաստատ ա ըլել. գաջ ու կրի պատն ու սև ցիխի պատը մին կլի: Մենք ցիխապատն ենք, հլա թե կուզես, անցեխ, չոր պատը, են ինչ նա յա՛ գաջ ու կիրը, հերը հարուստ ա ըլել պապը՝ հարուստ: Ինքը ուսում առած, խելքը՝ շատ:

— Ուսում առած, խելքը շամտ: Ուսումն ու խելքը պեաքը չի, թող նրա հողերի կեսը իմն ու քունն ըլեր՝ ուսումներս ել կշատանար ու խելքներս ել:

Տեսնում եմ հիմա տղան, Բագրատ աղան: Ուսումը շատ չի, վոր հոր գովրին շներ եր խաղացնում, ըսլութի անում, են ինչ հիմա յա, ասում են, ա-

մեն քաղաք մտնողի ըռաստ ա գալիս: Տղերը մաս-
խարա յին անում: Թե՛ Քաղրատ աղա, տափ չես տա-
լի, տափ, վարենք»:

«Ել աղա չկա, ասում ա, հիմի կի դիփ ննդիրներ
ինք, մի արտաի պապիրոսի փուղ չունիք...»

Ծիծաղեցին:

— Բա սուտ ա ասում Ակովը. Թող հարստանա
ելի՛ հոր նման—հալալությունով, ուսումով ու խելքով:

— Ձե՛, դե հարուստ չկա՞ վոր... Յես խղճմտանքի
վրա յեմ ասում, հալալության վրա: Ով վոր նրան
ճանաչում ա, նա յա ասում, Թե մարդը վոչ նոքարի
հախ կա կտրած, վոչ ել Թե Թողած, վոր մի հարամ
մաղ իրա դովլաթին խառնեն:

— Հավատաս վոչ. են ասաջ եր, վոր բեյիններ՝
են հալել, Թե ով վոր հալալ ա ու ասսու ճամբումը
նա յել հարուստ ա:

— Իմ կարճ խելքովը, ամենից հալալ դատաս-
տանն են եր, վոր արին: Նրանից հալալը վոչ տեսած
եմ, վոչ ել Թե կըլի:

— Վասիլ աղի են... (հայհոյում ե) հողը նրա
ընչին եր պետք: Վարողն ուրիշը, ցանողն ուրիշը,
հնձողն՝ ուրիշը: Ըսհենց չի՛, Մակի:

— Մակին նրա ինչին ա խաբար: Այ, սրան
հարցրեք նրա մասին: Խոսի յե, այ տղա, Դանել,—
հրեցին Դանելին:

— Դանելի բերանը Թափուր ա, վոր խոսի. տես-
նում չես, չանան ուզում ա, Թե կրնկնահան ըլի տնա-
քանդի...

— Ըզորթ վոր Դանելը լավը կիմանա:

— Դե վոր հալալություն ու խղճմտանք ասա-
ցիք,—բերանի անկյունները լեզվով մաքրելուց ու վի-
զը ձգելուց հետո, սկսեց Դանելը,—Թողեք մի բան ել
յես ասեմ:

Մայլերը Թրխկ Թրխկալով, ճիպտի ու մարդ-
կանց աղմուկն իրար խառնված՝ բավական հեռացել
եյին Վասիլ աղի տան հավասարությունից, իսկ Դա-
նելը սալի մեջ կանգնած, ալան ամեն մի Թրխկոցի
հետ գլուխ տալով ու ընդհատելով իր պատմությունը՝
շարունակում եր.

— Վասիլ աղիցը յես մի բան տեսա, նոր, նրա-
նից հետո իմացա, Թե ի՞նչ մարդ ա նա:

Իմ նրա տանը կենալիս վսխտն եր: Ասած ա—
խոսքը ժամանակը կքաշի: Տարվա ես վախտն եր: Կա-
լերը նոր պրծել ինք: Երկու սել լծել տվա՛վ, ճամբու
դրավ մեզ դեպի Բոխչալու, վոր ինքն ել քամակնե-
րիցս ձիով գա: Սերմ փոխելու յինք գնում: Իրիկունը
ժամաժանքին հասանք Մուլա-Ամաղլու: Գոչը վեր եր
դալի: Ենպես եր, վոր շունը տերը չեր ճանաչում: Տասը
տեղով գալիս, իրար միջով անց ին կենում տավարն
ու վոչխարը: Ասեցինք՝ հեռանանք եդ քոչի բերանից,
վոր գիշերը ապրանք չըտանիլ տանք: Գեղի
միջովն անցկենալիս մի պառավ Թուրք, անունը Հա-
սան, առաջներս կտրեց:

— Ես Վասիլ աղի սելերը չեն,—հարցրեց:

— Հա, ասինք, Վասիլ աղինն են: Յեզներինց
եր ձանաչել:

— Բա ժեր եք գնում ես վախտն,—ասաց,—վեր
յեկեք, յեզները դուս արեք. ամոթ չի մեզ համար, վոր

հասկես անժամանակ թողնենք անցկենաք, գնաք ապրանք տանել տմք:

Վեր յեկանք, յեզները դուրս արինք: Հենց եդ ժամանակը Վասիլ աղան ինքն ել յեկավ վրա հասավ: «Ո՞հ, բեշ» արին սրանք, իրար ձեռք տվին. ձիուց վեր բերին Վասիլ աղին: Դու մի ասիւ, ես թուրքի աղան նրա տանը չորան ա: Մարդը տուն տարավ մեզ, սամավար գցեց, չայ սարքեց, ինչ վոր ձեռքովն եկավ, պատիվ տվավ, մի խոսքով հավ մորթեց նրա համար... Հաց ուտելուց հետո ուզեցինք յեզները կապոտենք սելերիցը, ես Հասանը թե՛—կապելը պետքը չի, ես կողմի վրա արեք, թողեք գնան արածեն, արխային կացեք, ըստեղից մի մազ չի կորչիլ:

Մենք ել եդ կողմովն արինք—մի խոս տեղ եր—ապրանքը ձեռաց կշտացավ ու նստեց: Մենք ել փալասներս գլխներին քաշեցինք, քնեցինք:

Առավոտը վեր կացանք, թե սելերը լծենք—մի կարմիր աչառ կար—տենանք՝ աչառը չկա: Դեռ աչառ, դեն աչառ—աչառը տափը ծակեց նի մտավ: Չկա ու չկա:

Վասիլ աղաս ես թուրքի յախան բռնեց:

— Ա՛ թուրք, —ասաց, —յեկ գլխիս ոյին մի խաղա, յես երեկվա յերեխան չեմ, յեզս յետ բեր, թե չե փիս կլի:

Թուրքը մնաց ցամաքված:

— Աղա, —ասաց, —եդ ի՞նչ ես ասում, մեզ մարդ չես հաշվում. բա մենք շուն ենք, քու ասելովը. բա, մարդ մարդու զոնադ կանի, բերի տուն, առաջին հաց դնի ու նրա յեզը գիշերը գողանամ: Աստու խաթեր, բեյաբուռ մի անի ինձ ես գեղումը. ամօթ ա, ով իմանա:

— Դե ես կտեսնես բեյաբուռը, —թեք նայեց նրան Վասիլ աղան: Յես գիտամ, դա ընչի աջըդ ա. տղիդ հախիցն յերկու վոչխար յես եմ քաշել, չի՞հ...

— Չի, Վասիլ աղա, ասոված, յերկինք, ի՞նչ հախ, ի՞նչ վոչխար... յերդում ա ուտում թուրքը, քարերը կծում, յերկինք գցում—հավատացողն ով մ:

— Դե լավ, —ասեց, —Հասան, ես ա կտեսնանք: Ու ձին նստեց, մաթրաղեց, հայդա:

Մի սնաթ չանցած, տեսնենք ուրյաղնիկին ու յերկու սորաժնիկի առած, յեկավ:

Տղերք, յես տեսա, դուք վոչ տեսներ:

Վասիլ աղան մատը մեկնեց Հասանի վրա ու ռուսերեն նի կտորատեց: Տավարի նման, վիզը ծռած մնացել ա կանգնած ես խեղճ Հասանը, չի իմանում ի՞նչ են խոսում, չի իմանում՝ գլուխն ի՞նչ պտի գա:

Մաթրաղները քաշեցին—վոնց վոր կատաղած դուռը մի ճուտի քրքրի—տալիս են, վոնց են տալիս, մաթրաղը մաթրաղին ա դիպչում: Ես խեղճ պառավը բառանչում ա անասունի նման—ո՞վ ա անգամ դնողը:

— Ասա, —ասում են, —վճրտեղ ա աչառը, ուր ես տարել, վոր կողմը ղրկել: Կապանենք, թե վոր ես սնաթիս տեղը չասես:

Կուցել ա, ընկել Վասիլ աղի վոտները, երեսը տափերն ա ըսում, արտասուքը թոլ անում, աղաչանք անում. —«Վասիլ աղա, ասովածդ կսիրես, աղատիւր ինձ ես կրակից, յես քու աչառին խաբար չեմ...»:

Վասիլ աղան քացի ա տալիս երեւին, գըցում սորաժնիկների առաջը: Սաղ գեղը յեկել ա, ցեպ կապել, ո՞վ ա կարում մոտ գա, մի խոսք ասի: Դե, ջանն աղիդ ա՝ մաթրաղների տակին չոքե-չոք մտնում

ա շան ըտենը, մտնում ա հավարտունը, վոր բալքի կարենա ազատվի նրանցից—յետեիցը հասնում են, քաշում, դուրս գցում ու նորից տալիս: Յերեւ, մերեւ, հիվ ա տվել երես, արնակոլոլ ա ըլել: Յետ են դառնում մին նմուտ, գալիս խոսում Վասիլ աղի հետ ու նորից սկսում:

Շատ վոր թակեցին՝ ուրյադնիկը ձեռքով արավ, թե կանգնեցեք: Ստրաժնիկները կանգնեցին:

— Ա՛հ Հասան, — առաջ կացավ ուրյադնիկը:

Հասանը՝ դուռը, յերեսը, միբուքը կարմրած, ձեռները պլոկված, չոքեց նրա առաջ: — Հիմի դու միտք կանես քու միջումը, թե վկա չկա, բան չկա. ես ա թակեցին պրծան, անց կկենան գնան: Խելքդ չկտրի՝ եղբանը. մինչև վոր բոլորր մին մին Հասան քու բերանովը, մինչև յեզը յետ չտաս՝ քեզ պրծնիլ չկա: Վասիլ աղան վոր ասում ա, կնշանակի դբուստ ա. մենք չենք թողնի, վոր սրա նման մարդու յեզը մին գյաղա ուտի: Պառավ մարդ ես, յեկ անպատիվ մի դառնա. ես մարդու յեզն իրան տու, խոսք եմ տալիս պրատակոլը վոչնչացնեմ, Վասիլ աղան ել գանգատից ձեռք քաշի, բաց թողնենք քեզ: Թե, չե, պետք ա կռներդ քամակիդ կապեմ, թուռնը բերդը: Են խեղճ թուրքի պառավը ել մի կողմից ա իրան կտրատում, աղաչանք անում, մաթրադները բերանն ընկնում— չեն հավատում, բան չի դուրս դալիս: Թակը մին ել վոր նորեցին՝ Հասանը ձեռքերը բարձրացրեց—դե ջանն ազիզ ա:

— Յավաշ, — ասեց, — ուրյադնիկ աղա, տամ դրա յեզը, ախպեր: Վասիլ աղա, — ասեց, — տամ յեզդ, տամ.

յես եմ դողացել, յես եմ տարել, սպանիլ միք տա ինձ, տամ, տամ...

Ստրաժնիկներին կանգնեցրին: Վասիլ աղան դառավ ուրյադնիկին թե՛ «տեսար»: Յերկուսն ել ծիծաղեցին: Մենք բոլորս մնացինք սառած, թե ես ինչ բան եր, այ տղա:

— Ա՛հ Զոհրա, ա՛հ Զոհրա, — ձեռքով արավ Հասանն իրա կնկանը, — գնա մեր Զեյրանը քշի գա:

Պառավը գլխի չընկավ, շշկվեց ու, մինչև մենք ել գլխի կընկնեյինք, թե ի՞նչ ա ասում Հասանը՝ նա ինքը վեր կացավ, գլուխը կարմրին տալով վաղ տված դեպի տան քամակը, ստրաժնիկներն ել յետեիցը: Գոմն ենտեղ եր, նի մտավ գոմը, ու մին ել տեսանք ենտեղից մին սիպտակ յեզ դուրս յեկավ: Յե՛զ, ինչ յեզ, Առուշան, վոր մեր ես քարվանսումը նհենց յեզ չկա. աչքահուլունքը ճիտն արած, ըղորթ վոր մին ջեյրան

— Վասիլ աղա, — ասեց, — քո յեզը հո սրանից լոկվը չեր: Եդ մին յեզն ունեմ յես, եդ մինն ել դու տար, թե կարաս դրա ամազն ուտես: Դու երկու գուլթան ես լծում, յես մենակ եդ մի յեզն ունեմ: Դրանով եմ պահում իմ տունն ու չփլաղ քյուլփաթս: Տար, յերբ գիտես, յես եմ դողացել յեզդ: Հո՛, հո՛, Զեյրան ջան, — առաջներս արավ յեզը: Գնա՛, մաղիդ հաշվովը մին խեր տեանի Վասիլ աղան քեզանից, թե վոր նրա յեզը քու տերն ա տարել. թե ու չե՛ անմեղ եմ յես— արուն դառնա աշխատանքդ ու մենակ դու մնաս նրա դռանը, վոնց վոր մենակ ես իմ դռանը... Դե, տար, Վասիլ աղա, ել ասելու բան չունես: Թե աշխարհքումս արդարութունը կա, կտեսնենք մի որ ել քո վերջը ու սրանք ել կիմանան, թե ով ա ում յեզը տար:

Վասիլ աղաս իրան ուսում եր:

— Տո, հարամզագա, ի՞նչ նամադուլ ես անում,— վրա պրծավ,— դու մի գող թուրք ըլես, յես՝ ազնիվ, պաշտոնի դվարյանին, համարձակվես յերեսիս եղպես խոսնա... Կոներդ քամակիդ կապել կտամ, Սիբիրը դես թողնել տամ հո. լակոտներիդ եմ մեղք գալիս, թե չե...

Թողինք Հասանի ձեռքը ծոցումը, արտասուենքը թոլ անելիս, յեզը լծեցինք, գնացինք: Սերմը փոխեցինք, սելերը բարձած յեկանք տուն մի յերկու որից հետո: Յեկանք, ամմա ի՞նչ ըլի, վոր լավ ասեք, տղեք: Մի ասիլ, անտեր աչառ, դունչդ կռնես, թուճուշ արտաիդ վրա գաս տուն: Ուրախացա իմ միջումը, ասի՝ մարդի հալալ ապրանքը չկորավ, կտանենք յետ իրան կտանք: Ամմա ի՞նչ անի ես քու հալալ Վասիլ աղադ: Իրիկնապահն եր. ել չթողեց եզսը լուսանա. կանչեց ինձ իրան մոտ, ձեռքը դրավ ուսիս, թե՛

— Դանել ջան, արն, քեզ եմ հավատում մենակ իմ բոլոր նոքարների միջից: Են անտեր աչառը փախել ա, յեկեք մի հալ պտենք անի, թե չե խայտառակություն ա...

Յես ել մտածում եմ, թե լավ մուշտուլուդ եմ ստանալու Հասանից: Դու մի ասիլ Վասիլ աղաս ինձ ուրիշ տեղ ա ուղարկում:

... Հացդ կուտես, Դանել ջան,— ասավ,— ու վոնց վոր ըլի, գիշերս հասնես քաղաք: Եզուց ծեգին հենց բազար պտես մտնի, վոր քեզանից առաջ մարդ չըլի մտած: Կծախես, ինչ գնով ել ըլի ու յետ դառնաս. թե չե, վոր աչառի գալը ձեն ու ձուն ընկնի, եզուց խաբարը հասնի թուրքին՝ Վասիլ աղի գլուխը կտրած լավ ա, քանց սաղ մնացած, խայտառակ կգառնամ:

Ջերից հանեց, մի մանեթ ել փող տվավ, թե «ես ել քեզ ճամբի խարջուդ» ու հետն ել պնդացրեց, թե՛ «հա, Դանել, վոր բերանդ ճաքել ա ես մասին, իմացիր, վոր ինձանից պրծնիլ չես»:

Ասեցի, դե մարդ ա, ելի, ամոթ ա համարում հալաթ իրա անումին, կծախի իրանը, ու թուրքի յեզն ել յետ կտա տիրոջը մի հանգով: Բան չունես: Աչառը տարա ծախեցի. նրա փողը, հինգ թումանը ջերը դրավ, թուրքի Ջեյրանն ել լծեց մինչև վերջ:

— Դե յեկ եղքանը գիտեցած, սուս կացար— նկատեցին չորս կողմից:

— Սուս կացար: Բա վոր մատը վրաս թավ տված ըլեր, թե բերանիցդ բան չգուրս գա՝ կարայի՞ ծպուտ հանեմ...

— Տակոֆե եղա իմաց չտվիր Հասանին:

— Յավաշ, Վասիլը երեսա յեր, վոր դիտի չընկնի: Կոներս կապել կտար. Հասանի որինակն աչքիս առաջին չիլ: Որենքն ել եր նրանն են վախտը, պրիսթաֆ ու ուրյադնիկն ել, ըղհենց հեշտ-հեշտ խոսում եք հմի:

Ամմա ես յետի վախտը, վոր թագավորությունը չուր եկավ, պրիսթավ, մրիսթավ փողմիշ ելավ՝ ապրածները ես քու Վասիլ աղիս կոներն ել կապեցին: Խաբար արին չորս կողմի գեղերին, թե, արա, ով ինչ ունի Վասիլ աղի դեմ, գա: Յեկան: Հասանն ու իրա տղան ել եկան— Սյոյունը: Ե՛, վոր տեսնեյիք, մին հարսանիք եր, մին թամաշա: Ինչ վոր կապված լեզու կար, բացվել եր Վասիլիս առաջ: Վասիլն ել դառել եր, վոնց վոր քիթկալ տված, կապած մոզի. լեզուն քիփ կտրվել եր: Պատմեցին նրանք Ջեյրանի պատ-

մությունը: Հարցրին նրանց, թե՛ բա վկա, մկա եզ
մասին իսկի, վոր մինը խաբար ըլի: Յես ել մի թեթև
երած տեղեր ունեյի Վասիլիցը, յես ել եյի եղտեղ:
Հասանը մնացել եր անասունի պես դես ու դեն մտիկ
տալիս, ում եր ճանաչում, վոր ում անումը տա: Առաջ
կացա ծիծաղելով, ասի՝ յես խաբար եմ: Վասիլը վոր
ինձ տեսավ, մթնեց: Պատմեցի մին-մին, ինչ վոր կար.
դրուստ ա ասում, ասեցի, Հասանը, աչառն ել յես եմ
տարել ծախել, փողը բերել, Վասիլին տվել:

— Միտդ ա, ասի, Վասիլ, հինգ թումանը: Միտդ
ա, ասի, Հասանի թակն ու նրա պառավի արտասուն-
քը՝ ես նրա պառտասխանն ա:

— Ա՛րեք, ինչ կարում եք, ինչ ձեռներիցդ գա-
լիս ա, գոռը ձերն ա ետեղ,—ասեց,—յես ենտեղ,
քաղքումը կխոսամ ձեզ հետ որենքի տռաջ... Հասա-
նին տվեք իմ յեղները:

— Հալա դո՛ւ յես հաթեթա տալիս,—ասի,—ան-
նամուս. ո՞վ գիդա, չգիդա, յես հո լավ գիդամ քո՛ւ
տակն ու գլուխը: Գնա, ասի, հա, քաղքումը կտեսնաս:

Ես Հասանն ել, մնացել ա բերանը բաց, աչքերը
չոքել, չի իմանում, թե յես ո՞վ եմ, վորտեղից դուս յե-
կա են հաղաղումը, ուզում ա, թե ձեռքերս պաչի:

— «Բյիմ սյան,—ասում ա,—այ, ալլահ սյանա
եռմյուր վերսն»... Տանդ,—ասի,—մի անգամ հաց եմ
կերել, մի գիշեր քնել, Հասան քիշի, յես նրա արա-
բաչիներից եմ են վախտվա:

Յրա նման շատ ուրիշ պատմություններ ել կար,
մինը մինից բխար:

Հասանին իրավունք տվին Վասիլ աղի ապրան-
քից մի լուծ իրա հավանած յեզ ջոկելու: Մնացածիցն

ել սրան-նրան տվին — ում զրկել եր, ումնից՝ խլել:
Իրան զրկեցին քաղաք. են զրկելն եր: Նա հենց գի-
դում եր, թե ես, վոր ըստեղ որենքը փոխվել ա, քաղ-
քումը հինն ա մնացել, ու ինքն ել պետք ա գանգատ
աներ: Գնանց: Հողերը բաժանեցին կողքի գեղերին.
տունն ու բաղն ել—են կանանչն եր, վոր երևում եր՝
տվին տասն աղքատ տղի, վոր վոչ կենալու քոխի,
վոչ ել մի թիգ վարելու հող ունեյին: Ապրում են հի-
մա նրանք ենտեղ հալալ ախպոր պես, ու ռիսում
սաբարի հորը:

Վասիլ աղիցն ել դե հիմա մենակ են շաշն ու
մնացել—Բազրատը, են վոր ասում եր ամեն քաղաք
մտնողի փեշից բռնում ա, արաղի ու պապիրոսի փող
ուղում:

ԶՈՐԱՀԱՎԱՔ

Վոնց վոր մի քնած մարդու կողքը ծակես միամիտ տեղը, վեր թռչի՝ վեր թռավ ենպես գյուղը միանգամից:

Կալ ու կուտի ժամանակ, աշխատանքի յեռ ու դեռին՝ հայտնեցին, թե զորահավաք ե:

Սփրթնեցին մարդիկ պատերին կպած թղթերի առաջ են գլուզում: Զապված մի վախ կարմեջները, վոր չեր թողնում հարցնեն, նույնիսկ, թե ի՞նչ բան եր այդ: Հատ ու կենտ ժպտուն դեմքեր միայն հանդիպում են նրանց գլուղամիջում:

Կոմսոմոլներն են:

— Ես ի՞նչ խաբար ա, ձեզ մատաղ...

Ել դենը հարցնելու ուժ չունեն: Թուփը կուլ են տալիս, ձկրակում...

Սպասում են պատասխանի:

— Վոչինչ... «փորձնական զորահավաք». պետք ա աղաներն ու ձիաները գնան:

Նետում են անփուլթ նրանց:

— Տններս քանդվեց, ասա... ել փորձնականս վճրն ա:

— Ասում են թունդ կոխվ ա, — միանում ե խոսակցությանը նրա կողքին կանգնածներից մինը, — ինքն ել համ տղա ունի, համ ձի:

— Յերեք որից հետո յետ կզան բոլորը — ձիանն ել, տղերքն ել...

— Զհանամին ձիանը. տանում են, տանեն. ամմա, վոր մեր Արշակին տանեն — կկտորվենք: Տանն յերկու շարթվա հաց ունենք. եդ ա մեր ես տարվա կալը:

Զի հավատում: Զեն հավատում: Դեռ ու դեն են վազվելում: Խստագույն կարգադրություններն ավելի յեն արմատներ տալիս նրանց կասկածներին: Յեվ ցանկալի յե ուրիշներեց լսածը, վոր յերեք որից պետք ե յետ գան, և՛ չի ցրվում նրանց միջի կասկածը: Բազուն պահված մի վախ սարսափեցնում ե մոքի մի անկյունից:

914 թվի սարսափը ցցվում ե նրանց մաքի առաջ, և հարց են տալիս իրենց՝ «վայ թե»...

Գյուղը գազազել ե, դառել վոնց վոր մի քացով տված փեթակ:

— Վոր կռիվ չըլի՝ բա ըսենց սաստիկ կըլի. ասում են, ով իրիկունս ենտեղ չըլի՝ չորս տարի բերդ ա. ով ձին պահի՝ երկու տարի: Բա սա պոփրկի ըռեխ մի, բա սա սուտ մ:

— Ի՞նչ ես խոսում. վոր կռիվ բան չըլի, հսպես կալի ու գործի վախտը կհավաքեն:

— Թամամ կռիվ ա:

Երեկ քաղցից մի մարդ ա յեկել (անունը չի ասում) — ձայնը ցածրացնում ե խորհրդավոր — ասում են հաստատ կռիվ ա:

Կես ժամվա ընթացքում տները դատարկվում են: Ամեն կողմից մարդկանց շարանը ձգվում ե դեպի գյուղ-խորհրդի շենքը՝ մարդկանց մի շարժուն լիճ կազմում:

Պատերին կաած դեղին թղթերից մի յերկուսը
ձեռքին՝ լուսթյան նշան ի անում գյուղխորհրդի նա-
խագահը:

— Ընկերներ,— մուրճի նման հարվածում են նրա
խոսքերը բազմության ականջին,— յերկու ժամվա ըն-
թացքում գեղի բոլոր ձիաները պետք է հավաքվեն
թեմխորհուրդը: Բոլոր պահեստի գինավորները մինչև
32 տարեկանը, պետք է ներկայանան իրենց բիլեթ-
ներով: Հայտարարված է փորձնական դորահավաք...

Կանգ է առնում մի փոքր, ասածն ավելի ազդու
դարձնելու համար, ու շարունակում նույն կտրուկ
տոնով:

... — Սուսափողները կենթարկվեն պատասխա-
նատվության Հանրապետության որենքների ամբողջ
խստությամբ:

Գյուղի կոմսոմոլիան վոտքի յե: Շարժուն, զվարթ.
ասես թե հարսանքատեր և հարսանքատանը — կարգա-
դրություններ և անում, կարգադրություններ և կատա-
րում:

Հո չեն գնում — վազում են:

Գյուղամիջում հանդիպում են իրար նրանք
մինը փողոցի վերին, մյուսը՝ ներքին ծայրից: Յերկու
ձեպընթացների նման հանդիպում են նրանք մի վայր-
կյան. թեք ժպիտ նետում իրար անխոս, ու հեռանում
արագ:

Ժպտում են նրանք նույնպես, յերբ հանդիպում
են հներին, հասակավորներին — սրտաճաք վախեցած
հայրերին...

Եւ ծիծաղը նրանց միամտության վրա յի, նրանց
կասկածների վրա:

— Հը՛, կռիվ ա, Ուհան ասելը, — ժպտում է նա,
— տղադ կռիվ են տանում, Մինաս ամի... Մենք ել
ենք գնում:

Նետում և կոմսոմոլը, նրանց կողքով անցնելիս
անփուլթ, ուրախ... Նրա ծիծաղը, վոնց վոր շեկ յեր-
կաթից ցայտող կայծեր՝ խանձում են Ուհան ապուր ու
Մինաս ամու դեմքերը, ու, չեն իմանում հանաք հա-
մարեն այդ, թե՞ սպառնալիք:

Մի ժամ հետո գյուղը դատարկվեց. վոնց վոր մի
ջաղացի ջուր կտրես վերեից — գյուղի թշուղը կտրվեց
ենպես: Աղմուկի քարվանդ ձգվեց գյուղից դուրս, փո-
շի թողնելով իր յետևում:

Մարդ, ձի, ձիավոր, ծիծաղ, գրույց...

Տնազ են անում իրար, տնազ են անում ձիերին...

— Զիդ պերվի նոմեր ա գրվելու, Առուշան...

— Զարբազանի ձի յա իսկական մեռածի ձին, —
վրա յի բերում մի ուրիշը աչքին հուսլ տալով:

Առուշանի ծիծաղն ել է գալիս, պաշտպանվելու
տեղ չկա:

Նրա ձիու մեջքին մի թիզաչափ վերք կա. նըս-
տեկ և զգուշ գավակին ու հաղիվ է պահում իրան, վոր
վայր չընկնի յետևի վրա:

— Առուշան, քու հունարդ քյանդիրբազից շատ ա,
վոր կարում ես դրա վրա կենաս, — վրա յի բերում մի
ուրիշը:

Ծիծաղից որորվում են Առուշանի շուրջը, բայց
չեւ ձեռք չեն քաշում նրանից:

— Ե՞դ ե՞ք ասում, բա վոր հերը կես ճամբա յեկալ
հետը,— ավելացնում ե մի չորրորդը, — Առուշան, ասում
ա, վոր ձին տանելու ըլեն՝ իմաց արա:

Ծիծաղը համազարկ ե տալիս նորից, Առուշան
ել հետները, բայց նա շախը չի կորցնում, բացած
կաշվե գոտին, վոր մտրակի տեղ ե ծառայում՝ շրջմ-
փում ե ձիու փորի տակով: Ձին գլխով ու պոչով բո-
ղոքում ե Առուշանի դեմ, իսկ սա խրախուսում ե,
վորպես պատասխան.

— Դեհ, դաթ, դեհ...

— Ստեփան,— դարձան հիմա ել ուրիշին,— քու
ձին ել ան ունի:

Ծիծաղն ավելի թնդեց: Ստեփանի ձին ավելի
տարորինակ եր. նրա առաջի վտար կոտրված ու ծուռ
կպած եր—գերանդի յեր ածում գնալիս:

Հավաքատեղին հեռու չեր. հազիվ մի Ժամվա ճա-
նապարհ: Իրանք ել չնկատեցին, թե վոնց հասան:
Ձնահալոցի չրերի նման, շրջակա քաղաք գյուղերից հո-
սեցին միանգամից դեպի այդտեղ—հայ, վրացի, ռուս,
հույն, ու... Գալիս են ու խառնվում լայնացող մարդ-
կանց ու ձիերի ծովին:

Բոլորի տրամադրությունը բարձր ե. ամենն ու-
րախ ե իրենավարի: Ուրախություն կեսը դարձողան
ե: Ձգում ե նվազողը նազանքով մինչև ծայրը, ինչքան
վոր միտակվում ե կուռը. ծոմովում ե հետը վողկոր-
ված. ուրիշները տափն են թակում վտառները, նույն-
պես վողկորված. մինն առաջ ե վազում բազմությու-
նից՝ վեր ու վար անում կրճենիների վրա ու շարտում
վտաները իրա տակից: Յետևից յեկող բազմությունը՝

դարդարված ծաղիկներով, յերգում ե քայլի համաչափ
դարկի հետ՝

Սամ-շեն-կա, մամ-շեն-կա,

Դո-շեն-կա, Նատամ-շեն-կա...

Յերգի հետ հյուսվում ե զիլ ու նույնահանգ սու-
լոցը բազմության միջից: Վտառների դուրյունն ավելի
ուժեղ ե թվում խմբական յերգի դադարից հետո:

Раз, два, раз, два... Հափ ե տալիս մեկը ու
վերսկսում ե զիլ ձայնով մի ուրիշը բազմությու-
նից, ընդհատված յերգը.

Три де-рев-ни два села

Восем девок о-один я,

Куда дев-ки, ту-да-а я.

Միախառնվում ե բազմության յերգը, վորի տակ
կորչում ե դոփյունը՝

Де-е-вки в лес, я за ними.

Девки сели и я с ними...

Ра-зго-ва-ри-ва-ю...

Թամաշավորներն ավելի շատ են, վորոնց մեջ
գերակշռողը մանկական ամբոխն ե՝ ամեն ինչին ար-
ձագանգող, ամեն ինչն ընդորինակող: Այստեղ ել նա
զինվոր ե յերևակայում իրեն. քայլում ե նրանց յեր-
գի տակտի հետ, յերգում ե նրանց ձևով, մի մի փայտ
ուսներին...

Մի այլ տեղ մի ուրիշ խումբ ե յերգում: Մտե-
րիմ կոները հյուսած իրար ուսերի վրա՝ յերգում են
մեղմ ու մեղամաղձոտ:

Մի մասը պարում ե այլ տեղ շրջան կազմած:

Մի ուրիշ խումբ ել վոչ յերգում ե, վոչ պարում...
Սրախոսում են նրանք, հանաքներ անում: Տնաղը մեծ

մասն ե բռնում նրանց զրույցի: Ծիծաղից աղիք ե կտրվում. փորն երը բռնում են, սրբում աչքերի արցունքները, բայց ծիծաղը չի դադարում. մինը պըրծնում ե, մյուսն՝ սկսում:

Թամաշա անողներ ինչքան ասես: Կատարյալ ժողովրդական մի տոն:

Այս ընդհանուր ժխորի հետ ղուպընթաց յեռում ե գործը. շրջկումը վոտքի յե իր ամբողջ կազմով: Նա ցուցակներ ե կազմում, չափում, ստուգում, համեմատում, ընդունում, մերժում—ձիերը ջոկ, սայլերը՝ ջոկ, մարդկանցը՝ ջոկ: Մյուս ուրը ծեփին պետք ե ամեն ինչ պատրաստ լինի, վոր կարգին, սարքին ճամբա դնեն Թիֆլիս—Թե չե, ինքը շրջկումն ել նկատողության կենթարկվի, վնչ հաժապատասխան դյուրաշարժության համար:

Մի արձակ հրապարակ հատկացված ե ամբողջ շրջանի ձիերին: Հետաքրքիր տեսարան: Միանգամից ճանճով են անում աչքիդ առաջին—յես հինգ հարյուր ասեմ, դու հազար ասա, ձիապոչ: Ինչ ձեի ու գույնի ուզես:

Շրջկումի շենքի դռան արանքից ծկրակում են մի քանի հոգի:

Սրանք կալանավորներն են—կարգադրության զանցառուները... Խղաչում են դրսի ընկերներին, միջնորդել, մի կերպ ազատելու այդտեղից:

— Հը՝ վանեմ, քեֆդ. ի՞նչ ես անում եղտեղ...

— Ձիս մի սնաթ յետ պցեցի:

— Արտեմ:

Յես ել եմ են անտեր ձիու համար:

— Վոչինչ, պինջացեք մի քանի ուր, ել չեք անի: Ծիծաղում են ներսից ել, դրսից ել:

Մյուս ուրը ավելի հանդիսավոր ճամբա ընկան, քան Թե յեկել եյին: Զահեղները վորպես զինվորացուներ եյին գնում, հասակավորներն ու անչափահասները՝ վորպես ձի ու սայլ տանողներ: Քարվանը ձգվեց յերկար, յերկար... իրար խառնվեց զուռնան ու դհոլը, շվին ու գարմոշկան: Փոշին կծիկ-կծիկ բարձրացավ դուրս յեկող խճուղու վրա ու արագ շարժվեց խաշ: Վոնց վոր առաջիդ փախչող մի պարանի ծայր—քանի գնաց կարճացավ, քանի գնաց՝ հեռացավ ու հորիզոնի վրա թաղվեց մշուշի մեջ: Միայն փոշին ու աղմուկը մնաց մեր յերեակայության մեջ... գնացին:

Լուր յեկավ հետեյալ ուրը գյուղերը, Թե տղերքը քաղաքումն են. կարծես Թե ուրիշ տեղ պետք ե լինեյին: Դեռ ես շշուկով պատմողներ կային հաստատ կռվի մասին: Յերկրորդ ուրը վերադարձողներ յեղան ձիաններով. յերրորդ ուրը բոլոր ձիանները:

— Բա տղերքը՞:

— Քեֆ են անում, Թամաշա յեն անում:

Մի ուր հետո յեկան իրանք, բոլոր զինվորները:

— «Գրոբնի յար» աշխարքս Թափվել ար Թիֆլիս. մի ուրումը բոլորին գրեցին, պովերկա արին: Գնացինք Թատրոն, գնացինք կինո, հազար մի բան շանց տվին. պահ, պահ, պահ... քաղաքը վոնց վոր մի հարսանիք:

Գյուղում նորից կոմյերիտները շտապ կտրում են փողոցները, հանդիպում ժպտով նույն մարդկանց.

— Հը՞, Ուհան ապեր, կռիվ չկա՞...

— Հը՞, Մինաս ամի, սղադ կռիվ չտարան...

Ժպտում են Ուհան ապերն ու Մինաս ամին ել, հիմա լայնասիրտ.

— Հո՛, քեզ մատաղ. դե, մենք լի՞նչ ենք հասկանում. պարզ ա, վոր դուք մեզանից լավը գիտեք— ձեր խելքը մերից կտրուկ, ձեր միտքը՝ մերից լուսավոր:

Ժպտալով թողնում, անցնում են րանց կոմյերիտն ինչպես առաջ:

Ու կոմյերիտի ժպիտը հիմա շիկացած կայծեր չի փռում նրանց վախկոտ դեմքերին՝ այլ դարնան արևի կենսատու շողեր:

„ԴԺՈՒՔԻ ՃԱՄԲԱՆ“

Այս անունով եր հայտնի գյուղումն այն ճամբան, վոր գյուղամիջով ձգվում եր ցածից վեր՝ Դհուլի Պողոսի տնից մինչև Պաատ Ակոբի տունը:

Առանց այն ել շատ առիթներ եյին ունենում գյուղացիք հայնոյելու իրենց պապերին, վոր յեկել եյին գյուղ գցել այդ քարի ճակատին, ուր սատանան ել չէր ապրի, բայց հայնոյանքն ավելի զվարթ եր հնչում ու ներքին հաճույքով, յերբ առիթը «Դժոխքի ճամբան» եր:

Բոլոր հայնոյանքների միտքն այն եր, վոր իրենք հող չունեն, զրկված են ու քարի ա ժայռի յիրեսին դեմ առած՝ ուղում եյին հաց պոկել նրանից, ապրուստ ունենալ:

Յեկ քանի շատանում եյին բնակիչներն այդ գյուղում՝ այնքան սակավանում նրանց հողը, քանի սակավանում եր հողը՝ այնքան դժվարանում նրանց ապրուստը, այնքան ծաղկում հայնոյանքը:

Յեկ այդ բոլորի պատճառը, նրանց կարծիքով, միայն իրենց պապերն եյին, վոր գյուղ եյին հիմնել այդտեղ:

— Գեղ գցող շան տղա... կրճտում եյին ատամները...

— Ա, քու առաջին բահ վեր դնողիդ են կարկաժը նզոված...

Չանգալի նման ամբողջ որը թակում էին այս խոսքերը, մոտիկ հարեանների ականջներն այդ ճամբից ու գյուղացիք հայհոյանքի միջից դառնացած պատմում էին կցկտուր, թե ինչն էր պատճառը, վոր յեկան նրանք, փախած ճանճի նման կպան այդ քերծի ճակատին, քար քարի վրա դրին ու գեղ գցեցին։

— Բախրի ման յեկող վորսկան, ուր ես, մի քյալլադ հիմի ել բարձրացնես... միտք էյիր անձամ, վոր թող բախրի տեղ մոշահավ ել չի տեսնելու եստեղ... միտք էյիր անձամ, վոր նրա երեխուն հաց ու մածուն ա հարկավոր, ու քու վոտքով զնացած տեղովը՝ նա բարձած սել պտի տանի մի սր...

Պատմությունը կարճ էր, բայց պարզ. գյուղ գցող պապերը վորսկաններ էին՝ վորսատեղ էյին ընտրել, թողները հիմա ռանչպարներ էյին՝ անհող։

— Մինն ասեր, բա դու չքեղարեցիր մինչե եստեղ հասնելը, ա խոր գնաս դու, վոր վեր ընկնայիր մի սառն աղբրի դրաղի, են լեն ու բոլ տափերի մոտ քոխիդ շինեյիր, վոր քեղանից հետո յեկողն ել քեղ մոխի տար, կողքիդ վեր ընկներ... Բա, ենքան աշխարքը կթողնեն,—ցույց էր տալիս նախանձով լի, հողի սոված ռանչպարը դիմացի վարելահողերի լայնանիստ ծովը,—զան մտնեն ես լեռ ու ծմակի ծոցը, հը։

Ու այս պատմությունները կրկնվում էին շարունակ, միշտ համեմված գեռ չլսված հայհոյանքով, միշտ զայրացած բոպեյին, յերբ սայլի ալն էր դեմ ընկնում, կամ սամին կոտրած՝ սայլն էր գլորվում, կամ մի ուրիշ փորձանք պատահում այդտեղ, գյուղամիջում, «Դժոխքի ճամբում»։

Յերկար չեր այդ ճամբան, յերեսունից-քառասուն սաժեն հաղիվ, վոր խուրջինի պես միացնում էր գյուղի յերկուսի բաժանված թայերն իրար հետ, վոր խուրջինի պես բաժանում էր գյուղի յերկու մասերն իրարից։

Նրա յերկու ափերով ձգվում, բարձրանում էին յերկու հաստ քարե պառեր։ Այս պառերի ճակատներին՝ ճամրի կողմից, պատատերերի խնամքով թիկն էյին տվել փեշը-փեշին քսվող հսկայական քարեր, վորոցից ամեն մինի վրա մի լուծ յեղ կնստեր ազատ, ու, վորոնցով ավելի յեր նեղացել, առանց այն ել շատ նեղ «Դժոխքի ճամբան»։

Գարնանը, յերբ հաճախակի հեղեղները սրբում, տանում էին ամբողջ տարվա ընթացքում յերկու կողմից թափված, նրա խորդ ու բորդը լցնող աղբը՝ նա կմախքանում էր, մերկանում ու ավելի նմանվում էր չորացած առվի հունի, քան ճամբու—մարդ թաքնվեր նրա խորշերում, չէյիր գտնի... Այդ ժամանակ, ասես թե, այդ յերկու պատերն իրար մոտեցել են ու չես հավատա, թե միջովը մի բարձած ձի կարտ անցնի, ուր հավատա, թե միջովը մի բարձած ձի կենդանի վկանեմնաց թե սայլ։ Բայց հաստատող ու կենդանի վկաները—վոր դա սայլի ճամբա յե—քարերի յերեսին գանազան ուղղությամբ գծված մեխերի հետքերն էին, վոր մնացել էին անասունների վոաքերից։

Սրանցից դուրս, պատերի ճակատներին կոնած քարերն ել էին ժպտում, աչքով անում, թե ձիշտ է դա, ցույց տալով նկարներն իրենց կողերի վրա, վոր քաշել էին անցնող սայլերի սունիները։

Տարվա մեջ յերկու շրջանում սոսկալի յիր այդ ճամբան. մեկ ամառը՝ խուրձ ու խոտ կրելիս, յերբ

սայլաժարը մերթ աջ, մերթ ձախ գոմշի կողքն եր պո-
կում ճիպոտի հարվածներով, վոր շեղի ակն ու սոնին
սպառնացող քարերից, յերբ չոքեչոք եյին անում ամ-
դահա գոմեշները սայլի գլխին՝ կրակ կտրած սայլա-
պանի ծղրտոցի ու գովասանքի տակ, յերբ ճիպոտի
ու շուտու շրմիտոցների հետ պսպղում եյին մերկ սա-
լերի յերեսով ձգված 2—3 դույզ անասունների վոտ-
քերի տակից թռչող կայծերը, մինչև վոր սայլը հաս-
ներ Պաատ Ակորի դռանն ու հեռից որորվող կենդա-
նիները կանգ առնեյին, շունչ առնելու։ Մեկ ել՝ վոր
ավելի սոսկալի յեր՝ ձմեռը, յերբ ցերեկվա հալոցից
հոսող ջրերը կանգ եյին առնում այդտեղ գիշերը, բռ-
նում սալի ամբողջական յերեսը, հետո յեկողները
բարձրանում մեկմեկու շալակ, ուռցնում այդ նեղ անց-
քը, ուր ել վոչինչ չեւ յերևում, բացի կապտավուն
սառուցից։ Այս ժամանակ այդ ճամբան բացի իր սո-
վորական անունից՝ կոչվում եր և «Սատանի ճակատ»։
Յեւ իրավ վոր, ահն ու սարսափը պատում եր գյու-
ղացոց, յերբ անասունների ջրի վախտը գալիս եր։
Վերի թաղն այդ ճամբով պետք ե ջուրը տաներ իր
ապրանքը։ Հիմա յեւ, սալերի տեղ, սառուցն եր գըծ-
մծվում պայտերի ու մեխերի տակ, կովերն ել եյին
պայտվում ձմեռն այդ ճամբի համար։ Զիավորն այդ-
տեղ իջնում եր ձիուց, լղար ապրանքատերը բռնում
եր ականջը, կծվորն իջեցնում եր ուսից կուժը. բայց
և այնպես տարի չեւ անցնում, վոր չհամարեյին, մատ-
ները ծալելով, թե քանի՞ յեղն ու կով ե ճղատվել
այդտեղ, քանի՞ մեջք կտորվել, քանի՞ վոտք ու կուռ
դուրս ընկել... Իսկ ջարդված կժերի հաշիվը. վոչ վոք
չգիտեր։

Նդովում եյին նրանք շարունակ այդ ճամբան,
տանջվում, չարչարվում նրա յերեսից, ֆլասվում ամ-
բողջ տարին, հայհոյում գյուղի հիմքը գցողին, մե-
ղադրում կառավարիչներին. բայց ամեն մեկն իր վը-
նասից հետո, այլ ևս մտածել չեւ ուզում դրա վրա։
Համարում եր նա իր մեջ, վոր ինքն արավ իր բա-
ժինը, պրծավ ու ավելորդ ե դրանից հետո մտածելը
այդ մասին։ Ուրիշներն ել սպասում եյին, թե յերբ
հերթն իրենց կհասնի ու հասնելուց հետո, նրանք ել
վարվում եյին մյուսների նման, մտածում նրանց հո-
գեքանությամբ։

Վոչ վոքի մտքով չեւ անցնում, թե կարելի յե՞
արդյոք վորեւ կերպ ազատվել այդ չարիքից։

— Մեր ճակատին, դե են ա, եսպես ա դրած,
ափսոս ել ա մեր քանդվածին, (չեյին ասում միւր գե-
ղին) լավ ճամբան. շան պես պետք ա չարչարվենք,
մինչև վոր սատկենք մի ուր։

Ասում եյին այսպես գյուղամիջում իրար, ամեն
մի նոր ֆլասից հետո։

Ծիշտ ե, մի քանի քոխվաներ մտածել եյին այդ
ճամբի շննելու մասին, ու հիշում եյին նրանց անուն-
ները, բայց հայհոյանքով եյին վերջացնում միշտ,
վորովհետեւ բանը վերջացել եր հասարակական վողեր
ուտելով ու ելի ֆնացել եր «Դժոխքի ճամբան»՝ դժոխ-
քի ճամբա, «Սատանի ճակատը»՝ սատանի ճակատ։

Դյուզում՝ քոխվացուներն ել եյին լավ հասկացել
այդ մեծ չարիքի արժեքը գյուղացիների համար ու
դրա շնորհիվ կարողանում եյին հասնել իրենց նպա-
տակին։

Սմեն անգամ նոր քոխվի ընտրությունից մի ձանի շաքաթ առաջ, ընտրելին բարձրաձայն հայտնում եր իր կարծիքը գյուղամիջում.

— Բա մենք քոխվա ունենք, բա մեր գեղը տեր ունի... Բոյախնու տղա Սիմոնը, են ա աչքը պղծ, թե վճռաեղից պտի որչու շահի ձեռքն ընկնի, վոր կուլ տա, բեղերը սրբի զրաղ կաղնի: Մենք վոր խալխ ըլենք, ձեզ եմ հարցնում,—յերկարացնում եր խոսքը, Ղուխն որորելով,—Պաատի տան տակը նհնց կլի... բա նա իրեք հարուր տան ճամբա յա... ըմմ, ըմմ,—մոռում եր ինքնաբավական,—մի որումը, մի որումը դրստեմ. ելը յաակիցս անեմ, առաջ ընկնեմ, պատի մինը մի կողմը, մեկելը՝ մյուս կողմը շարտել տամ մի մի սաժեն, վոր սելի մինը վերևից, մինը՝ ներքևից շրխկալի դան, իրար կողքով տան անց կենան, մեր յեզն ու գոմեշն ել թակվի վոչ... Թող, շատ չեմ ասում, մի շաքթով, մենակ մի շաքթով իմ ձեռքս ընկնի իրավունքը:

— Այ մեր իսկական քոխվացուն, իմացաք. այ մեզ պետքական կառավարիչը. դա յա, Նիկոլն ա, վոր կա,—տաքացնում եյին պրոպագանդը հավաքույթի կենտրոնում՝ Նիկոլի թապը ճաշակողներն ու, ընտրությունն ապահովված եր:

Ընտրվում եր դա յել. անցնում եր դրա ժամանակն ել, ու յերբ մի որ հարցնում ես դրա մասին.

— Նիկոլը,—ժպտում ե, —տունն աստված քանդի նրա. Սիմոնը՝ հազար փառք եր. նա ուղտի ճուտերն եր ուտում. սա՛ մերը ճուտերովը...

— Իսկ ճամբան:

— Բան չունեմ,—ձեռքը թափ եր տալիս:

Մի հանդամանք ել կար, վոր դժվարեցնում եր այդ դժվար խնդրի լուծումը: Ծամբի ափերի աջ պատը վերից վար՝ Աբրհամ ապուրն եր, ձախը՝ Խեչանինը: Նրանք արդեն հասակով մարդիկ եյին ու նույն դրությամբ ել ստացել եյին իրենց հայրերից: Մի բան թե փոխվել եր, այդ այն եր, վոր նոր ու նոր վեմեր եյին կանգնեցրել նրանք պատերի ճակատներին ճամբի յերկու կողմերից, վոր սայլերի սանիները չքանդեն պատերը. Խնչ քանդեն, բերդի պատերից ամուր եյին ու հաստ:

Յերկու հարևաններն աչքով պահում եյին իրար: Հենց վոր մինը մի քար եր կանգնեցնում, մյուսն ել յերկուսն եր կանգնեցնում իր պատի յերեսին: Յեթե մեկը մի քանի քար եր դնում իր պատի վրա, մյուսը՝ ավելի յեր բարձրացնում իր կողմը: Նրանք թեև իրար ավելի յեր բարձրացնում իր կողմը: Նրանք թեև իրար հետ հաշտ եյին, սակայն լավ եյին հասկանում, վոր յեթե մի որ այդ ճամբի բախտը վճովելիս լինի լայնացնելու մտքով՝ պետք ե տուժի այն հարևանը, վորի պատը թույլ ե ու չնչին մյուսի համեմատությամբ: Այս պատճառով ել նրանք յերկու հակառակորդ պետությունների նման՝ հակառակորդին սաստկուր ե իրենց խաղաղությունն ապահովելու համար՝ զինվում եյին շարունակ:

Յեվ հենց այս եր պատճառը, վոր յերկու այգին ել թեև առանց պատի ու չափարի եյին մյուս յերեք կողմերից՝ այդքան ամուր ու խնամքով պարսպված եյին այդ կողմից:

Շատ եր պատահել, շատ քոխվաներ ու ճամբա լայնացնող «կամիսիաներ» եյին յեկել Խեչանի ու Աբրհամի պատերին դեմ ընկել:

Յերբ մոռացվում էր այգիները քանդելու կամ
ճամբան լայնացնելու վտանգը—խսկ սա լինում է շատ
հաճախ—Ապրիլն ու խնդիրն իրար կողքի նստած զրույց
եյին անում։ Հիշում էյին, ընդգծում, թե իրենք սաղ
գեղումն ամենից մաղբունն են (զրկվածը) քաղի կող-
մից։ Բայց յերբ առաջարկում էր գեղը նրանց ուրիշ
տեղ, բաղի համար, թեկուզ և շատ լավը, ճամբան
լայնացնելու համար,—լսել անգամ չեյին ուզում։

— Իմ հեր Ուհանը, վոր պատանն ուսերին գա,
ելի չեմ տա,—ասում էր Ապրիլն։ Խնչանն ել նույնն էր
ասում կամ դրա նման մի բան։

Թալիսման եր դառել գյուղի համար եղ ճամբի
չինելու խնդիրը. ու եղ թալիսմանը հալելու համար
գյուղի մի մասը սպասում էր, վոր հրաշք պատահի,
մի չտեսնված ույժ յերևան գա, վոր կարողանա գլուխ
բերել, իսկ մյուս մասը՝ անհնար էր համարում և՛ այդ
հրաշքը—գյուղի հավիտենական ճակատագիրը համա-
րելով, վորը յերբեք չի փոխվելու։

Բայց տարիներ անցան. ուրիշ աշխարհներում
շատ բաներ փոխվեցին ու եղ գյուղումն ել փոխվեց։

Փոփոխություններից մինն ել այն էր, վոր այժմ
գյուղում յերկու տեսակ զրույց էր լավում—հների ու
նորերի, մեծերի ու ջահելների։ Ամեն մինը մյուսին
չեր հավանում ու ամեն մինն իր հիմնավոր պատճառն
ունեւր։ Յեթե ուզենայիր իմանալ, թե ովքեր են հիմա
գյուղի կառավարիչները, ծերերն ասում էյին ամսո-
սանքով։

— Ոչով. ով կճ, վոր ով կառավարի. գեղը ջա-
հելանոց ա դառել, մինը պտի, նրանց խելքի բերի,
նրանք ուզում են գեղ պահեն։

Ափսոսանքով հիշում էյին նրանք հին որերը,
գովում Ալմոնի ու Նիկոլի քոխվայությունը (վորոնց
հայհոյել էյին իր ժամանակին), թե «վախտն են
վախտն եր. մեծ ել կար, փոքր ել. ամենն իր տեղն
ու պատիվը գիտեր... գեղն ել գեղ էր են ժամանակը»։

Թե վոր գեղի սարք ու կարգի մասին էյին խո-
սում—Ջաղացի, կամրջի, ճամբի կամ այլ բաների
կարգի բերելու մասին հեզնական ժպտում էյին եյի
հները ու առածով վերջացնում. «Նոր-նոր հավեր են
դուս յեկել, յերկաթի ձվան են ածում. Թող յեղած
կարգն ու կանոնը չքանգեն, նրանց նորը իրանց
կենա»։

Ու քանդվում էր գեղը նրանց զրույցներում ա-
մեն որ, վոր ժամն ու պատարագը փոզմիշ արին,
կնունքն ու հարսանիքը վերացրին, ոճած գհանին՝
ավարա արին...

Են ինչ ջահելներն էյին, իրանց գործը գիտի-
յին. ավելորդ ել էյին համարում նրանց բան հա-
կացնելու համար ժամանակ կորցնելը։ Իրենց անելիք-
ներովն էյին վոգևորված նրանք, ու լավ էյին հասկա-
նում թե գործի դժվարությունը և թե իրենց անփոր-
ձությունը։

— Վոչինչ, սիրտ էյին տալիս իրար տղերքը
բջիջում, թող խոսեն, ինչքան ուզում են. ազաթ ա,
վոտավորը միշտ ձրավորին տնազ կանի։ Կսովորենք.
գործը մեզ կսովորեցնի. կենտրոնի հրահանգները մեզ
ճամբա ցույց կտան։

Մի աշունքվա որ ել—հները չեյին ել իմանում,
ինչ որ է դա—Ջահելները կրակ էյին կտրել, պատ-
րաստություններ էյին տեսնում։ Բջջի վորոշումը բե-

րին գյուղխորհրդի լայն ժողովը: Ժողովին ել հաստատեց իր վորոշումով, վոր անպատճառ անմահացնել ամեն տարի այդ որը գյուղի համար մի նշանավոր գործով. և հիմա խոսվում եր այդ բանի մասին, թե ի՞նչ անեն, ի՞նչ շինեն գյուղի համար, վոր արժանի լինի վորոշմանը:

Վերջին ժողովը նշանակված եր կիրակի որը, վորտեղ պետք և լսելին ամբողջ գյուղի կարծիքն ու առաջարկութունները գյուղի պակասությունների մասին, ինչ անելիքի մասին: Ամբողջ գյուղին հայտնեցված եր, վոր ընդհանուր ժողովին բոլորը պետք և ներկա լինեն: Կարգադրված եր չութվորներին ել, վոր այդ որը խափանեն իրանց ցանը ու ժողովի գան:

Գյուղի մեջ մի քանի տեղ, պատերի ու սյուների ձակատներին խմորով կպցրած թղթեր ել կային, վոր հայտարարում էին՝

«Կիրակի որը, նոյեմբերի 5-ին, ընդհանուր ժողով կա: Բոլոր ձայն ունեցողները, տղամարդ թե կին, պարտավոր են ժողովի գալու»:

Յեվ, ճիշտ վոր, ժողովը խիստ բազմամարդ եր: Ներսը անհնար եր. մի մասը պետք և դուրսը մնար:

— Դռանը, դռանը, — ձայն տվին այս ու այն կողմ րից, — ես ջամհաթը ետտեղ չի տեղվարի. դռանը, ճղալի տակին:

Այդ ցանկությանը վոչ թե դեմ չեղան, այլև քանի զնաց, լայնացավ բազմության մեջ, մի վ եր տեսել եսքան մարդ — ի՞նչ զատիկ, ի՞նչ ծաղկազարդ, վողջ գյուղն այնտեղ եր:

Յեվ ժողովը բացվեց դուրսը, նախկին ժամի դռանը, մեծ ընկուղենու տակ:

— Հընգերներ, — լավեց սեացած բազմության վրա դիմացի փոքրիկ բարձրությից նախագահ Յերվանդի ձայնը նվագ:

— Մճւա, սուա կացեք, ս'ս'ս... քաշում եյին իրար թևից, փեշից... ձեռքը չհասած տեղը՝ ձեռնափայտերն եյին գործում սրա ու նրա ծոծրակին, թիկունքին, փափախներ տեղահան անում — լոեցնում եյին:

Ու պապանձվեց ամբոխն անմիջապես:

— Հընգերներ, — այժմ ավելի պարզ ու հնչյուն լավեց նորից նախագահի ձայնը, — ժողովը հայտարարում եմ բացված: Ես մեծ ժողովը նվիրված ե Հոկ տեմբերյան Հեղափոխության որերին և մեր եսորվա որակարգում մի կարևոր հարց կա միայն զրված — ինչո՞վ անմահացնենք ես մեծ տոնի տարեդարձը մեր գեղի համար: Ձեզանից ամեն մեկը լավ գիտե դեղի ցավերն ու պակասությունները. թողեք ամեն մեկը մտածի ու ստի, թե ի՞նչ անենք մենք ես երկուիրեք որը, վոր պակասեցրած լինենք եդ ցավերից մինն ու մինը: Ի՞նչ գործ անենք, վոր արժանի ու սազական լինի եդ որվա համար ու մշտական հիշվի մեր մեջ: Հիշում եք լի՞վ, թե ի՞նչ եր ձեր որն ու ապամեր մեջ: Հոկտեմբերից առաջ, Նիկալայ Թագավորի բուստը Հոկտեմբերից առաջ, Նիկալայ Թագավորի ձեռքին: Են ժամանակ ել դուք շատ գործեր եյիք անում իրար հետ, հասարակությամբ, բայց ուրիշի համար, Թագավորական հրամանով, կոռ ու բեգյառով: Հիմա վոչ եդտեսակ հրաման կա, վոչ ել թե կոռ ու բեգյառ: Ես ժողովը մերն ա, մենք ենք կազմել մենք կարող ենք վորոշել են, ինչ վոր ուղում ենք կատարել: Մեր տերը մենք ենք. մեզ ուրիշ հրամայող

չկա, ինչպես առաջ: Մտածեցեք հիմա, ու ձեր մտածածն ասեցեք, ինչ անենք:

Լուսթյունը փշրվեց և նրա փշրանքները բազմության մեջ դարձան շշուռներ, զրույցներ... աղմուկ—նրանք մտածում էին: Շատերը՝ անմիջական տպավորության տակ, փոխանակ առաջարկի մասին մտածելու, գոգում էին նախագահին.

— Տենում ես, ինչ տղա դուրս եկավ...

Շատերն արդեն վեճի էին բռնվում հարևանների հետ, վոր չէին համաձայնում իրենց առաջարկներին:

Ժողովականները, ասես զինավարժանքից հանգրստի հրաման լսած զորամաս լինելու մոռացել էր քիչ առաջվա լուսթյունը:

— Առաջարկություններ արեք, հրնդներն...

Նորից աղմուկը նոսրացավ ու յերբ տեսան, վոր նախագահը չի շարունակում իր խոսքը՝ իրենք ըսկացին:

— Յես առաջարկում եմ, հրնդեր նախագահ, դրնանք հսպես որչով, հագիր հավաքվել ենք, մեր ջադացի արևը շինենք հիմնավոր. թե չէ շաբաթը մի անգամ գործի վախտը ջադացը խափան ա ըլում, մեզ բանից գցում:

— Գրի, քարտուղար, եդ առաջարկը:

— Յես առաջարկում եմ հս պուճուր ձորի վրա մի թեթե կարմունջ շինենք, վոր են դցած տկուր փետովը գնալիս քանիսն են սկըհացել, տալին տվել:

Եդ «սկըհալու» վրա շատերը ծիծաղեցին, իրան առաջարկողի հետ միասին:

Մի քանիսն ել սրախոսեցին.

— Անդեր փետը հենց ա խառատի չարխած ըլի:

— Չարխածը վորն ա, քյանդրբաղը կարալ չի անցկենա վրնովը:

— Յես ել առաջարկում եմ ըշկուրի մասին, ամենադիտավորը:

— Յես ել՝ աղբրի մասին:

— Հրնդեր Մարգիս, գրի բոլորը:

Առաջարկությունները տեղում էին ամեն կողմից. գյուղը մեծ, պակասությունները շատ...

Եդ միջոցին պատի տակ շրջանաձև նստոտած ծերերի միջից վեր կացավ մինը, փափախը բարձրացրեց, վոր նկատվի, ու ձայն տվավ.

— Ա՛ նախագա, ա՛ նախագա...

Նրա ցանկությունը նախագահին հասցրին, թե բան ա ուզում ասի: Միպտակ միտուքով ու մաղերով շրջանակված մի հաճելի դեմք եր դա, Մարգի ապերը, վորջ գյուղում մեծից ու փոքրից հարգված մի ծերունի, վորը միակն եր՝ հավանող ու գովող ջահելների արածին:

Լավեց նախագահի ձայնը, վոր լոցեցելով աղմուկը՝ դիմեց նրան.

— Խոսքը քունն ա, Մարգի ապեր, ինչ ունես ասելու:

— Յանի, ինձ ել ա խոսք հասնում, ա բալա ջան, թե մենակ ջահելներինն ա խոսքը:

Ծիծաղեցին բոլորը. ինքն ել ծիծաղեց ու ծիծաղելու համար ել ասել եր հենց:

— Առաջարկության համար բոլորն ել խոսք ու իրավունք ունեն, Մարգի ապեր, բալքի քու ասածը ամենից ընդունականն ա. ասու, տեսնենք:

— Յես հն եմ ասում, արևներդ մատաղ, վար շատ եմ հավանում են խոսքիդ, թե ամեն տարի գեղի համար մի լավ, մնացական բան շինենք և են ել սաղ ելով, որչով, իրար հետ։ Են, ով վոր ուզում ա սիան-դամից տասը բան շինի, նա սուտ ա ասում, խաբում, հավատաս վոչ։ Եղպես խաբել են մինչի որս մեր գեղի բոլոր քոխվա գլավիները. երեսներին եմ ասում, նրանցից շատերը ետեղ կլեն։ Այ, սրան հավատացեք, թե խոսքիս չհավատաք,—բոնեց իր ձյունի պես ձերմակ միբուքը,—նրանց միջին ա սիպտակել...

— Դրուստ ա...

— Դրուստ ա...

Նետում եյին այս ու այն ավերից, կողմակիցները։

— Թողեք, մին տենանք, ինչ ա ասում,—գժգոհությամբ նկատում եյին վոչ կողմակիցները։

— ... Հիմա, իմ ասելիքս են ա, վոր, թե վոր ուզում եք գեղի համար մի նշանավոր դործ անեք, ենթավոր գործ, վոր ամեն որ հիշեն ձեզ ու ձեր որն ու արեք ոխենն՝ շինեցեք Ակոբի տան տակը, են «ղժոխքը», թե վոր կարաք, թե վոր աչքներդ ուտում ա, վոր կարաք շինեք։ Թե հու, աչքներդ ուտում չի մի բանի՝ լաջի են ա, վոչ անումը տաք, վոչ ել բերան բերեք, վոր չասեն, թե «առաջվա նման պարծենում են լավ յերևալու համար. ու, ես ժողով-մողոջի ել սուտ բան»...

— Այ, լավ բան, ինչ կասեմ...

Ծոր տվին ետեղից-ենտեղից բազմության մեջ։

— Եղ ա, դորմի հորդ, Մարդի, սաբար դառար, շինել տվիր,—աչքերը հեզնական ժպտացնելով, դիմեց

Աղունց Խեչին, վորի բաղի կողքով եր անցնում եղ ճամբան։

Կողքի նստածներն ել ծիծաղեցին եղ սրախոսության համար ու ավելացրին իրանց հերթին. «Եղ ճամբան շինողներից շատերին ենք տեսել, թող Մարդին հավատա, դրա խելքն ել նրանց հասակին ա մընացել»։

— Մի քիչ ել դուք հավատացեք,—ուսովը շարտեց դեպի նրանց Մարդին, մի կտոր ժպիտ ել ինքն առնելով դեմքին,—սրանք անողներ են երևում, են ա վոր ձեր խելքը չի կտրում։

— Ամեն բանից առաջը դա յա, դրանից մեծ պակասություն չունենք,—շարունակվում էին բացականությունները որորովող ժողովականների դանգվածից։

Նախագահությունը մի բուպե շշուկեց. մի քանի գլուխներ մոտեցան իրար ու նորից բռնեցին իրենց տեղերը։

Նախագահը նորից ձգվեց ամբողջ հասակով ու աչքերը սեռեց դեպի ժողովականները։

— Ի՞նչ կասի ժողովը, ես առաջարկությունների վորն ա ընդունելին։

Վոնց վոր վարժեցրած մի դասարան խմբովին պատասխանի ուսուցչի հարցերին՝ մեխեցին ենպես հտոր-կտոր, շեշտելով ամեն մի բառը.

— Մարդի անպոր ասածը... Դժոխքի ճամբան...

— Դե ով վոր զարուլ ա, թող ձեռքը բարձրացնի։

Ձեռների մի անտառ բաավ բազմության վրա։

— Դե, ընկերներ, ուրիշ բան ել ունե՞ք, թե մե-
նակ եղ բավական ե:

— Եղ մինը բոլորին հավասար ա, շատ բավա-
կան ա:

— Ուրեմն, ընկերներ, հարցը վճռված է. պետք
է շինենք գեղի միջի ճամբան, Դհուլունց տանից
մինչև Ակոբի տունը: Մի կամխիա շոկենք հիմա, վոր
դնա տեսնի, պլանը քաշի, թե վոնց պետք է անի:
Եգուց չե, ելոր, իրեքշաբթի որը, ինչ վոր բան ու
քլունգ բռնող կա գեղումը, կհավաքվի եստեղ իրանց
քլունգներով, բաներով, լումերով: Կոմսոմոլներն իրանց
կարգին, ամենից առաջ կգան: Դարուկ ե՞ք:

— Դարուկ ենք, դարուկ ենք, — համազարկ տվավ
ժողովը:

Կամխիան շոկվեց հինգ հոգուց: Ժողովը վերջա-
յակ, ժողովուրդը մեջլուսների թելեր դառավ ամեն
կողմի վրա:

— Հմի յեւ չի խելքդ կտրում, Խեչի, — ժպիտն
աչքերում հուպ տված, դիմեց Մարդի ապերը տեղից
վեր կենալով:

Խեչին շատ լավ լսեց իրեն ուղղված հարցը և
այն խայթոցը, վոր կար դրա մեջ, բայց վոչ ժպտաց,
վոչ ել պատասխանեց: Հեռացող հասարակությունը
մի առանձին հաճույք ու թեթևություն եր տանում իր
հետ — վոնց վոր մի հաղթանակ, վոնց վոր մի գյուտ:

Խորհրդայնացումից հետո գյուղում կրոնական
ծիսակատարություն հետ կապված վոչ մի գործողու-
թյուն այնպես չեղ մնացել իր պատվի ու կոչման վրա՝
ինչպես գուռնան ու գհուլը: Տերտերների սաղմոսի ու

շարականի ձայնը վաղուց եր կտրվել. զանգակները՝
տեղները փոխել եյին. են ինչ գուռնան ու գհուլը՝ հար-
գի եյին դեռ, հնչում եյին զիւ, ծոր տալիս հպարտ ու
զվաճեղիս հավաքում գյուղի մեծին ու փոքրին:

Յեվ ամեն անգամ ձենը բարձրանալիս՝ հորցնում
եյին իրար:

— Տենաա ետոր ինչ կա, վոր գուռնա յեն փչում:

— Յա կինո կլի, յա թատրոն, — պատասխանում
եյին հարցնողի կողքին կանգնածները:

Բայց յերեքշաբթի որը, նոյեմբերի 7-ին, յերբ
գուռնան ծիլ տվավ բայաթի սեֆիրը, ել վոչ վոք վոչ
վոքի չհարցրեց, թե ինչո՞ւ յեն փչում, վորովհետև բոլորը
զիտեյին պատճառը: Ամեն տան միայն արագացնում
եյին իրենց շարժումները՝ լոմ, քլունգ, բան ճարելու:
Ամեն տան պատրաստություն եյին տեսնում վառի,
վոր չուշանան: Շտապում եյին բոլորը. մեծ, փոքր,
հարս, աղջիկ...

Այսպես շտապում եյին մեկ ել, յերբ գյուղը
բյանդրբաղ եր գալիս կամ աչքակապուկ: Զուռնան
շարունակում եր իր նաղանքի ծորը այնքան անուշ ու
վոգեկորված, վորպիսին պատահում եր գուռնաչի: Մա-
քոյի հազվագյուտ տրամադրություն ժամանակ: Նա
պարծենում եր իր «սեֆիրով» և իրավ, արժանի յեր
պարծանքի: Հիմա հեռվից հասնող նրա նվագը քանդել
եր բոլորի համբերությունը խրճիթներում և շտապող-
ների մտքի առաջ կանգնած եր նա, դեմքը կարմիր ու
կլոր, բավականությունից աչքերը կիսախուփ: Դհուլը՝
չեղ խանգարում դեռ: Կանչում եր այդ ձայնը, վորպես
ազգանշան համայնական մի մեծ գործի, անմահաց-

նելու անցած Մեծ Որի այդ որվա փոխը մի մեծ գործով այդ գյուղի համար:

Յեւ գյուղի ան մասը, վոր հրաշքի յեր սպասում «Դժոխքի ճամբան» ուղղելու համար՝ այսոր տեսով այդ հրաշքը: Դեռ իր հիմքը գցած որից մինչև այդ որը, գյուղը չեր աեսել իրեն այդ որվա նման ի մի հավաքված, այդպես սրտով ու հոգով մեկ, այդքան ուրախ մի գործի գիմելիս բոլորի համար:

Հրաշքը կատարվեց բոլորի աչքի առաջ, որը ցերեկով ու շատ հեշտ:

Յերթը հանդիսավոր եր: Զուռնա-դհուկից հետո գնում եր գյուղի ամբողջ յերիտասարդությունն ու չափահասությունը՝ զինված քլունգներով, լոմերով ու բահերով: Նրանց վերև կարմրին եր տալիս կոմսոմոլների դրոշակը. բազմությանը շրջապատել եր թամաշավոր յերեխայությունը. կառուրներին գուլնագուլն փնջված եյին թամաշի հարսն ու աղջիկները: Հներն եյին մրթմրթում միայն, հայհոյում եյին կարծյոք իրենց-իրենց ու յետ դառնում տուն:

Թե ինչ կատարվեց այդ որը, դժվար եր մոտիկելը լավ չէիտել, այնքան խիտ եյին աշխատավորների շարքերն ու նրանց գլխի վերևը կանգնած փողին: Մի յերկու հր հետո միայն պարզ յերևում եր մի տեսարան, վորին դժվար եր հավատում ծանոթ աչքը: Կորել, անհետացել եր գյուղի միջից «Դժոխքի ճամբան»: Նրա տեղ ձգված եր մի լայն, ուղիղ փողոց, խճով ու մանրաքարով լցրած բոլոր խորդ ու բորդերը. լայնացել եր այնքան, վոր յերեք սայլ կանցներ այժմ կողք կողքի ու վնչ մինի վոչ սոնին, վոչ ել ակը չեր բռնիլ կամ դեմ ընկնիլ այդտեղ քարին ու պատին:

Խեչանի ու Աբրահամի պատերը հեռացել եյին իրարից, լայն գիրկ բացել իրենց միջև: Ել մամուռ չեր յերևում, վոր պատի յերկու քարը իրար միացներ միևնույն գուլնով:

Ճամբան շինելու որը Մարդի ապերն ել եր նրանց մեջ. նա աչք ածեց, ու յերբ վոչ Խեչանին տեսավ, վոչ ել Աբրահամին՝ իրան-իրան ժպտաց:

Ել են ճամբումը յեղն ու գոմեշ չի թակվում. ել ձմեռը ապրանքը ջուրը տանելիս վնչ մինը չի սայթաքում, ել վոչ ձիավորն ե ձիուց իջնում, վոչ ել կժվորը կուծն ուսից ցած բերում. ել դժբախտ դեպքերի մասին չեն խոսում այնտեղ ու, վոր զլխավորն ե, նախկին թևավոր հայհոյանքները ել չեն հնչում իրենց պապերի հասցեյին: Մոռացվել ե նախկին տնունն ել այդ ճամբի, թեև ենքան շատ ժամանակ չի անցել վրայով ու հիմա բոլորը դիտեն նրա նոր տունը, վոր ցույց ե առիս եդ ճամբի ափին կանդնած կաղնի սյունը, ճակատին գրված տախտակով, «Հոկատեբերյան փողոց»:

Բ Ա Դ Ա Լ Ը

I

Գյուղացի Սահակն ու իր կին Շողերը յերկար խորհուրդ անելուց հետո վճռեցին՝ իրանց Բաղալին քաղաք տանեն ու մի արհեստի տան:

Սահակը Բաղալին իր յետևիցը զգած ճամբա ընկալ գեպի քաղաք, ու ճամբին նրանց պատահող գյուղացիք վոր հարցնում էին թե՛

— Ախր, Սահկ, եդա յերեխադ անջաղ բանի հասել ա, ընչի՞ չես թողնում կենա, քեզ ոգնի, քաղքիցն ի՞նչ ոգուտ:

Սահակը նրանց պատասխանում էր.

— Լավ եք ասում, շաքար եք ուտում, ամմա վոր ունեցածիս վրա պահեմ. հողիս, թե՛ ապրանքիս: Մի կտոր հող ունեմ, յերկու տարին մին եմ վարում, մի լուծ յեզը՝ սաղ տարին բեգյառի ճամբին ա ըլում, կարում չենք թե՛ տարվա ցամաք հացն աշխատենք: Թե՛ չե՛ սրա նման յերկու Բաղալ ել ե՛ն ե՛ն տանը նստած: Տանեմ, փեշակի տամ,—ասում եմ,—մի բան սովորի, մի կտոր հացի տեր դառնա. թե ինձ կոգնի, լավ, թե չե՛ հո իրա համար ել ա լավ կլի:

— Լավ ես անում, հավանություն էյին տալիս նրանք ու Սահակը շարունակում էր իր ճամբան:

Բաղաքումը նա, տղան յետևիցը զգած, յերկար պտանց փողոցից փողոց, բայց մի են տեսակ տեղ չգտավ, վոր հավաներ ու յերեխան թողներ: Խանութպանները համոզում էին «աշկերտ» տալ, վոր առուտուր սովորի, մարդ դառնա: Իրանց գեղացիք ել էին խորհուրդ տալիս այդ, բայց ինքը Սահակը զլուխը շարժում էր բացասական.

— Չե՛, ախպեր, ասում եր, յես ու իջան մերը վճռել ենք՝ փեշակի տանք, փեշակը վոր կա, վոսկի յա, մի կտոր հալալ հաց, ծոցումը դրած, վորտեղ սովածանա՝ ենտեղ կհանի կուտի: Առուտուրը—մեր բանը չի. յես մարդ եմ խալով, վոր իմ տղան մարդ խաբի... Ու յետ եր դառնում, պատմում Մազոյի պատմությունը:—Մեր պեղումը, ասում եր, մի չարչի Մազո կար: Չարչությունով մեծ հարստություն եր կիտել, բոլորը պակաս չափելով ու թեթե քաշելով: Մեռնելիս, ռխտն որ եր, չարչարվում եր: Խալխը ծիծաղում եր, թե են ե չարչի Մազոն հաշիվ ա տալիս:

Շատ ման գալով, հեր ու տղա յեկան կանգնեցին մի դարբնոցի առաջ: Արհեստանոցի դռները կըրընկի վրա բաց էին, փողոցից լավ յերևում եր, թե վոնց իրարո՞ղ անցած աշխատում էին մրոտ բանվորները: Փութքը ուռչում եր ու փնչացնում ենպես, վոր կասես թե կապոտած գոմեշ լիներ: Բուրի բերանից դողդողալով ներս ու դուրս էին անում կարմիր լեղունները. հետո կաշվե գոգնոցավոր վարպետը արագությունը դուրս եր քաշում ենտեղից յերկաթը ու համարյա շարտում, նետում գնդանի վրա: Մեկը մյուսին հասգնեհաս ճոճվում էին ողում ծանր կռանները ու իջնում. յերեքն եր, չորսն եր... աչք ել չեր հաս-

նում, վոր մարդ համարեր: Ասեն մի զարկի հետ մի բուռը վոսկի յեր շարտում յեռացող յերկաթը զնդանի շուրջը: Կռանավորները վայրկենապես ճպում եյին աչքները. առանց յերեսները թեքելու՝ հեռուով վեր ու վար եյին անում նրանց մեջքները կռանների հետ, իսկ վարպետը վարժ ու հմուտ ձեռքով և՛ չափ եր տալիս նքանց, և՛ հատ-հատ ել հարվածում յերկաթին աշնպես, վոր կողքից նայողը վախում եր, թե, հրես իր մուրճն ել յերկաթի հետ միատեղ պիտի տափալի կռանների տակ, զնդանի վրա:

Վոր յերկար կանգնեցին, թամաշա արին ետեղ՝ նա դարձավ վորդուն:

— Բաղալ ջան, ասավ, սրանից լավ փեշակ չի բլիլ, այ վորդի, արի հարցնենք, տեսնենք ի՞նչ մարդ ա սրա խաղեյինը ու սրա մոտ աչկերտ մտի: Փեշակդ կսովորես, վորդի, հետո, վոր քաղաքումն ել չուզենաս մնալ, կգաս մեր գեղը՝ ենքան կացին, ցաքհատ, խոփ, մանգաղ կշինես, ենքան գործ կածեն գլխիդ, վոր չես իմանա, թե ինչ անես:

Բաղալը, վոր ենքան ել հեշտ չեր բաժանվել գյուղից, գյուղը վերադառնալու մասին վոր լսեց՝ դուր յեկան հոր խոսքերը, ու նրանք սիրտ արին, մտան արհեստանոցը:

— Ի՞նչ ես ուզում, բիձա, դիմեցին նրան:

— Ես դուքանի խաղեյինը վորն ա, խաղեյինին եմ ուզում, ախպեր:

— Ի՞նչ ես անում խաղեյինին:

— Ուզում եմ ես երեխին աշկերտ տամ, աշկերտ չի վերցնիլ:

— Եստեղ նստեցեք, ես ա կգա:

Քիչ հետո խաղեյինը յեկավ: Սահակը շատ հավանեց նրան, լավ մարդ եր յերևում նրա աչքում:

— Բիձա, ասաց, յեթե քաղքի լպտած յերեսաներից լիներ, չեյի վերցնիլ, բայց վոր գեղացի յա, դու յեկ, տեսնում եմ, խեղճ մարդ ես, քու խաթեր համար կվերցնեմ:

Իրիկունը Սահակն ու Բաղալը խաղեյինի հետ միասին տուն յեկան: Չայ խմեցին, պրծան, պայմանավորվեցին, վոր հինգ տարի Բաղալը խաղեյինին ծառայի, նրանից հետո խաղեյինը թուղթ տա, վոր նա փեշակը սովորել ա, ուստա յա. «Իսկ յեթե հինգ տարուց հինգ որ պակաս դուրս գա՝ հո վոչ մի թուղթ չի ստանալ» — զգուշացրեց Սահակին:

Սահակը վերցրեց պայմանագիրը, գրպանը դրեց, հետը բերավ գյուղը, քոխվին փեշատել տվավ ու յետ դրկեց քաղաք:

II

Ում ձեռքը պարապում եր, Բաղալի գլխին եր հասցնում.

— Տո, վոչ ու վուչ, եսպես աման կլվանան... խփում եր խաղեյինի կինը:

— Տո, գետինը մտած, եսպես վոտնաման կալըրեն, գլխին եր տալիս կոշիկը, նրա մեծ աղջիկը...

Բաղալը համ տան ծառա յեր, համ արհեստանոցի աշկերտ: Առավոտները սամովար եր գնում, շուկայից տուն բերում առած մթերքը ու գնում արհեստանոց: Յերեկոյան՝ շուտ վերադառնում եր տուն՝ անհրաժեշտ գործերն անելու — նորից սամովար, ամաններ լվանալ և այլն:

Ազատ ժամերին կողք-կողքի նստում էին Բաղալն ու Նիկողը: Մինը գլուղից եր պատմում, մյուսը՝ զրքից: Մեկ ու յերկու անգամ չեյին իջել նրանց թափով ձեռքերը Բաղալի գլխին, թե «Նիկողի դասերը մի խանգարի, թող սովորի», բայց նրանք ելի մնում էյին իրար ընկեր:

Արհեստանոցումն ել պակաս չեր ստանում Բաղալը: Ով հաճնում, գլխին եր գալիս: Մի անգամ ել դանգատվեց խաղեյիսին, թե՛

— Ինձ ուշուց են աալիս բանվորները, յես ի՞նչ եմ արել նրանց:

— Աչքդ ել են հանում,—պատասխանեց խաղեյինը,—բա հիմը պտեն ուշուց տալ, ուստաների՞ն, թե՛ ինձ. աշկերտին մինչև չթակեն, ուշուց չտան, նա փեշակ չի սովորիլ, կարգը եդ ա. դու գլուխդ կախ, քո գործդ արա:

— Հը՛, կարո՞ս խաբարը վզդացնես խաղեյիսին, լածիրակ,—վրա էյին պրծնում զրանից հետո, յերբ Բաղալը մոտենում եր մյուսների զրույցին:

— Ա՛յ, թե խաբար կտա,—վրա պրծավ մի անգամ կռանահար Յերվանդը ու դուրս քաշեց քուրայից չիկացած յերկաթը:

— Տեսնում ես, փորդ կկոխեմ, շան լակոտ, թե բերանիցդ բան ես հանել տանը:

Բաղալը սոսկաց ու յետ ու յետ գնաց, յերբ տեսավ շիկացած, փայլիկոյ յերկաթը: Նա յերևակայեց, թե վոնց իրա փորն են կոխում այն կարմրած ձողը ու վոնց թշշալով ու ճըլճալով խորովում ե իր ներսը: Թե ինչու պետք ե անեյին այդ, նա վոչ հասկացավ, վոչ ել թե համարձակվեց հարցնել: Հետո միայն գլխի

ընկավ, վոր նրանց խոսակցությունը խաղեյիսի հասցեյին եր:

— Վոր խելքդ գլխիդ պահես, բերանիցդ պինդ լինես, մեղանից ավելի ոգուտ կունենաս, քան թե խաղեյիսից: Նրա ամաններն ես լվանում, մի վոր կուշտ հաց ել չի տալիս, վոր ուտես. բայց փեշակը, քո մշտական հացը, մենք պետք ե տանք քեզ—ասացին մի ուրիշ անգամ:

Բաղալի լեզուն բացվեց եդ որվանից նրանց առաջ. նրանք ել տեսան, վոր սխալված են յեղել Բաղալի մասին: Վստահացան մեկ մեկու ու, Բաղալն եդ որվանից դառավ բոլորի աչքի լույսը՝ իր շնորհքով, իր բնավորությամբ:

Իսկ հետո համոզվեցին, վոր Բաղալն իրենց նման յերկուսին արժի, և նրա արածը վոչ վոք իրենցից չի կարող անել:

Նախկին ատելությունը փոխվեց մի ջերմ ընկերական սիրո, վոր արտահայտվում եր ամեն մի նրանց խոսքի մեջ:

— Ձան Բաղալ, արևիդ մատաղ, պուճուր տղա, քեզ տեսնե՞ք հա...

Ու Բաղալը յերբեք չեր կարմրում, յերբեք ամոթով չեր թողնում ընկերներին, յերբ մի հանձնարարություն եր արվում նրան, թեկուզ շատ ծանր ու պատասխանատու:

— Վախիլ միք, սիրա եր տալիս Բաղալը ու գըլխարկն ամրացնելով անհետանում:

Յերեկոնները Բաղալի համար ուրիշ շրջան եր սկսվում.

— Բաղալ, արի եստեղ,—կանչում եր խաղեյինը խրատելու,—այ վորդի, տեսնում ես, վոր յես քեզ իմ նիկոլից չեմ ջոկում, սիրում եմ նրան հավասար—
այսպես քաղցր եր խոսում մանավանդ, յերբ նա տուն եր գալիս գինեանից։ Ալկոհոլի հոտից Բաղալն ուզում եր շմի, բայց պարտավոր եր լսելու մինչև վերջը։

— Եսոր դու իմ տանը իմ հացն ուտում ես, իմ դործին ել պետք ե լավ մոխկ տաս, թե չե գլխիդ պատիժ կբերի կերածդ աղ ու հացը։ Դու տեսնո՞ւմ, վոր հորդդ խաթրը չկոտրեցի, քեզ աչկերտ վերցրի. ասացի խեղճ մարդ ա, թող վորդին ինձ մոտ բան սովորի, մի կտոր հացի տեր դառնա։ Սրա, նրա խելքովը չընկնեա։ Են բոլոր բանվորները, դրուստ ա, իմ հացոյն են ապրում ու յերեսիս «խաղեյին» են ասում, ամա քամակիս իմ թշնամիներն են, ուզում են թե քար-խանես քանդեն։ Հազար ու մի վատ բան կսովորեցնեն քեզ, վորդի, վոր նրանց ականջ դնես։ Խելք, խոնարհ կծառայես մինչև ժամանակդ կլրանա, հետո իմ ձեռովը քեզ ուստա ոխնել կտամ ու, նրանից դենը՝ մաջադ վոսկի յա, վորտեղ չաքունդ խփես՝ ջիբիդ փողն անպակաս ա։

— Յերբ վոր յես քարխանումը չեմ, աչքով պահի, այ վորդի, տես ով ի՞նչ ե խոսում ինձանից ու արի՛ ասա...

Բայց խաղեյինն ինչ իմանար, թե պուճուր Բաղալի գլխում իրանից շատ խելք կար. յերրորդ տա-

րին եր, ինչ քաղաքումն եր նա և լավ գիտեր, թե ինչպես պետք ե ընդունի ամեն մեկի խրատն ու խորհուրդը։ Խաղեյինը հիմա քաղցրացել եր Բաղալի հետ։ Չե՞ վոր հիմա նա ավելի յեր պետքական, քան առաջ։

— Բաղալն ինձ համար մի լավ ուստից գլուխ ա, խոստովանում եր նա կնոջ մոտ շատ անգամ։ Շան լակոտը, դժարը աչքը մի բան տեսնելն ա, են սհաթը վերցնում ա, ենքան շնորքով ա վոր։

— Վոր շնորհքով չըլի, ենքան գործի արանքումն եղպես գիր կսովորի։ Հազար անգամ գլխին տալիս ենք, գիրը ձեռքիցն առնում, շարտում, ելի, գնում ես տեսնում կուխնումը կողքին դրած, համ իր գործն ա անում, համ ել՝ կարդում։ Մեր նիկոլին տված ուսումի չեթվերը վոր դրան տալին, ով գիտա տասն անգամ նրանից շատ սովորեր։

Յեվ, իսկապես, յեթե նիկոլի ընկերակցությունը չլիներ են տանը՝ Բաղալը շատ վաղուց փախած կլիներ, բայց, նախ գիրը կապեց նրան, հետո ել իրա ընկերները։

Հիմա նրա ձեռքին հաճախ յերևում եյին նոր ու նոր գրքուկներ, վոր կարդում եյին նիկոլի հետ միասին, դատում ու վիճում իրար հետ։ Մայրը շատ անգամ միջամտում եր, բարկանում, թե «դու ո՞վ ես վոր դամ միջամտում եր, բարկանում, թե «դու ո՞վ ես վոր հուշաթ ես տալիս երեխուս հետ. լեզուդ քեզ պահի, հուշաթ ես տալիս երեխուս հետ. լեզուդ քեզ պահի, թե չե հոր ականջը կգցեմ, կաշիդ կպոկի։ Նիկոլը լըռեցնում եր մորը միանգամայն հանգիստ տոնով, թե «մենք չենք կովում, մայրիկ, թող»...

Կիրակի որն եր միայն Բաղալի համար փոքր ի շատե ազատ որը, բայց այդ որն ել նա շատ անելիքներ եր ունենում, վորի մասին տանը վոչ վոքի չեր ասում։

Մի կիրակի որ ել տանից շուտ ծլկվեց Բաղալը: Ինչ վոր անհամբերություն եր նկատվում նրա շարժումների մեջ: Գնաց ու կես ուրին ել վերադարձավ սովորականից ուշ, ալլալված ու գլխաբաց:

— Բաղալ, ինչի՞ ուշացար:

— Եդ ինչի՞ յես սիրթնած...

— Գլխիդ ուր ա, Բաղալ...

Բաղալը միայն վերջին հարցին պատասխանեց.

— Կարմունջով անց կենալիս, քամին գլխիցս տարավ, Գուռը գցեց:

— Կարմունջումը քո գլուխդ ծեծողն չվ եր, վոր գդակդ ել քամին տանի, Գուռը գցի,—վրա պրծան ամեն կողմից:

Հետեյալ որը քաղաքի զանազան մասերում, զանազան ձևերով եյին պատմում կիրակի որվա «բունտի» մասին: Ասում եյին, վոր ցուցարարները հանկարծ մի դադաղով միացել են ինչ վոր բազմամարդ հողարկավորության ու, յերբ հասել են քաղաքի շուկան՝ վորտեղ ամբոխը սովորացել է մի քանի անգամ, ընթացքը կանգ է առել հոգեհանգստի: Ահա այդ ժամանակ բարձրանում են ամբոխի միջից հերթով ճառախոսները: Մեկ ել դադաղը բացվում է ու հանվում կարմիր դրոշակները նրա միջից, և սկսվում—«կեցցե»..., «կորչի»... Թուղթիկների դաստաները դուրս են գալիս դադաղից ու փոփռալով ցրվում են հազարանոց ամբոխի գլխին: Ամեն մեկը մեքենայաբար հրելով կողքինին, ձեռքը մեկնում եր վերցնելու և խլխլում եյին իրարից: Այս շփոթն ու իրարանցումը տևում և

այնքան ժամանակ, մինչև վոր կողակների ձիավոր խմբակները զանազան փողոցների բերաններով մտնում են եդ հրապարակը:

Խռոված ամբոխը դեռ հրապարակից չեր քաշվել, վոր ձիերի վոտնաձայնը և մտրակների շաղոցը իրարանցում է գցում մարդկային զանգվածի մեջ, վորի թանձր կենտրոնից դեռ լսվում եր լի կոկորդներով «կորչի... կեցցե...»:

Նստնվում են հրացանի վարկերը: Շփոթը մեծանում է: Ամբոխի միջից ել հատ-հատ ատրճանակի պատասխաններ են լինում, վորից հետո ծեծն ու խուճապըն ալելի յե ուժեղանում և ամբոխը, իջնող ալիքների նման, կամաց-կամաց հալվում է զանազան ուղղությամբ: Դատարկ հրապարակում մնում են՝ տեղ-տեղ ընկած սպիտակ թերթիկներ, սև-սև գլխարկներ և իրենք, ձիավոր կողակներն ու գորողություններ՝ սյունների պես բաժ: Բաղալի գլխարկն ել մնաց այդ որը ձիերի վոտերի տակ. բայց նրա փոխարեն նա ստացավ մտրակի մի քանի այնպիսի թափանցող հարվածներ, վորոնք յերբեք չջնջվեցին այնուհետև Բաղալի մատաղ հիշողությունից:

— Այդ մտրակները,—ասում եր նա, արդեն շատ հետո,—իմ ամենալավ ուսուցիչներս յեղան, վոր յերգվեցրին ինձ՝ անհաշտ թշնամի մնալ բոլոր բռնություններին:

V

Բաղալի գլխարկի պատմությունը գաղտնիք չըմնաց խաղեյինի համար ու մի որ նրանք խոսեցին յերես-յերես:

Մի կիրակի որ ել տանից շուտ ծլկվեց Բաղալը: Ինչ վոր անհամբերութիւն եր նկատվում նրա շարժումների մեջ: Գնաց ու կես որին ել վերադարձավ սովորականից ուշ, այլայլված ու գլխաբաց:

— Բաղալ, ինչի՞ ուշացար:

— Եղ ինչի՞ յես սփրթնած...

— Գլակդ հւր ա, Բաղալ...

Բաղալը միայն վերջին հարցին պատասխանեց.

— Կարմունջով անց կենալիս, քամին գլխիցս տարավ, Քուռը գցեց:

— Կարմունջումը քո գլուխդ ծեծողն չվ եր, վոր գլակդ ել քամին տանի, Քուռը գցի,—վրա պրծան ա-մեն կողմից:

Հետևյալ որը քաղաքի զանազան մասերում, զանազան ձևերով եյին պատմում կիրակի որվա «բունտի» մասին: Ասում եյին, վոր ցուցարարները հանկարծ մի դադաղով միացել են ինչ վոր բազմամարդ հաղարկավորութեան ու, յերբ հասել են քաղաքի շուկան՝ վորտեղ ամբոխը ստվարացել է մի քանի անգամ, ընթացքը կանգ է առել հոգեհանգստի: Ահա այդ ժամանակ բարձրանում են ամբոխի միջից հերթով ճառասոսները: Մեկ ել դադաղը բացվում է ու հանվում կարմիր դրոշակները նրա միջից, և սկսվում—«կեցցե»..., «կորչի»... Թուղթիկների դաստաները դուրս են գալիս դադաղից ու փոփռալով ցրվում են հազարանոց ամբոխի գլխին: Ամեն մեկը մեքենայաբար հրելով կողքինին, ձեռքը մեկնում եր վերցնելու և խլխլում եյին իրարից: Այս շփոթն ու իրարանցումը տևում է

այնքան ժամանակ, մինչև վոր կողակներն ձիավոր խմբակները զանազան փողոցների բերաններով մտնում են եղ հրապարակը:

Խռնված ամբոխը դեռ հրապարակից չեր քաշվել, վոր ձիերի վտռնածայնը և մտրակների շաղոցը իրարանցում է գցում մարդկային զանգվածի մեջ, վորի թանձր կենտրոնից դեռ լավում եր լի կոկորդներով «կորչի... կեցցե...»:

Խառնվում են հրացանի զարկերը: Շփոթը մեծանում է: Ամբոխի միջից ել հատ-հատ ատրճանակի պատասխաններ են լինում, վորից հետո ծեծն ու խուճապըն ալելի յե ուժեղանում և ամբոխը, իջնող ալիքների նման, կամաց-կամաց հալվում է զանազան ուղղութեամբ: Դատարկ հրապարակում մնում են՝ տեղ-տեղ ընկած սպիտակ թերթիկներ, սև-սև գլխարկներ և իրենք, ձիավոր կողակներն ու գորողությունը՝ սյունների պես բաժ: Բաղալի գլխարկն ել մնաց այդ որը ձիերի վտռների տակ. բայց նրա փոխարեն նա ստացավ մտրակի մի քանի այնպիսի թափանցող հարվածներ, վորոնք յերբեք չջնջվեցին այնուհետև Բաղալի մատաղ հիշողութիւնից:

— Այդ մտրակները,—ասում եր նա, արդեն շատ հետո,—իմ ամենալավ ուսուցիչներս յեղան, վոր յերդվեցրին ինձ՝ անհաշտ թշնամի մնալ բոլոր բռնութիւններին:

V

Բաղալի գլխարկի պատմութիւնը գաղտնիք չըմնաց խաղեյինի համար ու մի որ նրանք խոսեցին յերես-յերես:

— Բաղալ, գիտեմ, վոր մոռելը ինքը մի բան չի, ամմա ընկնում ա 100 թուռեանոց կարասը՝ մոռտառում: Այ բնւամ, հիմա դու յես, ուղղում ես քարխանաս մոռտառես, իմ հալալ աշխատանքս հանրամանես, փշացնես: Դեռ յերեկ մեկ, ետոր՝ յերկու. տրեխներդ չուստ դառավ, փորդ հացոտ՝ ելավ՝ հիմա նոր ճամբք սովորեցիր: Քո խազեյինը յես եմ, քեզ բան սովորացնողը՝ ուրիշ... Եդ «ծուռ ճամբքիցը» ձեռը վեր կալ, խելքդ գլխիդ ծառայի մինչև ժամանակը թամա-մի, թուղթդ առ, բարի ճանապարհ, ուր ուզում ես, գնա: Թե չե, վոր սրանից դենը մի բան իմանամ քեզանից՝ հայդա, դուրս կանեմ իմ տանից: Հերըդ ա մեղքս գալի, թե չե, պիդաս քու տեղդ վորտեղ ա... Ամեն որ հու տե՞սնում ես, վոր դուքանի առաջոյն անց են կացնում չրխի-չրխկալով, մեջքները փեշատած շինելները հազին, կռները բխոված: Վախում ես քու չափսին չինել չճարվի՞...

Բաղաւն զգաց, վոր լալ հոտ չի գալիս խազե-
յինի եդ խոսքերից ու հենց հետեյալ որը թողեց նրա
տունն ել, արհեստանոցն, ել: Նրան մինչև այդ որն ել
պահողը Նիկոլն եր, թե չե, տասն անգամ թողած,
հեռացած կլիներ. իսկ հիմա նա ազատ կարգում եր
իրեն հարկավոր գրքերն ու թերթերը:

Մի քանի որ չանցած՝ ընկերները Բաղալին տեղավորեցին քաղաքի մեծ գործարաններից մեկում։ Ասացին, վոր նա ենտեղ հարկավոր է։ Բաղալը դառավ գործարանի հոգին։ Նրա անունը բոլոր ընկերների բերանումն էր։ Շարժուն, աշխույժ ու համարձակ մի տղա։ Վազում էր գործարանից գործարան, ժողովից՝ ժողով. յերեւում էր ամեն տեղ. ծոցով թռուցիկ-

ներ եր կրում, գրպանով տառեր, փափուկ տներ—
պեստը եր գալիս ամեն տեղ:

Յերկար չանցավ: Գործարանում հսկող աչքերը
Բաղալի տեսուներ հասցրին կառավարչի ախանջը: Սա
յիկ կանչեց Բաղալին, խեթ նայեց վոտից զլուխ ու
լուռ սպառնալիքով նախազգուշացրեց: Բաղալը ծիծա-
ղեց մաքուր ու գնաց իր բանին: Դրանից հետո շատ
չանցավ. գործարանում գործադուլ արին, քաղաքում՝
ցույց: Բաղալը յերկու տեղն էլ աչքի ընկավ ու բըռ-
նեցին: Դրանից հետո ամեն տեղ ճանաչում էին Բա-
ղալին: Վորտեղ ինչ պատահեր՝ Բաղալը պետք է ձեռ-
բակավմեր:

VI

[illegible]

Վեց: Քաղաքի լուրերը շարունակ գեղն ելին հասնում ու նրանք չափում, ձևում, քննադատում ելին իրանց մեջ: Զմեռվա մի որ եր, պարապ գյուղացիք կշկոված մի պատի տակ զրուց ելին անում, վոր քաղաքից խաբարը յեկավ, թե «մեծ խառնակություն ա եմտեղ»:

— Ասում են, ելի բոմբ են գցել...

— Ասում են՝ յերանալ են սպանել...

— ՏԵՆԱՍ, շատ մաքուր և խաղաք լինի...

— Ասում են, անհաշիվ մարդիկ են բռնոտել... բանվորներին են բռնոտում...

Ավելացնում եր այսպես ամեն մեկը իր գիտեցածը մի անհայտ աղբյուրից:

— Վոր հենց ա, Սահակի տղան ել կլի միջներումը:

— Սահակի տղան. ամոթ չի ըս նրա համար, վոր միջումը չըլի, — հեզենց Ջարչունց Համբոն, գյուղի առաջին հարուստն ու վաշխառուն:

— Աշխարհքի հանդարտ վախալը Սահակի տղան միջումն ա ըլում, բա հիմա միջումը չըլի, գնացե՞ծ աչքալուս տվեք հորը, — ուժ տվա՞վ Համբոյի խոսքին նրա նման մի ուրիշը — Մարդակերանց Ասլանը:

— Յավաշ, կարելի չի իմանանք, ի՞նչ պրիչիննի յեն բռնոտել, յա զակոնը պալազայեցցա անում բոմբ գցելու՞ն — մեջ մտավ Ջաղացպանանց Սալդաթը, վոր որենագետ ու ռուսագետ եր համարվում:

— Են պրիչիննին են բռնոտում, ու աչքներն ել հանում են, վոր Գողդանց Սահակի տղան ու իրա նմանները իմպերատոր թագավորին ուզում են թախտից վեր բերեն, թավադներին մոշլա անեն, աշխարքս հավասարություն գցեն... բորբոքված պատասխանեց զարծյալ Համբոն:

— Վո՞նց հավասարություն գցեն յանի, — հարցրեց անվստահ, պատահուտած շինելի տակ կծկված Ղուկասը, վորին աղքատության պատճառով Ղոթուր Ղուկաս եյին ասում գեղումը:

— Վո՞նց ել անգաճը ձենի յա հան... մի նրան տեսեք, նրան: Նհենց հավասարացնեն, Ղոթուր Ղուկաս, վոր ել հարուստ ու աղքատ չըլի. ինչքան յես ունենամ, ենքան ել դու ունենաս — լավ չի ըլի:

— Բա փիս կլի. դե ենա, ասա աղքատի ժասին են ժտածում ելի, մեր սրտի միջիցը խոսում: Բա փիս կլի, Ջաքար, Առաքել, վոր մի տեսակ ապրենք բոլորս, որչով, ելով, խալխով...

— Վո՞նց մի տեսակ, — վրդովված բղավեց Համբոն, խոսքերը ծոմով լրով, — յանի թե իմ յերկու լուծ յեզս տան Ղոթուրին, յերեք կովս՝ Սալախանա Մուկուչին, մի լուծ դոմեշս՝ սոված Ուհանին, Աթոյին... հողերիցս ել Ստեփանին, Խեչոյին, Կարային, յես ի՞նչ գիտամ, եդ պատի տակ շարվածներին ելի, եդպես չի...

— Հա, ի՞նչ ա վոր, — հանդիստ պատասխանեց՝ Նալբանդանց Ավանը. — Ղուկասը աղքատ ա, Ղոթուրն ասում, վախենում ես յեզները նրան սաղեն վո՞ւ ? Թե կովի մածուհը նրա յերեխանցը փաս տա:

— Ինչի՞ չի սաղիլ. մթամ քեզ սաղիլ չի, վոր իմ հողերիցը մի ասար դեռյալին կտրեն, քեզ տան:

— Ի՞նչ ա վոր, ինձ հավանում չե՞ս, Համբո. թե դու ինձանից ավելի շատ ես աշխատում: Կամ թե քո հերը իմ հորիցը լավ մարդ եր:

— Բա վո՞նց չես աշխատում, Նալբանդի թուր, չի ըլի, իմանանք, ես տարի դու քանի՞ որավար ես սերմել, յես՝ քանիսը: 35 որավար ցորեն եմ սերմել: 15 որավար՝ դարի, դու 2 որավար ունե՞ս — ցանած:

— Քեզ ինչի՞ յա եդքան որավար հող ըլում, վոր սերմես ու մեզ ել անազ անես: Ինձ տուր մին եդ հողերը, Ստեփանին, Ղուկասին ու դու զրադիցը թամաշա արա, թե վո՞նց ենք վարում ու ցանում:

— Չե, չե, Ավան, եդ մի ասիլ, մին հարցուր Ջարչոնց Համբոյին, թե, եդ վոր որավարների հաշվը գիտաս, 15-ի ու 35-ի անումն ես տալիս, քանի՞ որ ես

ման բռնել գութանի յետևից, յա քանի՞ գիշեր՝ յեզը պահել հանդի. ելի մեր մեջքովը չի վարվել:

— Տո՛ւ, հարամգաղա, — վրա պրծավ ու զայրույթից վեր թռավ Համբոն, — դուք ինչպե՞ս յեք բա, վոր յես յեզը պնամ, յա ման բռնեմ. վոր վոտքս ձգած, մութաքին կռնած, վարվում ա տափերս, յես ինչի՞ յեմ ման բռնում: Կարում ե՞ք, դուք ել եղպես, Կարեք, թե չե, ձեններդ ձեզ քաշեցեք: Աշխարհս դոչադ տղի տեղ ա:

— Բերանդ շող մի տալ, Չարչունց Ղազարի տղա, հարամգաղի ձեն ա դալիս: Եղ ղոչաղություն չի, վոր դուք կարում եք անեք, մենք՝ չե. եղ գելություն ու գաղանություն ա, վոր ում ճանկն ա ընկնում՝ նա յեկ կուլ ա տալիս: Բա, բոմբ դցելը վննց անի սրան, դե, ենա բոմբը ձեզպեսների համար ա, ելի...

Նստեղ ավելի բարձրացրին ձենները. յերկուսին ել կողմակիցներ դուրս յեկան. զրույցը դառավ՝ աղամուկ, կռիվ, հայհոյանք: Հայհոյանքի մեջ լսվում եր և Սահակի ու Բաղալի անուններն ել. դուցե շուտով բանը դադանակների ել հասներ, բայց Համբոն ու Ասլանը դգացին իրանց դիմացիների ույծն ու զայրույթը ու քաշվեցին հաթեթա տալով կորան միմի մեջ:

— ... Եղ ա պաս պահեցեք, վոր Դոդաանց Սահակի տղան ու նրա նմանները մի որ կիւնն մեր հողերը ձեզ տան, դուք ել՝ կվարեք, կսերմեք...

— Չե՛, դուք հանգիստ կացեք, վոր միշտ ուրիշները կաշխատեն ու դուք ել կուտեք, պոռչներդ լղբաւեք: Լավ իմացեք, վոր մի որ ել ձեզպեսների տտամները կջորդեն ու ես ձորտոված շինելներում կուլոված

տղաներին կճանաչեք, կճանաչեք, Չարչի Ղազարի տղա...

Սրանից հետո բավական ժամանակ անցավ: Բաղալից ել խաբար չկար. գեղումն ասում էյին՝ նրան Սիրիր են տարել, կորցրել: Քաղաքի «խառնակություններն» ել վերջացել էյին ու գեղերումը դեռ բարձր էյին խոսում ու հայհոյում Չարչունց Համբոն ու իր նմանները: Բայց յերբ սկսվեց մեծ կռիվը, նրանից հետո յեկ Ռուսաստանի Մեծ Հեղափոխությունը՝ են ժամանակ ելի լսվեց Բաղալի անունը: Լրագրներում շուտ-շուտ եր գրվում նրա մասին. ու յերբ ենտեղի հեղափոխությունը Կարմիր Բանակի հետ յեկավ մեզ մոտ՝ բոլորն իմացան, վոր առաջվա, գեղացի փոքրիկ Բաղալն ել վերադարձել եր եղ քաղաքը, վորպես մեծ մարդ — հասարակական գործիչ:

Գեղումն ել իմացան Բաղալի գալու մասին: Հիմա յեկ հավաքվում էյին զրույցի, ու ավելի աշխույժ խոսում Բաղալի վրա, ավելի բարձր...

Գեղը փոխվել եր հիմա. առաջվա գեղի տերերը ապին էյին ծծվել, կորել: Հիմա յերևում էյին նրանք՝ վորոնք առաջ վախենում էյին ձայն հանել:

— Ո՛ւր ա հիմա Չարչունց Ղազարի տղան, են վոր ըսեխը եսքան բաց եր անում, — ասում եր Ղուկասը, կռները յետ տանելով:

— Ո՛ւր ա Մարգակերանց Ասլանը, վոր մեզանից ղոչաղ եր:

— Ո՛ւր են, են 35 ու 30 որավար վարողները, — ասում եր Ուհանը ու քահ-քահ ծիծաղում. թող գան հիմա տեսեն, թե ո՞վ ա վարող տղան:

— Ո՞ւր են ուղտերը փախանով կուլ տվողները,
վոր մեղ ել, գեղն ել ուտում եյին քյոխվաների ու
պրիստաֆների հետ...

Պոսում եյին եսպես հաճախ, իբար հիշեցնում
անցած որերից, առաջվա Ղոթուր Ղուկասը, Սոված
Ուհանն ու մյուսները, յերբ խոսք եր վեր գալիս Բա-
ղալի վրա, կամ յերբ ժողովի ժամանակ աչքնհրոյն եր
ընկնում նրա պատկերը, վորպես այդ գյուղի շեֆի,
վոր կախված եր բարձր ու զարդարում եր գյուղխոր-
հրդի համեստ սենյակը:

~~~~~

## ԽՐՃԻԹՈՒՄ

Ձմեռվա իրիկուն եր: Բուխարու մեջ աղմուկոյ  
վովառում ու ճարճատում եր թեժ կրակը—ասես թե  
թոնիր եր վառվում: Բոցը վոստոստում եր ու վազում  
փայտերն ի վեր, նրա հետ ել խրճթի ներսը—թաքե-  
քին, պատերին, սյուներին վոստոստում եյին սովեր-  
ները վեր ու վար... Այդ մեծ լույսի տակ լուսավոր  
վել եր խրճիթը ու մոռացվել մրոտ ճրագի լույսը, վո-  
րի սովերը յերեւում եր կողքի պատին...

Բուխարու առաջ, յերեսները դեպի կրակը, իբար  
կողքի նստած են մի մի կոճղի վրա հայր ու վորդի—  
Աղալոն ու փոքրիկ Սումբաթը:

Յերկուսն ել լուրջ ու խոհուն, զբաղված են միև-  
նույն գործով. Սումբաթը՝ քիչ առաջ ապրանքն եր  
հանդից բերել, տեղավորել ու հիմա յեր նրա ազատ  
ժամանակը, իսկ Աղալոն՝ նոր եր վերադարձել գրագի-  
տության դպրոցից: Յերկուսն ել եզսի որվա դասերն  
եյին սերտում:

Յեթե մեկը լիներ, վոր նայեր դրանց յերկուսի  
դեմքին՝ կնկատեր, վոր Սումբաթի համար հաճույք եր  
այդ աշխատանքը. նրա դեմքին ժպիտը խաղում եր ու  
մեկ մեկ ել հպարտությամբ նայում եր հոր ու մոր  
կողմը, վոր տեսնի, թե նրանք լսում են իրան, վոր  
ինքն ենպես վարժ կարդում ե, թե՛ չե: Են ինչ Աղա-



յան եր՝ յերևում եր, վոր դժար տեղն ե. դեմքի կըն-  
ճիւններն անվերջ մոտենում ու հեռանում եյին իրա-  
ւից, խոսքերն ել ասելու ժամանակ՝ ավելի յեր կոա-  
նում դեպի գիրքը ու յետ քաշվում, բայց հնչյուննի-  
րը դժվար եյին դուրս գալիս ներսից:

... «Փշրել ենք կապանքը դարավոր

Ու տեր ենք մեր ազատ նոր կյանքին»...

Կարդում եր վարժ ու բարձր ձայնով Սումբաթը:

— ... «Ո՛ւ, ո՛ւ, ու՛՛՛... յերկարացնում եր Ա-  
ղալոն, բայց դրանից հետո չեր կարում վրա բերի,  
հիշի, թե են յերկու մատնանի ցցված գիրն ի՞նչ ե.  
խակ եղ ընթացքում Սումբաթն ասես ձիավոր լիներ,  
յետևից քշած գալիս, իրան տալիս անց եր կենում.

... «Մեր շարքերն են դիմում ամեն որ՝

Հազարներ չորս կողմից աշխարհի»:

Թեև չեր նախանձում Աղալոն, վոր իրա Սում-  
բաթը եղպես լավ ե կարդում, բայց ելի մի անհարմա-  
րություն եր զգում իրան մեջ, վոր յետ եր մնում ինքը  
ու, առանց մյուս տառերը ջոկելու՝ մատը արագու-  
թյամբ շարժում եր ինքնաբերաբար են սկսած տողի  
ամբողջ յերկարությամբ, վորի բովանդակությունը  
միտն եր մնացել.

... «ուսումը ուժ ե, ո՛ւսումը ո՛ւժ ե»:

Այդ միջոցին նորից լսվում եր նրա կողքից Սում-  
բաթի համարձակ ձայնը.

... «Կքանդենք մենք հինը, վոր շինենք

Նոր աշխարհ, նոր ուժով միասին»...

Աղալոն յետ եր դառնում եղ նույն տողի սկիզբը  
ու նորից կոխ բռնում «ու»-ի հետ.

— «ո՛ւ, ո՛ւ, ու՛՛՛...

... «Ու եղ նոր աշխարհին կտրենք—

Քաղաքում՝ բանվորը, գյուղերում՝

գյուղացին»...

Վերջացնում եր Սումբաթը:

— Սումբաթ ջան, ես ասոն ի՞նչ կասվի, մտիցս  
ընկավ:

— Վորը, ապի.— մոտենում ե Սմբաթը ու մի  
կերպ տեղահան անելով հոր սեղմված մատը, վորի  
տակ կորել եր ամբողջ բառը ու միանգամից կարդում.

— Ես, ապի, «ուսումը ուժ ե»:

— Աղա, — ծիծաղում եր Աղալոն, — եղ հո, յես ել  
գիտեմ, վոր բոլորն իրար հետ կասվի «ուսումն ուժ  
ե». դու ես ասա, մյ, ես յերկու «ու»-ի արանքինը, ես  
վոր հենց ե կոթը կտրած յեղան ըլի, մատները ցցած,

— Հա, եղ «ս» ա, ապի.

— Վուրենմ «ո՛ւ-սը-ո՛ւ...». բա ես շերեփի նը-  
ման կոթը կեռն ինչ ա.

— Եղ ել «մ» ա, «ուսում».

— Հա, հմի գլխի ընկա. «ո՛ւ-սը-ո՛ւ-մը», ու-  
սում». ես ել, «ո՛ւ»... բա ես մի՞նը, վոր խողի պոչի  
պես յետ ա ծալված:

— Եղ ծալվածը՝ «ժ» ա.

— ... «Ո՛ւ-ժը՝ ե, ուժ ե» վերջացրեց Աղալոն:

— Հա, եղպես ե, ապի, ուսումը ուժ ե:

Նորից ամեն մեկը բռնեց իր տեղը ու ամեն մեկը  
խորասուզվեց իր աշխատանքի մեջ — մինը հեշտ ու ա-  
րագ, մյուսը՝ ծանր ու բարակ, բայց համառ կամքով:

Բուխարու կրակը առաջվա նման թեժ եր, վորի  
միապաղաղ վռվռոցը սղոցվում եր Աղալոյի կոկորդա-  
յ ին հնչունների յերկարացումով — «ո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւ»...



— Հերիք ա, Սոււմբաթ ջան, վեր, տեղդ մտի, մնացածն ել եղուց կկարդաս:

Այ մարդ, դու ել պառկի, մի քիչ աչքդ կպցրու, վոր, ալիք չունենք, ես ա աքլարը կանչի՝ ջաղաց պիտի գնվա,—խոսեց Նաթելը, Աղալոյի կինը, վոր կամ փետ եր ավելացնում բուխարու կրակին, կամ մենակ մոլորված ննջում եր առանց զրուցակցի—որվա հոգնածությունից—կողքի պատին հենված:

— Կնիկարմատի աղջիկ, մինն ասի, թե դու ինչի՞ յես քունդ կորցնում, տեղդ մտի, քնի, ելի՛. քու դասդ ել հո չի՛, մնացել...

— Հա, դե վոր դու դաս ես առնում, հնա ինձ ել ա բոլ, քեզ ել, ելի՛,—պատասխանեց Նաթելը, մարդու նկատողությունից անբավական:

— Դե, ես ա, կտենաս դու, ա կնիկ, թե մի տասն որից հետո ջրի պես կարդալու չեմ քո ջգրու:

— Ի՛հ, ա մարդ, երնակ ձեր վարժապետին, վոր քեզ նմանների համար զլուխ ունի. դու նոր եդ հասակումը գիր պտես սովորի, վոր բանի պետք գա:

— Ինչի՞ յես ասում, ա կնիկ, ոխնվի սրա կառավարությունն ել, ըսինց ժամանակն ել, աշխարհք տենում չես, վոր լուսավորվել ա, մեզ ել են ուզում լուսավորեցնեն: Նշանած տարիս, աշունքը, տեր Ապրհամին ասի՝ ի՞նչ տամ, տերտեր, մի ձեռք քաշիլ սովորացնես իմ անումը. թե՛ մի որավար սերած ցել: Վոչ կարացի ցելց տամ, վոչ ել թե՛ սովորեցի: Հիմի հո փողերը վեր չենք համարում. ասում են գործից պարապ վախտը յեկեք ձեզ համար գիր սովորեցեք, վոր կարդաք, աշխարհքի լավն ու վատը իմանաք: Հենց ես իմանում, թե դու չպտես սովորի, Նաթել: Են

առաջ եր, վոր ասում ին՝ դիրն ու ուսումը մեզ համար չի. մին հիմա ել հարցրու մեր վարժապետին, տես ինչի՞նք ա ասում: Ասումա ա, հրամայված ա, վոր եր՝ կու տարուց հետո, ել անգիր մարդ չպիտի ըլի ես սաղ մեր Ռուսիթա աշխարհումը, բա... Սինց չի՛ Սոււմբաթ ջան:

— Հա, ապի, Լինինն ա ասել, վոր մինչե 1927 թիվը բոլորը պետք ա գրադետ դառնան:

— Իմացար, Նաթել:

— Իմացա, ամա, հրետ, դրա ժամանակն ա, թող դա կարդա, վոր դեպի լուսն ա գնում: Զանին մատաղ, տեսնում ես, վոնց ա դամշի տալիս, ասես քոհլան ձի ըլի տակին, գալիս առաջը ընկնում, քեզ թողնում յետևիցը լընդլընգալիս: Դու նոր եդ հասակումը «այք, բեն» ես սովորում, ի՞նչ անես. սովորող եյիր, դրա չափ վախտը կսովորեյիր:

— Սրա չափ վախտը՞, հը՛, հը՛... քմծիծաղեց Աղալոն. են վախտը գնա, վոչ յես դա:

— Ապի, ըզորթ, ինչի՞ պուճուր վախտդ չես սովորել, վոր հեշտ ըլեր:

— Բալն ջան, դու մի դեռ արի շանց տու ես, դասս սովորեմ՝ հետո կպատմեմ եդ մասին: Ես ել սրանից չի՛, Սոււմբաթ ջան:

— Հա, ապի, ել են տառերն են «ու-սում ու-նես, ուժ ունես»:

— «Ուսում ունես, ուժ ունես»—ինքն ել կրկնեց սողի յետևից, մատը տանելով սողի յերկարությամբ:

— Տեսնում ես, Նաթել, թեքեց գլուխը Աղալոն դեպի կինը. ասում ա «ուսում ունես, ուժ ունես»: Բա











Սոււմբաթը ուշադրութեամբ լսում եր հոր պատմութիւնը, հուզված՝ հորը հասած վերափոխանքի համար:

— Հետո, ապի, բա դու վոչինչ չարիք նրան հետո:

— Արի, վոնց չարի: Նրանից հետովը կն եր, վոր դրանից մի քանի տարի անց, սրանից դուռ 20 տարի առաջ, մեծ խառնակութիւն ընկավ. խաբարը յեկավ, թե քաղքումը բռնուտ ա, բոմբեր են գցում զազախների, ափիցերների վրա, թե Մոսկովում մեծ կռիվ կա բանվորների ու սալդաթների մեջ. թագուն մարդիկ յեկան, թե հեղափոխութիւն ա, իրավունքը ժողովրդի ձեռքին պտի ըլի, թե ել թափաղ չպտի ըլի, կոտորեցեք նրանց, խլեցեք նրանց հողերը, բաժանեցեք ձեր մեջ ու դուք վարեցեք: Յես են վախտը 25 տարեկանի. մի քանի սղա վեր կալա, առաջ ընկա դեպի Վասիլ աղի տունը: Բայց Վասիլ աղան շան պես իմացիլ եր ու փախել քաղաք, ձեռներս չընկավ: Որերը վոր տաքացան գութանները լծեցինք ու մտանք, ամենքս մի կողմովը, նրա հողերը, վարեցինք (ես հողերն են ե, Սոււմբաթ ջան, վոր հիմի բաժանել են մեզ վրա): Բայց թե արանքովը շատ ժամանակ չանցավ, քաղքիցը զազախ բան բերել տվալ մեր գեղի վրա զեկուցիա, մեզ մի քանի հոգուա ել բռնտտել տվալ, բերթն ածեց, մեր վարած հողերն ել ինքը սերմեց: Են ժամանակը նրա ժամանակն եր. համ անում եր, համ պարծենում. ամմա վոր մեր ժամանակն եկավ՝ յես իմ ուզածիս հասա: Ուր ա հիմա Վասիլ աղան, իրա աղա լակոտներովը: Բռնտտեցին ապրած պոպոզ փափափորները, տարան բոլորին, մոխիրները քամուն

տվին, վոր անջաղ մեր խալխին հանգստութիւն եկավ: Են ինչ, քու ժամանակդ ա, տեսում եմ, ինչ ել են շկոլ տանում, քառասունըհինգ տարեկան մարդուն գիր սովորացնում. իմացմը, բալա ջան... Դե կարդա, ժամանակը ձերն ա:

Բուխարու կրակը վեր եր նստել շեղջ դառել: Հիմա Աղալուն ափելի յեր կուսնում, մոտենում կրակին, վոր լավ տեսնի: Սոււմբաթը անգիրը համարյա գիտեր, գիրքը փակած փորձում եր մեկ-մեկ բանալով. իսկ Նաթեյը, վոր չեր լսում նրանց զրույցը, ամեն անգամ իր ննջից վեր թռչելիս՝ դիմում եր նրանց միշտ նույն խոսքերով.

— Վեր կացեք, տնաշեն, տեղը մտեք, հրեա աքլարը կկանչի...

Յերը կրակի լույսի տակ ել կարդալը անկարելի յեր՝ հեր ու սղա վեր կացան, տեղը մտան, դասները սերտած:

Խրճիթում դարթուն մարդ չկար, վոր ահանջ դներ, թե ինչպէս լուսեթյան միջ Նաթեյի միապաղաղ խումփոցի հետ լսվում եր ընդհատ-ընդհատ մերթ Ս. դալոյի թավ ձայնը՝ ...հւ, ու... լուս... ուսու... մերթ Սոււմբաթինը՝ ափելի պարզ, ափելի հնչյուն՝

«...կքանդենք մենք հինը, վոր շինենք Նոր աշխարհ . . . . . միասին...

..... աշխարհքին կտիրենք,

Քաղաքում՝ բանվորը, գյուղերում

գյուղացին...»

Նրանք անուշ քնի մեջ եյին:



## ՅՈՐԹ ՏԱՐԻ ԱՆՑ

Վոնց վոր մի քար թռչի դեպի խիտ հավաքված ճնճղուկների կենտրոնը ու պայթեցնի նրանց ճառագայթաձև՝ աչնալես պայթեց գյուղացիների կծիկը, յերբ անստալասելի ներս վազեց Թամամանց կալը մի կոկ, թեթևաշարժ ու փայլուն ավտո՝ գոռալով, բառաչելով, ասես նախրից շիւ քնկած մի կով:

Ավտոն կալի մեջ շրջանաձև թեքվեց ու դեռ կանգ չառած՝ վտռեց յեղան նրա միջի յերեքը — մի կին ու յերկու տղամարդ — բոլորն ել իրար նման ջահել, առույզ, ասես մի մետաղից, մի գործարանում ձուլված, կեպիներն ու կաշվե բաձկոնները միակերպ փայլուն, ավտոյի նման:

Գուռը բացվեց ու չրխկոցով փակվեց թափով, վորի արանքում ցած թռան նրանք: Շոֆերը քիչ հետո կանգնեցրեց ի հարկե, մեքենան, իսկ շաղ անցած ու անտառացած ամբոխի ծայրերը սկսեցին շարժվել դեպի նրանք:

— Բարով, Գրիգոր ապեր: Բարով, Մուխի դայի, սանհեր Պարսեղ... — համարյա վազելով առաջ անցավ յերեքից մեկը:

— Բարձվ, բարձվ...:

— Ա՛յ բարով, հազար բարին՛...

Պատասխանում էյին քիչ շփոթված, քիչ զարմացած նրա ձեռքն պռնող գյուղացիները, անակնկալի յեկած չըճանաչելուց:

— Հ՞ը, վոնց եք... (ծխախոտը կայցնելով, ծիծաղկոտ...)

— Ես ո՛վ ա, վոր ըսենց խոսում ա մեր լեղվովը, — հարցնում էյին իրար նրանց կողքին, և մին ել, ասես թե վեր թռան միանգամից:

— Վոյ, այ տղա, յես ել ասեմ ես ո՛վ ա...

— Բարձվ, Սիսակ ջան, բարով...

— Դե մին ել բարով...

— Բարով... բարով...:

Առաջվա մեքենայորեն «բարով»-ի մեկնված ձեռքերի հերթը ավելի խտացավ ու Սիսակը, ժպտող դեմքին, չեղ իմանում իրար խանդաբող ձեռքերից վորը աղմի:

— Ճանաչում չե՞ս, այ տղա, մեր Մանասանց Սիսակն ա, — հանդիմանում էյին իրար «մեր» բառը առանձնապես ընդգծելով: Սիսակի դեմքի ժպտող հետըզհետե հոսում եր դեպի մյուսների յերեսները, և քիչ հետո՝ բոլորն ել նույն ախորժանքով, յեթե վոչ ավելի, ժպտուն էյին միակերպ...

Դալիս էյին իրար յետևից շարան կապած՝ բրոնած դիրքերից ցած իջնելով, ու մեկնում էյին ձեռքները Սիսակին, մեկ-մեկ ել կողքին կանգնած ընկերներին:

Հանաք հո չեղ. Սիսակին ճանաչում էյին բոլորը: Տարիներ առաջ անհետացել եր նա գյուղից մի դիպվածով. շատերը չգիտեյին, թե ուր և նա, և հիմա միանգամից, իրենց առաջին կանգնած, այդպես դուրեկան:



Սիսակը հագիւմ էր հասցնում իրեն մոտեցողներին «բարովներին» պատասխանելը, վոր մին եւ աշխուժացան նրա աչքերը ու կենտրոնացան մի կետի.

— Ակոր ամի, քեզ եւ բարով...

Ու ճեղքելով արագ՝ իրեն շրջապատող բազմությունը՝ մոտեցավ նա մի սպիտակահեր, բայց առույգ չիբուխավորի:

— Այ հազար բարին քեզ, Սիսակ ջան. այ բարով ես եկել դու...:

Ակոր ամու աչքերը պզգզացին յերկու առկայծող ճրագների պես, ու նա բերանի ծուխն ու չիբուխը թափելով՝ բռնեց Սիսակի ձեռքը և նրանք յերկամր ու պինդ թոթովեցին իրար մտերմական, ժպտալով: Շըրջապատից ուշ գլխի ընկան շատերը, ու մասնակցեցին նրանց ակնարկին ծիծաղով:

— Հը, Ակոր ամի, փափախս ի՞նչ արիր, փափախս... հնամա թե ուշունց տվիր համ,...

— Վայ, յես քեզ մատաղ, Սիսակ ջան, միտդ ամ, հալա: Բա տենում չէս ինչ լավ տղա յա դառել...

— Միտս ամ... դառնալով ընկերովը, — ծանոթացիր, Գրիշա, սա յա, Է, ինձ քաղաք ուղարկողը:

Գրիշան նույնպես ծանոթի մտերմական ժպտով սղմեց Ակոր ամու ձեռքը:

— Չկարացար բռնել, Էլի, Ակոր քիճա. թե մին կբռնեիր:

Ակորը նորից ծիծաղեց, գլուխը տարուբերելով:

— Յանի թե Ակոր ամին քեզ ի՞նչ պտեր անի, վոր բռներ, քե մատաղ. մեր բաղի փեշակն ա՛ ջաղվելը, ում եմ ինչ արել, վոր քեզ ինչ անեյի, ընչի՛ փախար նրա խաթեր:

— Փխ արամ, վոր փախավ, — քիչ մնաց չորս կողմից մասները աչքը կոխեյին:

— Հա, դե հալբաթ վոր փխ չարավ...

Շըջապատի զրույցն ու խոսակցությունը վարար գետի վշտոցի նման՝ յեկավ ծածկեց նրանց մտերիմ խոսքերը, և Ակոր ամին եւ իր խոսքերի պես՝ հալվեց, միացավ բազմության գորշությանը:

Զրույցը, ի հարկե, հաճելի յեր Սիսակի համար նրանցից յուրաքանչյուրի հետ, սակայն նրանք գործով եյին յեկել այստեղ — ասելիք ու անելիք ունեյին:

Բջիջն ու գյուղխորհուրդը վոտքի եյին: Աշխույժ կտրում եյին նրանք գյուղը դանազան ուղղությամբ ու շտապ պատվերներ, հանձնարարումներ անում, հայտարարում այդ որվա հալաքույթի մասին, յեկած հյուրերի մասին...

Քիչ անց, սկսեց գյուղը քամվել բոլոր ծայրերից դեպի թամամանց կալը:

«Նս իմ տեսած դուղն ե, բայց իմ տեսած գյուղացիները չեն» — մտածում եր Սիսակը:

Շուտով հավաքվածների սովորությունը համոզեց, վոր տներումն այլևս մարդ չի մնացել:

Բացվեց ժողովը լայն կալի մեջ. որն եւ ժպտուն եր նրանց նման: Խոսքը տվին քաղաքից յեկած ընկերներին, վոր տեսնեն, թե ի՞նչ են ասելու, ինչի՛ համար են յեկել. սրանք ել՝ առաջին հերթը Սիսակին ավին:

Յերբ վոր նա կանգնեց տեղը ու բարձրացավ իր առաջ ծով կապած գլուխներից՝ միևնույն միտքն անցավ յերկուսի մեջ ել՝ թե Սիսակի, վոր բոլորն իրան



ճանաչում են, և թե բոլորի, վոր Սիսակն իրանց ճանաչում ե: Այս զգացումը ժպիտ փռեց բոլորի դեմքին և լավի սպասում յերկուստեք:

— Ընկերներ,— զանգակի սպասվող առաջին հընչունի պես ցնցեց նրանց լարված լսողությունը Սիսակի առաջին խոսքը,— մենք յեկել ենք այսօր քաղաքից, վոր ընկերական կապ հաստատենք ես գյուղի և մեր գործարանի միջև: Մի հոգու յերկու ձեռները ջոկ-ջոկ ծափ չեն տալիս, նրանք պետք ե միասին լինեն, վոր բան դուրս գա...

— Ապրեն...

— Այ խոսքը...

... Գյուղն ու քաղաքը մեր պետութեան յերկու ձեռներն են,— շարունակեց նա, և նրանք պետք ե իրար հետ կապված լինեն՝ հաշտ, սիրով ու ամուր...

— Դրուստ ա:

— ... Գեղն իր ունեցածից քաղաքին ե տալիս, քաղաքը՝ գեղին...

— Չորանաս:

Ու ժպտաց նրա առաջ փռված գլուխների հրապարակը, ասես թե Սիսակը ծիծաղ եր շաղ տալիս նրանց վրա:

— ... Այսօր գյուղի առնն ե, «բերքատվութեան առնը» և մենք յեկել ենք շնորհավորելու ձեզ և ցանկանալու, վար ամեն տարի, ես որը բերքատվութեան նոր ու նոր նվաճումներ ցույց տաք...

— Բերանդ ապրի:

Ամբոխի քար լուսթյան միջից թռչող հառ-հառ բռռերը, ասես թե բուրկեն ու համեղ վարդեր ու խըն-

ձորներ էյին նետվում դեպի Սիսակը՝ ավելի հաստի, ավելի զգացված դարձնում նրա խոսքերը:

— ... Իսկ այդ կանեք, կոլեկտիվներ կազմելով միայն, ձեր ուժն ու աշխատանքը իրար խառնելով միայն: Մենք շնորհավորում ենք ձեզ, բայց այս շնորհավորելու հետ միաժամանակ, ուզում ենք ավելի մոտիկ լինել ձեզ, ավելի հաստատ անել մեր կապը այս գյուղի հետ. սրա համար ել մեր գործարանը առաջարկում ե իր շեֆությունը...

Մի հսկա կալ լիքը գլուխներ լսում էյին նրան լուռ ու բերանաքաց և դարմանում, թե եսքան խոսքն ու խելքը սա յի՞րբ և վորտեղից սովորեց:

Շուշիկն ու Գրիշան ել էյին հավանում ու իրար ահանջի գովում Սիսակի ճառը:

Իր ճառի ընթացքում, յերբ նրա հայացքը սրա վրա նրա ծանոթ դեմքին եր ընկնում՝ նրա գլխում մտապատկերներ էյին վեր կենում, ու քաջում իրենց յետևից շարունակե՞նք՝ անցած, դնացած որերից:

Ինչքան շուտ անցան այն յոթը տարին, ու ինչքան շատ բաներ... նրա հայացքը սովոր թռչնի տես, ան գլխների ծովում շուտ շուտ գտնում եր Ակոր ամուսն, նրա դեմքի դուրեկան ձերմակ շրջանակը, ժանգոտած քեխերով, վոր Ակոր ամուսն կարճակով չէրուխն եր արել: Նրա գլխի տափակած մորթու կտորը, վոր ավելի շուտ ծառասունկի յեր նման, քան թե փափառի և ի՞նչ գիտե գյուղում վորքան սրախոսություններ եր վերցրել— նույնպես դուրեկան եր Սիսակի աչքին այդ մարդու վրա: Նա հիշեց, վոր յոթը տարի առաջ, յերբ վերջին անգամ յետ նայեց ու թողեց հորիդոնի անհմանի տակ կորչող գյուղը, իր հասակակից ընկեր-



ներին, իր մանկության հիշողությունները՝ այն ժամանակ միայն մի բան էր տանում իր հետ՝ ատելություն դեպի Ակոբ ամին, և նրանից վրեժ առնելու ցանկություն, յերբ վոր մեծանար:

Մի պատանի յեր այն ժամանակ Սիսակը. հասնում էր չորս տարեկան, թե ինչու յե ատում այդ մարդուն և ինչով էր մեղավոր նա: Սակայն մեղավոր էր Ակոբ ամին այնքան, վոր Սիսակը, յերբ տանձը քաղելուց հետո, բռնված, լուր էր տալիս չափաբից դուրս՝ անտեր դամբլի ճյուղը պոկեց գլխից իր փափախը ու նետեց դեպի այգու ներսը, վորտեղից մի քանի մեջ խըշխըշի վրա հայհոյում էր Ակոբը...

Նա գլխեր, վոր Ակոբի պատճառով թողնում է գյուղը, վոր իր ութ ամսվա զուլլուղի համար Չաթա Ղևանդից կոպեկ չեր ստանալու այլևս, քանի վոր տարին չթամամած էր հեռանում...

Մագոտ ու փոշոտ դեմքերի բազմությունը, բարձրից թվում էր Սիսակին, թե անմարմին գլուխներ են, տեղավորված մի մեծ թաբախում. թաբախն էլ՝ կալը:

Այդ գլուխներից ամեն մեկը զինված էր մի-մի գուլգ աչքերով, վորոնք նայում էին իրան. իսկ ինքը շարունակում էր իր ճառը:

— ... ինչպես վոր մի ձեռքից մյուսն ենք տալիս, այնպես էլ՝ գյուղն ու քաղաքն իրար...

Շեղտում էր նա իր ճառի մեջ գալիք նվաճումների վրա թե գյուղում և թե քաղաքում, հում ու մշակած նյութերի արտադրանքի բարձրացման նշանակությունը վրա...

Իսկ ներքուստ լուռ ու անշշուկ հետևում էր նա իր մեջ հոսող մտապատկերներին ու ստուգում մին-մին:

— Վինց արագ անցան, — մտածում էր նա, — են հո յերեկ էր, կասես:

Ձիերը հանդ տարավ կալից հետո: Այդ մի ուրը Չաթան հանդ ուղարկեց Սիսակին: Սա բացառիկ ուր էր ու յերջանկություն Սիսակի համար — նա կարող էր քնել ամբողջ գիշերը: Այսպես յերբ էր պատահում, վոր Սիսակը գիշերը գործադրի քնելու համար: Նա, սովորաբար, ամբողջ գիշերը կալում չարչարվելուց հետո, թերթերունքները դեռ իրար չտեսած՝ ուղևորվում էր լուսաբացին դեպի հանդ, ձիերը գտնելու, վոր կալը չուշանա:

Բայց հաճախ Ղևանդը բերանը բաց էր անում Սիսակի վրա, յեթե ուշացնում էր սա ձիերը — իսկ գյուղին հայտնի յեր նրա բերանը — և խոսքերի ուղղությամբ ձեռքերն էլ հին գործում, յեթե փոքր էր լինում նրանց իրարից բաժանող տարածությունը:

Վերջին կալն էր մյուս ուրը, և նրանից հետո պետք է խոտի գնային — սա յեր պատճառը, վոր Ղևանդը Սիսակին ազատեց կալից ու հանդ ուղարկեց:

— Չքնես՝ կորցնես, լուր չբացած, հատեղ կըլես, վոր հաշան անենք, — կարգադրեց Ղևանդը, յերբ Սիսակը մեկը հեծած, դուրս քշեց մյուսներին կալից:

Իրիկունը հանդի բոլոր ձիարածների որակարգում միևնույն հարցն էր՝ «Շում բաղի վրա գնան, վորտեղ լինել կուտվի»:

Յեվ այս անգամ վրձակը կանգնեց Ղահրունց Ակոբի տանձուտի վրա, գնացողների մեջ էլ Սիսակի մասնակցությունը: Ամեն ինչ կարգին էր ու հաջող. Ակոբն էլ մեղավոր չեր լինի գուցե, յեթե պատի բե-



բանում բաժնի դաժարին չքաշեր Սիսակի փափախը դը-  
թից: Բերած տանձը, ի հարկէ, ընկերները գովեցին  
ու կերան, բայց փափախի դարդը մինչև լուս կըծ-  
նէ Սիսակին: Վրոնց յերևար գյուղում եղբւր. կաշին կ'զո-  
կեյին կանցեկարի դռանը:

Ընկերները տված խորհուրդներէց և վնչ մեկը  
նրան հաժմանական չթվաց, համադրեց... ու պառկեց  
նա, կասես, մի սև ոճ ծոցումը:

Գյուղում քանի՜ եղալիս փափախ կար, վո՞րէն նա  
հրաժարվեր իրանից: Բա տանը: Յեթե ասեր փոխել  
ե, չեյին ասիլ՝ ում հետ:

— Չե, տղեք ջան, ինձ համար պաս դառաւ  
գեղը: Ու առավոտյան, յերբ մյուսները գյուղ եյին  
քշում ձիերը՝ Սիսակը՝ Ղևանդի ձիերը Ռնանի առաջն  
արավ, ինքը մի կարմիր թաշկինակ սղմեց գլխին ու  
ճամբան ծռեց: Ո՞ւր: Ինքն ել չգիտեր:

Գյուղից դուրս յեկող ճամբին խառնվելիս՝ պա-  
տահեց Աղաջան ապորը, եշն առաջին, բարձած:

— Բարի լուս, Աղաջան ապեր, առաջ բարի:

— Թո՛ղ... քաղաք, — արանք տալով պատասխա-  
նեց Աղաջանը:

— Ինձ ել տանես, ի՞նչ կլի:

Թեք նայեց Աղաջանը նրան:

— Վոր խելք ունենաս, կկենանս ես քանդվածումը  
մի որ, այ բալամ: Յեթիմ երեխա յես, սրա նրա դա-  
նը. դնա քաղաք, վոր մի կտոր հացի տեր դառնաս ե-  
զուց: Վախում ես Չանթա Ղևանդի ապրանքը պահող  
չըլի՞:

— Գնմ, տար, Աղաջան ապեր:

Աղաջանը մին ել նայեց Սիսակին հարցական.

— Յե՛կ, տանեմ, բալա ջան, վարձք ա. հերդ լավ  
մարդ եր, Վանեսը, հալալ աշխատավոր:

— Յեկա, ապեր:

Ու Աղաջանը վնչ թե միայն քաղաք հասցրեց նրան,  
այլ և իրիկունը տարավ իր դռնադատեղը — խարազ  
Ծատուրի առևն:

Ծատուրի տանն ել մնաց նա ենքան, վոր աշ-  
խատանքի տեսուչը մի սլորտֆել կուսն տակին, մտավ  
Ծատուրի արհեստանոցը:

— Ես տղան ում աշկերտն ա. քանի՞ տարեկան  
ա, որական քանի՞ ժամ ա աշխատում...

Աղղը, անունը, ելի ուրիշ շատ բաներ զրեց ու  
գնաց:

Մին ել յեկավ ու կարգադրեց, վոր նա պետք ե  
շալրոց գնա, ու աշխատանքի ժամերը պետք ե հար-  
մարվեն նրա հասակին ու դալրոցին:

Սիսակն այդ միջոցին մի անասունի դերում եր,  
վորի շուրջը յերկու հոգի առուտուր եյին անում և  
ինքը չեր հասկանում, թե վորն ե իր համար լավը՝  
ծախվելը, թե՞ մնալը. հին տերը, թե՞ նորը: Յե՛կ սպա-  
սում եր, վոր իրականությունը դար և իր պայման-  
ներով համոզեր ու պարզեր այդ անորոշը նրա համար:

Ասենք, դրանից հետո ել նա յերկար չմնաց Ծա-  
տուրի տանը, վոր շարունակ լսեր նրանց նախտոխ-  
քն ու հանդիմանությունը՝ իրանից սկսած մինչև  
փոքր աղջիկը:

Շուտով նա լիկկայանում ծանոթացավ Գրիշի  
հետ ու զրանց աստղերը իրար բռնեցին:

Վրոնց բռնեցին, վոր առաջին իսկ որը կովեցին  
ու խեթ նայեցին իրար: Գրիշան — քաղաքի տղա յեր՝



ընկած, դուրս յեկած, համարձակ: Եդ համարձակությունն ել թղիում եր նրանից, վոր նա ուժեղ եր յերևակայում իրեն ու ըմբիշ:

Նրա բռունցքը միշտ պատրաստ եր, և նա չեր խնայում փորձել ամենի ու ամեն ինչի վրա: Յերբ նրա կողքին մարդ չկար՝ նա հարվածում եր սեղանին, աթոռին, ինչ վոր պատահեր—դա միևնույն եր նրա համար:

Բայց մի որ ել խոփը քարին դեմ առավ: Անցնում եր նա Սիսակի մոտով և ուզեց իր ուշժը նրան ել զգալ տա: Հրեց նրան, վոր տեղից հեռացնի:

— Խելոք կաց,—հանգիստ նկատեց Սիսակը:

— Թե չե լինչ...

— Թե չե, շանց կտամ, վոր յեղը՝ մածնիցն ե:

— Ո՛ւ ո՛ւ ո՛ւ...—յերկարացրեց Գրիշան, աչքերը չռած գլուխը թեքելով, հարու տվող աչառի նման, ու միաժամանակ վոլորելով Սիսակի ձեռքը, վոր զգալ տար իր ու լինելը:

Սիսակը հանդարտ գիրքը մի կողմ դրավ, լուռ մի ձեռքով գլխադրելով իր վրա գործող ուշժին՝ բարձրացավ տեղից, ու թե վստաց նա մյուս ձեռքը հասցրեց Գրիշի ծոծրակին ու վստաց չոքեց—այս աչքի չընկավ—բայց թե հանկարծակի թրմիոցը և Գրիշի մեկնվելը հարդ հատակի վրա՝ ծիծաղի պայթյուն ըարձրացրեց:

— Եդ ա քու ֆրանցուզսկի բարբա՛ն, տո՛ո:

— Բա խելքդ մեզ ա դնում...

— Կերար. դրան գեղըցի կասեն...

Վեր կացավ Գրիշան, վոնց վոր մի ծանր յերազից՝ աչքերը կարմրած, դեմքը գունատ, սփրթնած:

Լսկերներն ծաղրն ել չլիներ, ելի Գրիշան գլխով բավականացողը չեր: Ռեանշ պահանջեց նա հրամայական տոնով:

— Փանի՛ անդամ ես ուզում,—առաջվա հանդարտությամբ ընդունեց նրա հրավերը Սիսակը, ավելի խորացնելով պարտված հերոսի վիրավորանքն իր տոնով:

— Անգամը քեզ ցույց կտամ յես...

Ժպտաց Սիսակը: Ու այս անգամին չոքեց նա. բայց ուրիշ ձևով դետնին ափով Գրիշին: Պարտությունն այնքան ահներև եր, վոր վոն մի տարածայնություն չհարուցեց, բացի միայն ավելի կուտակելուց Գրիշի մեջ յեռացող դայրոյթը:

— Ուզում ես, մին ել,—ինքն առաջարկեց Սիսակը:

— Անպատճառ,—հեալով պնդեց Գրիշան:

Յերբորդ անգամը թողեցին դասերի վերջը: Յեկ դասերի վերջը նույն հանդիսավորությամբ, նույն հանդիսականների առաջ նորից նա մեկնեց Գրիշին, չափազանց զարմացնելով նրան յերբորդ անգամը: Սիսակին մեղադրելու վոն մի հանգամանք չեր մնում Գրիշի համար, և այս եր պատճառը, դուցե, վոր կամաց-կամաց նրա տեղությունը դեպի Սիսակը՝ փոխվեց մտերմության:

Նա թողնել ափով Սիսակին խարազությունն ել. Ծառուրի տունն ել:

Հաջողեցրեց, ու նա յեկ միևնույն գործարանը մտավ, վորտեղ ինքն եր: Բնակարանի խնդիրն ավելի հեշտ լուծվեց և Գրիշի մայրը նույն սիրով ընդունեց իր Գրիշի ընկերոջը: Դժվար եր այնուհետև այնքան



սիրով ուրիշ ընկերները հանդիպել: Գրիշան Սիսակին իր հետ կողեկտիվ էլ տարավ: Զույգ պիտոներները զույգ կոմյերիսներ դարձան հետո և լծված աշխատում ելին մինը մյուսից լավ—յերկուսն իրար հավասար: Գործարանի և քիմիկատի ընկնող եկտիվիստներն ևլին նրանք:

Հիմա՝ մին ծիծաղելի յեր թվում իրեն, Սիսակին, մին հիացմունք պատճառում, վոր այդպես հոսեցին որերն ու պայմանները: Յոթը տարվա մի ծայրին կանգնած եր ձիարած, յեթիմ Սիսակը, վոր փախավ գյուղից քաղաք, բազմության առաջ խայտառակ չծեծվելու համար. նույն յոթը տարվա մյուս ծայրին՝ բարձր տեղից ճառ և ասում նույն գյուղացիների առաջ ինքը, կոմյերիս Սիսակը: Նրա աչքի առաջին և և Ակոր ամին, վորից ուղում եր վրեժ առնել մեծանալուց հետո: Բայց այսօր, ինքն ել չի իմանում, թե հոգու ինչ գարմանալի որենքով՝ չի ասում նրան, այլ սիրում և բոլորից շատ, ինչպես վոր Գրիշան սիրեց իրեն ասելու փոխարեն: Նա իր ճառի ընթացքում կոխիս և տալիս անցած ու վերադարձող մտապառկերների հետ: Ակոր ամին ու իր չալ փափախը, նրա չափարից թռչելու բողբոս և այսօրը, ասես ժամանակի վոչ մի տարածությամբ չեյին բաժանվում իրարից, այլ կողք-կողքի յեն, իրար մոտիկ: Բա լիկ-կայանը. Գրիշայի հետ բռնվելը...

Յեվ հիմա նույն Գրիշան ել կողքին, յերկուսն ել հմուտ պրագետներ...

Ո՛հ, ում կյանքի միջից այդքան կետեր ու զուգադիպություններ գալիս են, հավաքվում, ցուցադրվում... Նրա չարածձի մտքերը նորից հանգիստ չեն

մնում. թռչկոտում են իր ճառի միջով ու քիչ և մնում շեղեն, օխալեցնեն Սիսակին... Նա հիմա գործարանի կողմից ներկայացուցիչ և յեկել շեփություն վերցնելու իր հայրենի գյուղի վրա և... աջակցելու նրա կուլտուրական և տնտեսական բարձրացման ճանապարհին... այն գյուղի, վոր առաջ քոխվաներ ունե՛ր՝ կաշառակեր ու վաշխառու, վորի պաշտակիցը տգիտությունն եր ու տերեւը մեկ ել:

Սիսակը, յերաժշտության ճայնակցողի նման, ճառի համար արտասանելիս իր բարձր հնչյունների առկ, կարողանում եր ղեկավարել ու հաշիվ տալ իր լուռ մտքերին: Նա կարողանում եր հասկանալ նույնիսկ և այն, թե ինչո՞ւ այդ նույն Սիսակը մի տեղ բաղադող եր, ու վոչ մի արգելք չկար, վոր նա ձիադող ել դառնար, իսկ այսօր եկտիվիստ կոմյերիս և ու պատվավոր ներկայացուցիչ մի պատվավոր հիմնարկի կողմից: Այո, շրջապատն ու պայմաններն այդպես ուժեղ կամք ու ձեռք ունեն ամեն կողմ մղելու մարդուն. այս ել եր հասկանում Սիսակը:

Յեվ այսօր Սիսակի աչքի առաջ այդ նույն գյուղն եր, ինչ վոր թողել եր ինքը... Վո՛չ, նույնանուն նոր գյուղը, առանց քոխվայի, գյուղիսորհրդով ու կոմբլիշով, բոլորը ջահել իրեն նման—25-ից ցածր տարիքով: Գյուղն ել և փոխվել իրեն, Սիսակի նման: Այն նույն շրջապատի ու պայմանների ուժեղ կամքըն ու ձեռքը նրան ել և փոխել, թեև վո՛չ այնպես հիմնովին, ինչպես Սիսակին: Հիմա իրենց գյուղն ավտո յե յեկել՝ միջին վո՛չ նաչալիկ, վոչ գուբեռնատոր... եկզեկուցիայի համար, այլ քաղաքի մի գործարանի ներկայացուցիչներ—յերեք բանվոր, վորոնցից մինը՝



բանվորունի Շուշիկը: Սա յեւ իր ասելիքն ունի թե  
ընդհանուր ժողովին, և թե գյուղի կին-բաժնին ա-  
ռանձին:

Ի՞նչ կար անհնարին ու զարմանալի, յեթե Սի-  
սակի վառ յերևակայությունը պատկերներ գալիք որերն  
էս, և տեսներ իր հայրենի գյուղը... Ո՛հ, ներողու-  
թյուն... առհասարակ բոլոր գյուղերը. նախ՝ կոլեկ-  
տիվացած, ապա թե սոցիալիզմի շրջանում: Վոչինչ:  
Սիսակը վերջացրեց իր ձառը: Ծերերը դովեցին նրան  
ու հիշեցին հորը՝

— Փառքդ շատ, ենպես անխեղու հորից եսպես ել  
լեզվանի տղամ:

Շուշիկն ու Գրիշան ել խոսեցին. վերջը բերած  
նվերները տվին գյուղին—մի դեղեցիկ կարմիր դրո-  
շակ՝ կարլ-Մարքսի վոսկեներկ նկարով և պլակատ-  
ներ, լողունգներ, գրականություն:

Ժողովը ցրվեց մեծ հաճույքի տակ: Յերկու հոգի  
ընտրվեցին, վոր փոխադարձ այցելության դնան  
իրենց շեֆին, վերադարձող ընկերների հետ: Գյուղի  
փոխադարձ նվերներն իրենց բերքի նմուշներն եյին,  
վոր բերին ընկերներին ճանապարհ ընկնելուց քիչ  
առաջ և ընդունվեցին խանդավառությամբ: Բայց ավ-  
տոն շարժվելուց առաջ կատարվեց Սիսակի համար  
այն անսպասելին, վոր նրա վառ յերևակայությունն  
անդամ հնարավոր չէր համարել:

Նոսր հասարակության մեջ նշմարվեց Ակոր ա-  
մին, աջ բռնում չիբխի գլուխը, իսկ ձախ կուռը իրեն  
սղմած, վորից ուսը բարձրացել էր մի քիչ: Յերբ  
«մեռա բարով» ասողների շարքում հերթը նրան հա-  
սավ ու Սիսակը ժպտոն աչքերում՝ ձեռքը մեկնեց՝

Ակոր ամին նույնպես ժպտաց: Ձեռքը փոխա տվավ,  
չիբուխը տվավ ձախին ու, աջով ձախ կռնատակից  
հանեց մի բան: Սիսակի աչքերն այնքան լայնացան  
այդ բողբոջին, վոր ասես թե շարունակվելու եյին  
այդպես անվերջ:

— Ա՛ռ քու ամանաթը, բալա ջան. գիճամ, մըտ-  
քովդ անցկացած կլի, թե Ակոր ամին իրա տղի, յա  
թոռի գլխին դրած կլի, մաշած...

Սիսակը չթողեց նա խոսքը վերջացնի, խլեց նրա  
ձեռից իր յոթը տարի առաջ, մուժ գիշերին նրանց  
բաղումը թողած մորթե չալ փափախը:

— Ոճորքումը դրած, պահում ի, վոր քեզ տամ,  
ամառ ուստ չիր գալիս,—վերջացրեց իր կիսատ խոսքն  
Ակոր ամին:

Չգարմանաք, վոր ասեմ,—հուզվեց Սիսակը, ու  
զրկեց, համբուրեց են վոտից գլուխ անհարմար, ան-  
նշան ծերունուն:

— Սրանից թանգ բան ինձ տալ չեյիր կարող,  
շնորհակալ եմ, Ակոր ամի:

— Վոչինչ, բալա ջան, ի՞նչ եմ արել, վոր շնոր-  
հակալ ես...

— Ձե, Ակոր ամի, քու արածն ենքան մեծ ա  
ինձ համար, վոր միշտ յես պարտական եմ գզում քո  
առաջ: Հիմա յեւ՝ եսպիսի թանգագին բան: Ասա, դե.  
յե՛ս ինչ ուղարկեմ քեզ համար, վոր տեղը բռնի. սըր-  
տով եմ ասում, մի քաշվիր:

Ակորը ծիծաղեց:

— Ի՞նչ պտես զրկի, արևիդ մատաղ, մին պո-  
զերը գլխին գոմեշ... (ու քամիժողեց քթի առաջ իր





ասածի վրա)...մին եւ վոր գալու ըլիս, մին պաշկա մա-  
խորկա կրերես:

Վոր չամաչեր Սխալը, նորից կհամբուրեր նրան,  
այդքան մի համեստ ցանկութեան համար: Արագ գըր-  
պանները կոխեց ձեռները և շտապ խուզարկութեա-  
նից հետո՝ հանեց ծխախոտի լիքը մի տուփ և կոխեց  
Ակոբի բուռը:

Շուտ ու մուռ տվալ հա՛ տուփը. չէր եւ իմա-  
նում, թե վոնց բաց անի: Բաց արավ մի հնարքով ու  
նորից՝ ծխաց:

— Վերցրու, քե մատաղ, սա մեր բանը չի, մեզ  
համար ինչքան պոռոտոյի ըլի. ենքան լավ: Աւ միջից  
2 հատ միայն հանելով՝ քնացածը մեկնեց Սխալին:

— Պահիր, Ակոբ ա՛մի, եղ՝ հեշ. իսկ թե ենտե-  
ղից ինչ կուղարկեմ քեզ համար՝ եղ եւ իմ գործն ա:

Ավտոն բառաչեց ու զլորվեց: Սխալի, Դրիշի ու  
Շուշիկի կողքին ուրիշ յերկու հոգի յեւ տեղավորվե-  
ցին ալաոյում: Դրանք գյուղի ներկայացուցիչներն  
էին:

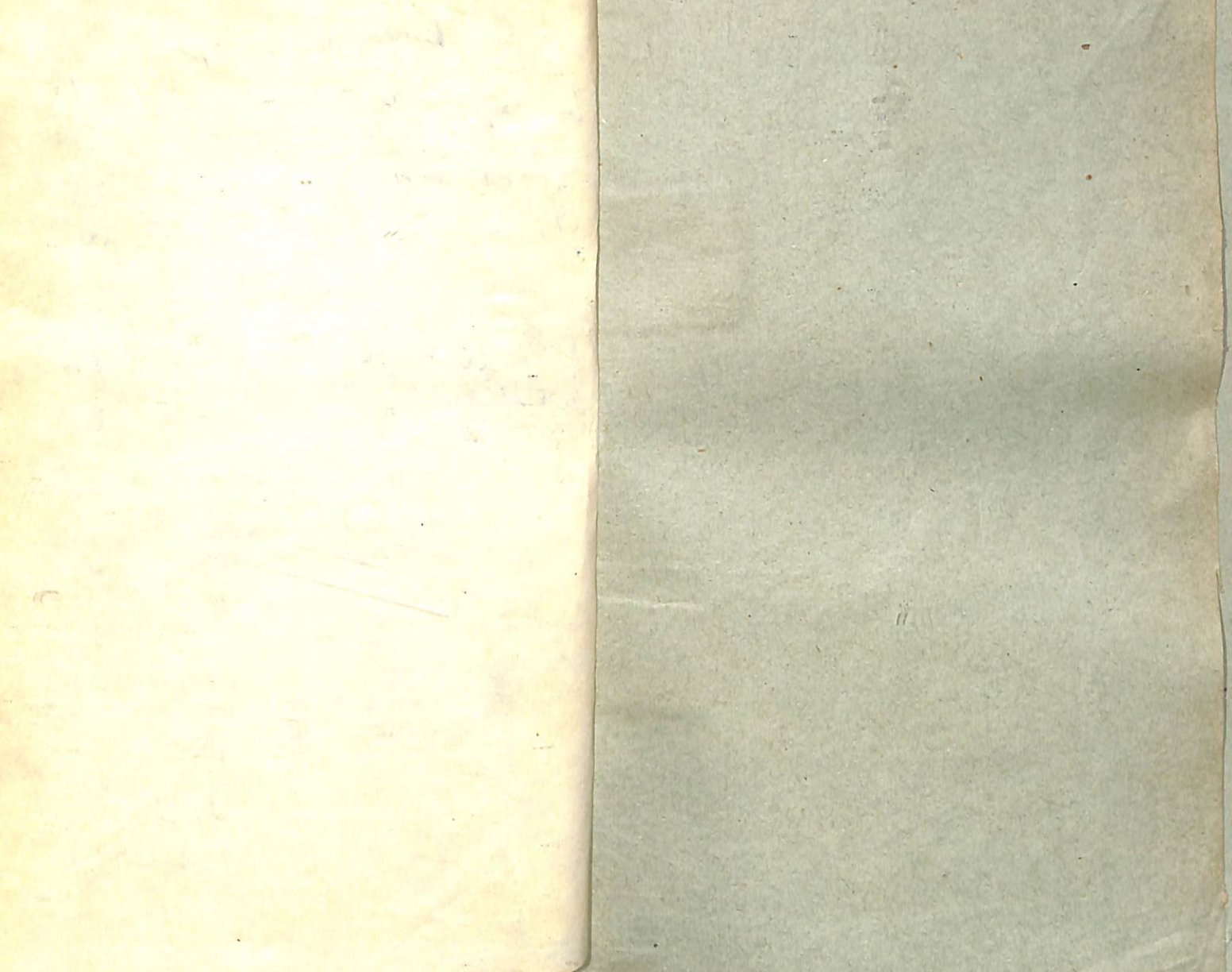
Յերկու կողմից եւ գլխարկներ բարձրացան՝ թե  
ավտոյից և թե կանգնած ամբոխից: Մի յերկու ան-  
գամ ծուխ արձակեց ավտոն, մի յերկու անգամ՝ ճիւ-  
ռ ծածկվեց դիմացի թմբի յետեւ ինքն եւ իր միջի  
մարդիկն եւ:

# Բովանդակություն

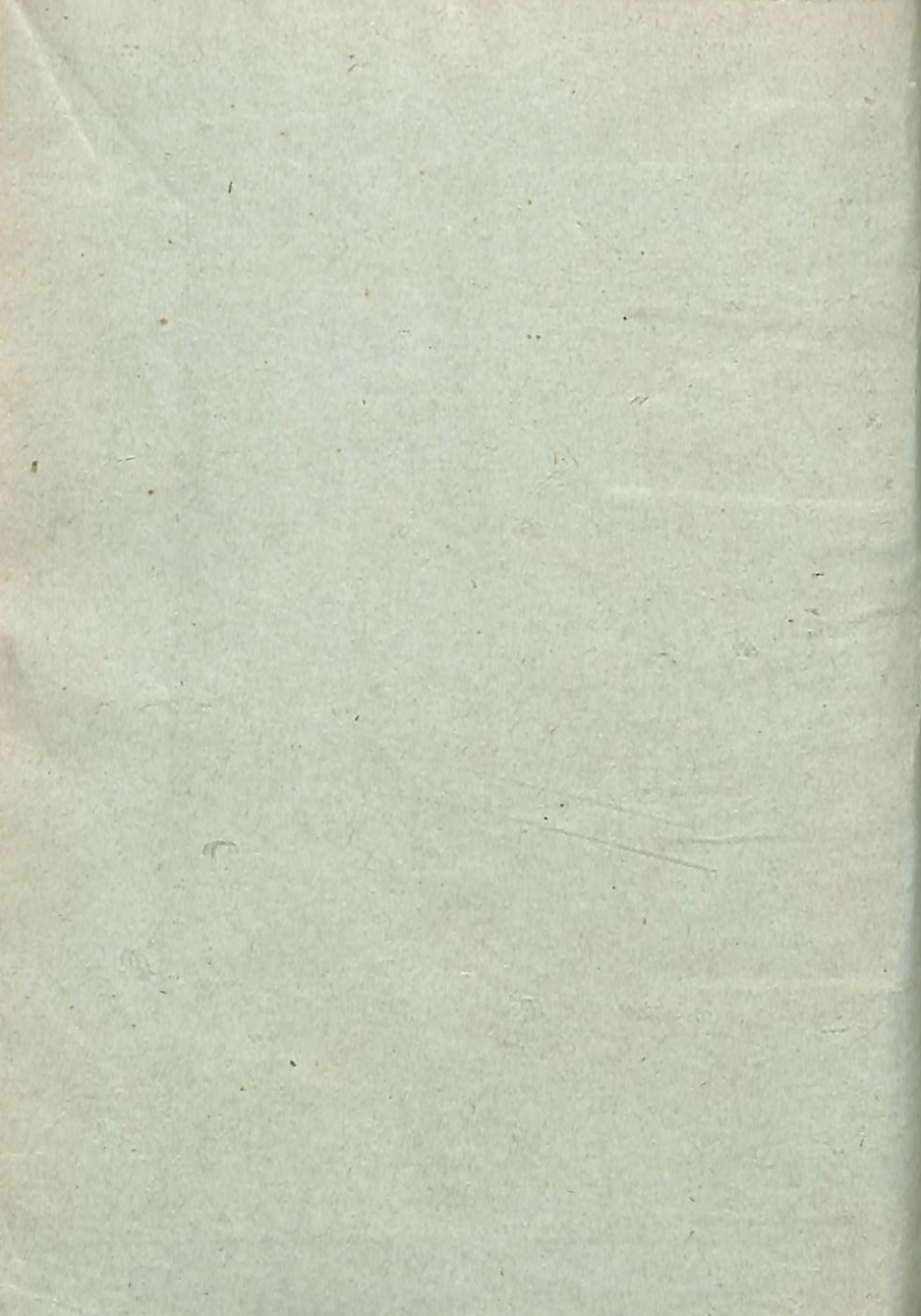
|                              |    |
|------------------------------|----|
| 1. Խաղաղ ՏԷ . . . . .        | 3  |
| 2. Վազիր աղան . . . . .      | 25 |
| 3. Գործախաղ . . . . .        | 38 |
| 4. "Դժոխքի Եամբան" . . . . . | 47 |
| 5. Քաղաք . . . . .           | 68 |
| 6. Խր ծիցոտ . . . . .        | 85 |
| 7. Հոր շարի առջ . . . . .    | 96 |

Բ. Մկրտ  
1/179  
Գ. Կրկուն











ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0358250



43584

891.99

LF-64